

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra geografie

Diplomová práce

Regionální diferenciacie populačního vývoje ve Středočeském kraji: historickogeografická analýza

Vypracoval: Michal RADA
Vedoucí práce: RNDr. et PhDr. Aleš Nováček, Ph.D.

České Budějovice 2017

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných pedagogickou fakultou – elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 25. dubna 2017

Michal Rada

Rád bych touto formou poděkoval vedoucímu diplomové práce panu RNDr. et PhDr. Aleši Nováčkovi, Ph.D. za jeho připomínky a trpělivost poskytnuté při vytváření této práce. Rovněž je mojí povinností poděkovat pánům Mgr. Tomáši Bickovi a Mgr. Josefu Výtiskovi za cenné informace, náměty, rady a připomínky, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat Mgr. Josefu Výtiskovi za pomoc při jazykové korekci práce a panu Mgr. Jaromíru Karpíškovi při tvorbě map.

ANOTACE:

RADA, M. (2017): Regionální diferenciacie populačného vývoje ve Středočeském kraji: historickogeografická analýza. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 153 s.

Diplomová práce se zabývá regionální diferenciací populačného vývoje ve Středočeském kraji. Představuje historickogeografickou analýzu. Po úvodní kapitole (1) následuje část zabývající se zpracováním sledované problematiky v odborné literatuře (kapitola 2). Zde jsou zdůrazněny současné trendy, ale nastíněny i starší myšlenky. Třetí kapitola obsahuje teoretický nástin sledované problematiky. Její součástí je i terminologie spojená s řešenou problematikou. Kapitola 4 popisuje podmínky a determinanty, jež působily na populační vývoj Středočeského kraje. Z několika pohledů – fyzickogeografického, socioekonomického a s přihlédnutím k historickým aspektům. Navazuje vývoj počtu obyvatel kraje v kontextu České republiky (5). Následující kapitola (6) obsahuje analýzu regionální diferenciacie populačného vývoje. Analýza je postavená na studii vlivu dílčích determinant (železnice, administrativní funkce sídla či hierarchického postavení sídla). Sedmá kapitola obsahuje syntézu poznatků, kategorizaci regionů a popis hlavních determinantů, jež působily na vývoj počtu obyvatel v kraji. Dotýká se i vlivu Prahy na oblast středních Čech. Poslední kapitolou (8) je sumarizující závěr.

Klíčová slova: Středočeský kraj, obyvatelstvo, populační vývoj, průmyslová revoluce, regionální diferenciacie.

ANOTATION:

RADA, M. (2017): Regional differentiation in the population development of Central Bohemia Region: historic-geographic analysis. Master's Thesis. South-Bohemia University in České Budějovice, Pedagogical Faculty, Department of Geography, 153 pages.

The master's thesis deals with the formation of regional differentiation of population development in the Central Bohemia Region. It is a historical-geographic analysis. The preface (chapter 1) defines the object of this work, also it respects presumptions and conditions in accordance with intention of this path. As well it explains the structure and general notion of the work. The discussion with literature (chapter 2) deals with already published vocational literature. Third chapter includes theoretic outline of the problem observed. Here are emphasized current trends, but older thoughts are outlined. It also includes terminology related to solved problems. Chapter 4 describes the conditions and determinants that have affected the population development of the Central Bohemia Region. From several perspectives: physical-geographic, socio-economic and taking into account historical aspects. It follows the development of the population of the region in the context of the Czech Republic (5). The following chapter (6) contains an analysis of the regional differentiation of population development. The analysis is based on the study of the influence of partial determinants (railway, administrative function of the seat or hierarchical position of the seat). The seventh chapter contains a synthesis of knowledge, a categorization of regions and a description of the main determinants that contributed to the population development in the region. It also touches the influence of Prague on the area of Central Bohemia. The last chapter (8) summarizes the conclusion.

Crucial words: Central Bohemia region, population, population development, industrial revolution, regional differentiation.

OBSAH:

1. Úvod	7
2. Teoretická východiska a diskuse s literaturou	13
3. Metodika	20
4. Podmínky a determinanty populačního vývoje Středočeského kraje	30
4.1 Přírodní podmínky a determinanty	31
4.2 Socioekonomické podmínky a determinanty	33
4.3 Vybrané aspekty historického vývoje kraje	36
5. Vývoj počtu obyvatel kraje v kontextu České republiky	41
6. Analýza regionální diferenciace populačního vývoje	46
6.1 Předindustriální období	46
6.2 Industriální období	54
6.2.1 Analýza vlivu hierarchického postavení sídel na jejich populační růst	57
6.2.2 Analýza vlivu železnic na populační růst	58
6.2.3 Analýza vlivu administrativní funkce na populační růst	64
6.3 Postindustriální období	72
6.4 Dynamika vývoje sídelního systému	75
6.5 Mikroregionální diferenciace sídelního systému kraje	93
7. Syntéza poznatků	117
7.1 Kategorizace mikroregionů	118
7.2 Generalizace vývojových trendů	124
7.3 Hlavní determinanty populačního vývoje	127
7.4 Vliv Prahy	129
7.5 Predikce	131
8. Závěr	132

Seznam použité literatury a zdrojů

Seznam tabulek

Seznam grafů

Seznam map

Seznam použitých zkratk

Přílohy

1. ÚVOD

Středočeský kraj lze – počínaje desátým stoletím až do současnosti – vnímat jako trvalou jádrovou oblast českého státu. Z tohoto pohledu se liší od většiny krajů České republiky. Nelze ho však považovat za kompaktní území. Naopak, zde můžeme pozorovat značnou diferenciaci mezi územím těsně navazujícím na hlavní město Prahu a venkovskou krajinou na hranici s okolními kraji. Dále mezi severními nížinami v Polabí a pahorkatinami v jižní části kraje. Některé (zejména severní nížinné) oblasti kraje byly od středověku hustě osídlené, což nám dokládá řada archeologických památek. Ve středních Čechách tak můžeme nalézt mnoho míst, která souvisí s počátky českého státu – Budeč, Levý Hradec, Hradčany, Vyšehrad, Kazín, Tetín či Sázavský klášter, královské hrady Karlštejn, Křivoklát, Žebrák nebo Točnick.

Rozvoj Prahy, která se ve středověku stala významným centrem střední Evropy, měl a stále má dopad na její zázemí. Nedaleko města například probíhala v minulosti intenzivní těžba nerostných surovin. Nález rud stříbra a zlata na Kutnohorsku představoval významný impuls rozvoje oblasti, což s sebou neslo i růst zdejší populace. Značná plocha kraje začala být posléze z důvodu obživy zvyšujícího se počtu obyvatel odlesňována. Industrializace znamenala výrazné posílení dynamiky změn v sídelní struktuře i meziregionální diferenciaci. Nejdynamičtěji se tento trend začal odehrávat s příchodem průmyslové revoluce kolem roku 1850. Proces probíhal po vzniku Československa a eskaloval v letech po roce 1948. V éře socialismu byla zemědělská půda kolektivizována, bytová výstavba probíhala především v zemědělských a průmyslových oblastech vázaných na půdu, nerostné suroviny a vodu – především z Vltavy. Při jejím toku se vybudovaly značné průmyslové závody, což vedlo k tomu, že se kraj stal jednou ze základních oblastí průmyslové výroby v Československu – zvláště v hutnictví, hornictví, strojírenství a chemickém průmyslu.

Význam středních Čech díky jejich poloze, průmyslové tradici, hustotě dopravní infrastruktury a sousedství s Prahou za poslední čtvrt století narůstá. Intenzivnější osídlení můžeme pozorovat v jádrových oblastech kraje – v zázemí Prahy, v nížinatých částech kraje a podél vodních toků. Střední Čechy mají největší podíl urbanizované plochy ze stávajících krajů republiky. Části sousedící s naší metropolí získávají na rezidenční funkci. Počty obyvatel v této části kraje narůstají. Výše položené periferní oblasti s horšími podmínkami k životu se oproti tomu pozvolna vysídlují a staly se rekreačními oblastmi. Při tomto procesu sehrála svoji roli i dopravní dostupnost jednotlivých částí kraje a výstavba dopravních komunikací. Středočeský kraj lze považovat z větší části za přirozené zázemí Prahy.

Přesto si příroda středních Čech zachovala do dnešních dnů mimořádnou pestrost a bohatství. Mnohé její části jsou chráněné ze zákona. Díky rozloze kraje, která je největší v republice, můžeme na území kraje dobře sledovat připomínanou diferenciaci socioekonomických charakteristik, neboť různá jeho území daný faktor ovlivňoval s rozdílnou intenzitou. Z toho lze vyvozovat, že tzv. periferní oblasti kraje zastávají jiné socioekonomické charakteristiky než ty, vztahující se pro území, která spadají do pražské aglomerace, ale správně náleží do Středočeského kraje. I přes všechny nastíněné změny je Středočeský kraj znám dlouhodobým silným patriotismem místního obyvatelstva, identifikací a láskou ke kraji, ve kterém žijí.

Problematika prostorové diferenciace patří mezi klasická témata řešená v geografii. Důležitost toho spočívá v základních výzkumných přístupech v oboru, kdy se zohledňuje prostorové rozšíření jevů. Kromě soudobých geografů ji řeší i subjekty, které se zabývají regionálním rozvojem či územním plánováním. Toto téma je multidisciplinární; jeho přesah zasahuje i do demografie, sociologie, sociálních věd, mezinárodního práva, evropských studií, antropologie a dalších oborů. Obecně se odlišnostmi v populačním vývoji v jednotlivých částech daného území – vedle geografů – zabývají i historici.

Nastíněnou problematiku v rámci Středočeského kraje by měla obsáhnout předkládaná práce. Ta se zabývá problematikou regionálních diferenciací (odlišností) v populačním vývoji mikroregionů kraje od roku 1850 do současnosti. Na katedře geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích navazuje na práce s identickým tématem, které byly obhájeny v předešlém akademickém roce, avšak zpracovávaly jiný kraj republiky (Malý 2015 – Královéhradecký kraj, Pařil 2015 – Plzeňský kraj). Mnohé práce k tomuto tématu byly napsány i na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze (Nováček 2004 – Vysočina) či Geografickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Cílem diplomové práce je – na základě analýzy prostorové diferenciace populačního vývoje na území Středočeského kraje mezi rokem 1850 a současností – objasnit vývojové proudy rozmístění obyvatelstva kraje. Dále nastínit přehled dlouhodobého populačního vývoje v kraji. Ten se opírá o rozbor, který by měl objasnit kořeny současných rozdílů v charakteru a historických tendencích vývoje v jednotlivých částech (mikroregionech) kraje, a to v závislosti na hlavních determinantách, které tento proces dlouhodobě ovlivňovaly.

Prvním analyzovaným obdobím se stalo období mezi roky 1850 až 1869, jež lze označit jako tzv. „preindustriální“. V práci jsou nastíněni především fyzickogeografičtí činitelé, kteří

se na procesu podílely. Od roku 1869 máme k dispozici dostačující statistické údaje o obyvatelstvu v českých zemích. Z tohoto důvodu jsou druhá (industriální) a třetí (postindustriální) perioda důkladněji analyzovány z hlediska vybraných determinant. Vedlejším cílem práce bude určit jejich postavení ve vývoji sídelního systému zájmového území. Následně práce přinese specifikaci trendů historického vývoje polarizací prostoru uvnitř kraje a určí jejich klíčové determinanty a kauzality. V syntéze vyexpedovaných zjištění se práce zaměří na generalizaci dlouhodobých tendencí a specifik sledovaného vývoje. V neposlední řadě práce zahrne srovnání středních Čech s jinými kraji republiky z pohledu dané problematiky. S důrazem zaměření se na industriální a postindustriální epochu. Nedílnou součástí práce bude i výsledná kategorizace zjištěných skutečností dle mikroregionů sledovaného území.

Středočeský kraj vykazuje oproti zbývajícím krajům určitá specifika: obklopuje Prahu, je nejrozlehlejší, žije v něm největší populace, jako jeden ze dvou netvoří hranici s našimi sousedními státy, významná historická sídla leží na jeho území, resp. se na jeho území odehrály významné historické milníky a je zde silná přirozená spádovost k Praze, která je i formálně jeho správním střediskem, byť je uměle územně vyčleněná. S tím souvisí i jeho význam coby průmyslového centra státu a významný uzel dopravních tahů. Nutné je připomenout i skutečnost, že s rostoucím významem Prahy se na jeho území nevytvořilo přirozené centrum, které by Praze mohlo konkurovat. Středočeský kraj tak nemá (a nikdy neměl na svém území) klasické krajské město, tuto funkci vždy zastávala Praha. Zájmovým územím této práce je Středočeský kraj, avšak Praha musí být v některých částech zmiňována a musí se brát v potaz vazby mezi hlavním městem a sousedícím krajem.

Z tohoto pohledu lze předem vytýčit několik *východících hypotéz*, jejichž ověření by měla obsáhnout analýza. Podklady pro jejich sestavení se stala literatura vážící se k historii v našich zemích, dějinám a vývoji obyvatelstva v českých zemích a publikace zpracovávající otázku populačního vývoje a sídelního systému na našem území.

1. Zjištěné skutečnosti by měly vycházet z důvěryhodných dat, především z oficiálního sčítání obyvatelstva. Práce neposkytne komplexní studii o historickém, hospodářském a populačním vývoji v kraji. Její jádro se pouze zaměří na vztah populačního vývoje kraje s faktory, u kterých se předpokládá dominantní a opodstatněný vliv. Za faktory, které měly klíčový vliv na vývoj sídelního systému kraje v industriální éře, lze považovat: faktory dopravní, správní a koncentrační (Nováček 2006, s. 92), se kterými je v práci pracováno. V období po roce 1850 lze jejich nejmarkantnější vliv očekávat u sídel, která

se stala průmyslovými centry kraje ležícími na dopravních cestách a utvořila se v administrativní centrum dané části kraje s masivní bytovou výstavbou (Kladno, Mladá Boleslav, Kolín, Příbram, Kralupy nad Vltavou apod.). Jisté je, že makroekonomické jevy, jako jsou krize a konjunktury, ovlivňovaly v 19. století životní podmínky jednotlivých vrstev společnosti mnohem diferencovaněji než kdy dříve (kol. autorů 1996, s. 216).

2. Nejzřetelnější trend koncentrace obyvatelstva do větších sídel probíhal na našem území – tak i ve Středočeském kraji – v době tzv. industriální společnosti (1850 až 1991), pro kterou byl charakteristický zejména rozvoj sekundárního sektoru hospodářství. Ve změnách vnější organizace společnosti měl rozhodující úlohu urbanizační proces ve své primární – koncentračně orientované – podobě. V té době se uplatňovaly nové lokalizační faktory, především „výhody“ koncentrace a aglomerace (Hampl 1996, s. 24-25). Lze očekávat, že nejvýznamnější změny v hospodářství a ve společnosti začaly na našem území s nástupem průmyslové revoluce (u nás probíhala zhruba ve 20. až 70. letech 19. stol.) a trvaly do druhé poloviny 20. stol. (Nováček 2006, s. 91). Praha s bývalými venkovskými okresy Praha – západ a Praha – východ a okresy Kladno, Mělník a Beroun bude patřit k nejvýznamnějším koncentračním prostorům celé republiky.
3. Kraj se stal se začátkem průmyslové revoluce jedním z průmyslových jader Rakouska-Uherska (kol. autorů 1996, s. 217). Jeho postavení se vznikem Československa vzrostlo, což bylo ještě umocněno po roce 1948. V době transformující se ekonomiky a společnosti po roce 1989 tento proces pokračuje (Hampl a kol. 2001, s. 30). Proto se dá v kraji očekávat silná průmyslová základna, která ovlivňovala, a do dnešních dní ovlivňuje, sídelní strukturu kraje. Případem mohou být největší města kraje a ta, kde byly vystavěny specializované závody zpracovatelského průmyslu – Kladno, Mladá Boleslav, Příbram, Kolín, Neratovice, Kralupy nad Vltavou atd.
4. Centrická poloha kraje s sebou se začátkem průmyslové revoluce přinesla, ale i dnes ovlivňuje, intenzivní budování dopravních cest. Zprvu sítě železnic, dnes komunikací pro silniční vozidla. Marada (2006, s. 24-25) zmiňuje, že vlivem rozvoje železniční sítě – zvláště ve 2. polovině 19. stol. – došlo k rozvoji průmyslu a tím se koncentrovalo obyvatelstvo v oblastech napojených na železniční síť, především do míst jejích uzlů. Dále lze uvést množství příkladů středně velkých měst, jejichž význam díky napojení na železnici výrazně vzrostl a jež převzala funkce měst historicky významnějších, která se dostala do horší dopravní polohy. To znamená, že můžeme očekávat paralelu, kdy

populační růst středočeských měst úzce ovlivňovala přítomnost (absence) železnice. Současně lze předvídat, že ve středočeských obcích dostupných po železnici byly zakládány průmyslové podniky – Kladno, Mladá Boleslav, Kolín, Neratovice, Kralupy nad Vltavou, Rakovník apod.

5. Rostoucí průmyslová výroba na území středních Čech – coby jádrové oblasti – potřebovala, ale i nyní potřebuje pracovní sílu. To mělo za důsledek populační růst dnes tradičních průmyslových měst. V současnosti je poptávka po pracovní síle umocněna rostoucími potřebami terciárního sektoru v Praze a jejím zázemím. Proto lze očekávat, že se kraj stal a stále je cílovou distancí vnitřní migrace (kol. autorů 1996, s. 357). V rámci sledovaného kraje to platí především pro území bývalých okresů Praha – východ a Praha – západ, jejichž ekonomika se přibližuje Praze a výrazně se odlišují od okresů v zázemí Brna či Plzně (Hampel 2005, s. 53).
6. Kraj nemá centrum; tuto funkci zastává přirozeně Praha. Bývalá okresní města kraje jsou přibližně stejně velká. Jejich přednostní rozvoj probíhal ze strany vládnoucí garnitury v 70. letech minulého století (Hampel 2005, s. 36). Nad nimi – co do počtu obyvatel – vyčnívají industriální Kladno a Mladá Boleslav. Současná sídelní struktura kraje je rozložená poměrně rovnoměrně (Řehořová 2010, 103-104). I přesto lze očekávat na území kraje oblasti s vyšší koncentrací obyvatelstva a periferní oblasti, které získaly především rekreační funkci.

Realizaci stanovených cílů odpovídá struktura a koncipování jednotlivých kapitol práce. Po úvodní kapitole (1) následuje část zabývající se zpracováním sledované problematiky v odborné literatuře k ní vydané (kapitola 2). Zde jsou zdůrazněny současné trendy, ale nastíněny i starší myšlenky. Třetí kapitola obsahuje teoretický nástin sledované problematiky. Její součástí je i terminologie spojená s řešenou problematikou. Podstatná část kapitoly se věnuje objasnění v práci použitých výpočtů (indexů). Navazuje vysvětlení postupů použitých při interpretacích zjištěných skutečností. Kapitola 4 obecně popisuje podmínky a determinanty, jež působily na populační vývoj Středočeského kraje. Událo se tak z několika pohledů – fyzickogeografického, socioekonomického a s přihlédnutím na historické aspekty. Navazuje vývoj počtu obyvatel kraje v kontextu České republiky (5). Následující kapitola (6) obsahuje analýzu regionální diferenciací populačního vývoje. Ta je rozdělená na několik částí zohledňující tři epochy – tzv. předindustriální období, industriální období a postindustriální období. Analýza je postavená na studii vlivu dílčích determinant (železnice, administrativní

funkce sídla či hierarchického postavení sídla). Sedmá kapitola obsahuje syntézu poznatků, kategorizaci regionů a popis hlavních determinant, jež působily na vývoj počtu obyvatel v kraji. Dotýká se i vlivu Prahy na oblast středních Čech. Poslední kapitolou (8) je sumarizující závěr. Součástí práce jsou – pro přehlednější prezentaci sledované problematiky – vybrané mapové výstupy, tabulky a obsáhlá příloha s demografickými daty.

2. TEORETICKÁ VÝCHODISKA A DISKUSE S LITERATUROU

Obyvatelstvo se v odborných geografických pracích sleduje od 17. století, od počátku modernějších forem registrace obyvatelstva. Toušek, Kunc, Vystoupil a kol. (2008, s. 41-44) doplňují, že na konci 18. století se dostala do zorného pole pozornosti otázka neustálého početního růstu obyvatelstva v souvislosti s možnými prostředky jeho obživy. Později byly položeny základy demografie, ustanovily se zásady pro moderní sčítání lidu. S migrací evropského obyvatelstva na americký kontinent se začíná sledovat pohyb obyvatelstva. Po 2. světové válce nastal největší rozvoj geografie obyvatelstva. Výzkumné snahy v oboru se začaly obracet ke čtyřem základním směrům: popisu demografických struktur v prostoru, popisu demografických změn, vysvětlování demografických změn v prostoru a čase, ekumeně a kulturním systémům.

Ve spojení s územním plánováním a statistickými metodami začali někteří autoři více využívat kvantitativní metody a modely pro prostorové demografické analýzy, čímž položili základy pro další subdisciplínu, tzv. regionální demografii. Tu Kalibová, Pavlík, Vodáková (2009, s. 105) charakterizují jako součást demografie zabývající se studiem demografických procesů z hlediska regionálních podobností a rozdílů. Její zaměření i metody se liší nejen podle toho, zda jsou regiony homogenní nebo komplexní, zda se jedná o administrativní jednotky apod. Obor úzce souvisí s geografii obyvatelstva a její výsledky mohou být využity mj. též v regionální geografii, regionální sociologii, případně v sociologii lidských sídel.

Region je jedním ze základních konceptů v geografii. Mates, Wokoun a kol. (2001, s. 113) udávají, že ho lze chápat jako komplex vznikající regionální diferenciací krajinné sféry. Dále, že analýza a hodnocení regionů je tradičním a současně vysoce moderním úkolem regionalistiky. Hampl, Gardavský, Kühnl (1987, s. 13) zmiňují, že problematiku regionálního systému nelze ztotožňovat s pouhým ohraničováním regionů, nýbrž s uceleným rozborem formování regionů, příslušných integrujících procesů, vztahů mezi středisky a jejich zázemím, s hierarchizací středisek, funkčně specializovaných prostorů i celých regionů. Široké chápání regionální organizace navozuje i širší chápání samotného systému osídlení, který se v podstatě ztotožňuje se sociálněgeografickým systémem.

Toušek, Kunc, Vystoupil a kol. (2008, s. 372-373) dále zdůrazňují tzv. postmoderní pojetí regionu. I když je region většinou chápán jako objektivní realita, existuje přístup vycházející z postmodernismu. V tomto případě hovoříme o tzv. koncepční či sociální konstrukci regionu. Region získává subjektivní charakter. Vymezení regionu se pak v tomto případě liší na

základě konkrétních kulturních, sociálních či historických zkušeností společnosti nebo skupiny osob. Dále nastiňuje, že se v geografii stále uplatňuje přírodní pojetí regionu (ve fyzické geografii). V humánní geografii pak jako výsledek historického vývoje přístupů k regionům dosud převažuje především ekonomické a politické chápání regionu, nicméně nelze opomenout ani kulturní či percepční přístupy k regionům.

Regiony jsou navzájem se lišící části geografické sféry. Průkopníkem popisování regionálních rozdílů byl Christaller, jenž v roce 1933 vydal svoji tzv. teorii centrálních míst, která navazovala na práce von Thünera (1826) a Webera (1904) a kterou rozvinul Lösch (1944) a Isard (1956). Teorie představuje koncept v nahlížení na hierarchii regionů. Blažek, Uhlíř (2011, s. 68) doplňují, že hierarchie centrálních míst přitom podle Christallera může být vytvářena třemi způsoby. Prvním je tzv. tržní (obchodní) princip, který minimalizuje počet středisek nutných k obslužení daného území, druhým je dopravní princip, který minimalizuje délku komunikací spojujících střediska, a třetím je administrativní princip. Horská, Maur, Musil (2002, s. 23) k Christallerově práci uvádějí: podívejte se na mapu měst v libovolné evropské zemi před rokem 1800 a v roce 1950, případně na mapu znázorňující hustotu obyvatel v takových územních jednotkách – jako jsou např. naše okresy. Zjistíte, že v 18. století vytvářela města jednotlivých zemí poměrně pravidelnou síť tržních a správních měst. Kdybychom si dali práci a analyzovali jejich velikost a vzájemnou prostorovou vzdálenost – jak to učinil Christaller – zjistili bychom překvapivé zákonitosti co do velikosti a prostorového rozmístění měst. Rozbor měst 20. století by vedl k podobným poznatkům už jen při analýze výrazně zemědělských území, všude jinde by byl nahrazen zcela odlišným obrazem. Staré struktury a zákonitosti bychom tu už nenašli. A totéž platí i o hustotě obyvatel. Relativně rovnoměrné rozmístění obyvatel bylo nahrazeno nerovnoměrným, kontrastním.

Z pozdějších autorů zabývajících se regionálními rozdíly, resp. nerovnoměrným rozvojem regionů, byl Friedmann (1967), jenž zavedl pojem jádro-periférie. Vychází z myšlenky nerovnoměrného rozdělení moci v ekonomice a ve společnosti, což vyústí ve vytvoření takové struktury vzájemných vztahů (administrativních struktur, vzorců obchodu, migrace apod.), která je výhodnější pro jádro. Friedmann se snaží utřídit kumulativní mechanismy, pomocí kterých dochází k dalšímu posilování dominance jádra nad periférií. Samotný model jádro-periférie přitom Friedmann považoval za druhý stupeň vývoje prostorové ekonomiky, jenž rozdělil do čtyř fází: preindustriální společnost s ostrůvky ekonomických aktivit, jádro-periférie, disperze ekonomické aktivity a do jisté míry i řídicích funkcí do periférie,

integrovaná ekonomika, kdy převládají vztahy vzájemné závislosti mezi již víceméně rozvinutými oblastmi (Blažek, Uhlíř 2011, s. 118-119).

Prvním geografem, který zavedl v oboru pojem prostorová (územní) diferenciací, byl americký geograf Hartshorne (1939, 1959). Toušek, Kunc, Vystoupil a kol. (2008, s. 372) k jeho práci uvádí, že přistupoval k regionům zdůrazňováním jejich individuální povahy a jako první se systematicky zabýval prostorovou organizací geografických informací. Autoři dále zmiňují, že prostorová diferenciací se zabývá prostorovým rozšířením fyzikálních a sociálních jevů a je dodnes jedním ze základních výzkumných přístupů v geografii. Region je výsledkem prostorové i územní diferenciací geografické sféry a můžeme pro něj použít termín prostorová jednotka. Prostorová diferenciací může být v zásadě učiněna na přírodním, politickém (administrativním), ekonomickém, sociálním či kulturním základě. Případně může výše jmenované faktory kombinovat (Toušek, Kunc, Vystoupil a kol. 2008, s. 372-373).

V našem prostředí se regionální diferenciací věnuje řada autorů. První ucelený přehled k této problematice (především v otázce vývoje a organizace systému osídlení) v českých zemích před listopadem 1989 znamenalo dílo autorů Hampl, Gardavský, Kühnl (1987). K otázce diferenciací koncentračních procesů obyvatelstva v uvedeném období ve zmíněném území autoři dospěli k závěrům, že bývalý Středočeský kraj měl vysokou vývojovou vyspělost mezi kraji z hlediska rozvoje urbanizace. Prahu s venkovskými okresy Praha – východ a Praha – západ, okresy Kladno a Mělník zahrnuli do primární (nejvýznamnější) kategorie mezi koncentračními prostory v Čechách. Třetí úrovně ze šesti dosahovaly středočeské okresy Kolín, Mladá Boleslav a Beroun, neboť leží mezi primárním koncentračním prostorem a sekundárně významnými koncentračními prostory – Hradcem Králové a Pardubicemi, Libercem, resp. Plzní. Ostatní okresy Středočeského kraje patřily dle klasifikace do nejnižší úrovně. Z výše uvedeného lze vyvodit, že sledované území v době vydání této publikace patřilo mezi jádrové oblasti Československa z pohledu populačního vývoje.

Studium populačního vývoje (rozdílu mezi úrovní porodnosti a úmrtnosti) v pozdním 18. a po celé 19. století bylo ovlivněno rostoucím zájmem o ekonomické, sociální a politické problémy. Vzniká a rozvíjí se teorie a politika merkantilistického populacionismu, jehož představitelé pokládali vzrůst obyvatelstva za první a základní předpoklad moci a blaha státu. Na druhé straně stál stále rozšířenější názor o nepříznivosti početního růstu obyvatelstva. Kolem roku 1850 doznává demografie velkého rozmachu, dochází ke značnému rozvoji demografické metodologie a analýzy (Vystoupil, Tarabová 2004, s. 9-10). Skokan (2012, s. 9)

zdůrazňuje, že již starý Řím měl „státní populační politiku“: minimální sňateční věk dívek činil 12 let, mladých mužů 14 roků. Podle zákona imperátora Augusta (18 př. n. l.) měli mít muži ve věku 25 až 60 let a ženy 20 a 50 let povinně rodinu a v případě smrti partnera či rozvodu si do půldruhého roku najít nového druha. Rodiny s mnoha dětmi byly preferovány, neženatí a bezdětní ztráceli právo na závěť.

Státy Evropy usilují o zdokonalení soupisů obyvatelstva, uskutečňují se první sčítání obyvatelstva, získaná data jsou zpracovávána, analyzována a porovnávána. Klíčovým bodem, který zlepšil úroveň statistických informací o obyvatelstvu v našich zemích, se stalo první sčítání lidu v roce 1869. To probíhá od té doby víceméně v desetileté periodicitě (s výjimkou válečných let 1939 – 1945) ve stále aktualizovaných podobách dodnes (Toušek, Kunc, Vystoupil a kol. 2008, s. 45). O počátcích sčítání lidu v našich zemích se více zmiňuje Srb (2004, s. 18), který uvádí, že i když sčítání z roku 1857 vyhovělo základním požadavkům novodobého populačního cenzu, jako první moderní sčítání označujeme to k 31. prosinci 1869, které mohlo využít i nových technik cenzu. Vykonáno bylo podle zákona z 29. března 1869, který dále stanovil, že se sčítání mají konat v desetiletých obdobích. Autorský kolektiv (kol. autorů 1998, s. 133) toto období nazývá stoletím demografické statistiky.

Jedním z prvních, kdo se zabýval demografickými otázkami v našich zemích, byl Boháč. Jeho náhled na otázku populačního vývoje u nás shrnuje Šubrtová (1989, s. 389), která uvádí, že pokud jde o začlenění populačního vývoje našich zemí v rámci světového vývoje, dospěl tento autor k závěru, že zhruba od poslední čtvrtiny 18. století začala nová epocha ve vývoji evropských populací a v tomto světovém kontextu se vyvíjela populace i u nás. Dále za zmínku stojí, že vznik této nové fáze v evropském populačním vývoji dává Boháč do souvislosti s průmyslovou revolucí a pronikavými změnami v hospodářském a sociálním životě, které ji provázely.

Vývoj společnosti u nás prošel třemi stadii vývoje. Toto tvrzení vychází z tzv. teorie stádií Rostow (1990), Bell (1973), Toffler (1980) aj., které v našich zemích generalizoval Hampl a kol. (1996). Uvádějí období preindustriální, industriální a postindustriální. Hampl a kol. (1996, s. 24) zmiňuje, že přestože se jedná o značně všeobecné, a proto i nejednoznačné charakterizace, je využitelnost představ této teorie – alespoň pro prvotní zorientování – jistě značná. V předkládané práci je s těmito fázemi vývoje pracováno. Obvyklé označení stádií (preindustriální, industriální a postindustriální) je odvozeno více méně jen z významových posunů podle ekonomických sektorů. Pro integrální vývojové rozlišení je vhodnější označení „statická, dynamická a organická“ společnost (systém). V případě dynamického

(industriálního) stadia je nutné zdůrazňovat extenzivní charakter této dynamiky – zjednodušeně pak spojitost kvalitativního a kvantitativního růstu, kdežto v případě organického (post-industriálního) stadia intenzivní charakter dynamiky, tj. dominanci kvalitativních forem růstu (Hampl 2005, s. 20). V literatuře se můžeme setkat i s širším označením industriálního stadia – jakožto období modernizace (Gellner 2003, s. 41, 59). Ten dále vyjádření modernizace rozšiřuje o aspekty kulturní a politické vyústující do procesu formování národních států, kdy dává do souvislosti nacionalismus s industrialismem. Hampl (2005, s. 13-14) zdůrazňuje i zvláštní případy a poruchy ve vývoji a geografické organizaci společnosti. Za jednu z těchto epoch je autorem např. označováno i období socialismu v našich zemích. Ve studii se dále zabývá, zdali znamenalo období transformace v polovině prvního desetiletí tohoto století primárně post-totalitní nebo post-industriální transformaci. Kdy je přitom nutno zřetelně rozlišovat charakter změn v rámci vnitřní – sociální, ekonomické a politické – organizace a v rámci samotné geografické (vnější) organizace společnosti.

Mikulík, Voženílek, Vaishar a kol. (2008, s. 10) zmiňují, že ty v historickém vývoji vytvořily určitou kvalitu a specifiku území – regionu na dané úrovni. V minulosti to byly – dle nich – právě evropské země, kde byly poprvé pozorovány změny v reprodukčním chování, označované jako demografická revoluce. Tyto změny probíhaly ve většině evropských zemí po celé 19. století a byly odrazem celkových změn ve společnosti, souvisejících s nástupem procesu industrializace a urbanizace. Tu lze charakterizovat jako jednu ze složek modernizace společnosti. Ve vyspělých zemích Evropy (včetně České republiky) byl proces demografické revoluce ukončen již před druhou světovou válkou, v ostatních evropských zemích pak většinou bezprostředně po ní (včetně Slovenska). Na území naší republiky probíhala demografická revoluce zhruba sto let a byla ukončena kolem roku 1930 (Kalibová, Pavlík, Vodáková 2009, s. 201). I když počet obyvatelstva rostl na celém našem území, tempem růstu se regiony jako zemědělské oblasti či periferní oblasti vlivem emigrace opožďovaly za průmyslovými. Pro české země bylo charakteristické, že zárodky průmyslové výroby a později celá rozsáhlá odvětví textilu a sklářství, ale i železářství se původně rozvíjely ve vesnickém osídlení, a že řada prvních továrních objektů pro textilní i hutní průmysl byla postavena rovněž ve vesnicích (kol. autorů 1998, s. 145-146).

K procesu urbanizace Horská, Maur, Musil (2002, s. 15) doplňují, že tu lze charakterizovat jako jedinečný přechod z převážně venkovské společnosti do společnosti převážně městské. V evropských podmínkách začal tento proces v Anglii v polovině

18. století a postupně se rozšířil do celého kontinentu. Dnes je náš světadíl – až na některé oblasti – prakticky urbanizován. Celý tento přechod trval v Evropě přibližně 250 let. K opačnému procesu – suburbanizaci – uvádí na příkladu tohoto jevu v zázemí Prahy Řezníčková a kol. (2012, s. 59), že zhruba od poloviny 90. let 20. století dochází v zázemí Prahy (postupně i v dalších okrajových zónách metropolitních regionů) k nástupu tohoto procesu. Tento proces dle autorů probíhal v Praze již dříve, ale v období socialismu byl nahrazen tzv. komplexní bytovou výstavbou panelových sídlišť. V současnosti můžeme zjednodušeně rozvoj v předměstském prostoru rozdělit na výstavbu nových rodinných domů s přílivem obyvatel původem z města (rezidenční suburbanizaci) a výstavbu logistických, obchodních a zábavních komplexů především v oblastech s dobrou dopravní dostupností (komerční suburbanizaci).

Jak již bylo v práci naznačeno, otázka populačního vývoje je multidisciplinárním tématem: na prahu nejednoho oboru geografie, historie, antropologie, demografie, sociologie a dalších. Kalibová, Pavlík, Vodáková (2009, s. 15) v této souvislosti tvrdí, že je demografie v pravém smyslu slova historickým oborem, neboť se zabývá populačním vývojem i v minulosti. Jestliže přitom používá také historických metod, označuje se pak jako historická demografie. Roubíček (1997, s. 18) o demografii obecně tvrdí, že je jedním z těch hraničních oborů, které stojí na pomezí klasických vědních disciplín, a to na hranici věd sociálních a biologických.

Oborem zabývajícím se tématy přírody a člověka, prostoru a času, tématy spjatých s lidským bytím v podmínkách určených nejprve planetou Zemí, později lidstvem samotným je historická geografie. Semotanová (1998, s. 9-10) ji charakterizuje jako samostatnou mezioborovou hraniční disciplínu, která se dotýká Země i člověka, spojuje prostor s časem a přírodní vědy se společenskými. Hledá poučení a nové směry jak žít s přírodou v symbióze přijatelné pro Zemi i lidskou společnost. Studuje stav, vývoj a proměny geografického prostředí v minulosti. Dále příčiny, které tyto proměny způsobily, jejich následky a příslušné zákonitosti. Historická geografie se nachází dle autorky na pomezí společenských a přírodních věd, především historiografie a geografie. K dalším souvisejícím oborům patří zejména kartografie, geodézie, geologie, botanika, klimatologie, pedologie, ekologie. Ve výčtu následuje archeologie, historická archeologie, dějiny práva, dějiny správy, historická demografie, architektura a urbanismus, či hospodářské dějiny a dějiny osídlení. Poslední dva jmenované obory, pokud je lze považovat za samostatné, jsou úzce spjaté s touto prací.

V odborné literatuře se o Středočeském kraji Řehořová (2010, s. 104) zmiňuje jako o kraji, který má intenzivní sociálně-ekonomické vazby na Prahu a do jisté míry tvoří metropolitní zázemí hlavního města. Diverzifikovaná ekonomika Středočeského kraje a centrální postavení hlavního města Prahy mají za důsledek vysoký potenciál tvorby pracovních míst, a tedy i nižší stupeň nezaměstnanosti. Ze struktury vytvořené hrubé přidané hodnoty je patrná odlišnost odvětvového zaměření hospodářství kraje ve srovnání s Prahou. Lze však hovořit o doplňkovosti ekonomik těchto dvou regionů.

Hampl (2001, s. 17, 30) se ve své studii zabývá regionálním vývojem a transformací na našem území v poslední dekádě 20. stol. Zmiňuje, že v době vydání jeho publikace nastupuje tzv. „druhá“ fáze transformace, která bude v některých ohledech kvalitativně odlišná od fáze předchozí. V dalších letech lze očekávat postupné zeslabování selektivních tendencí, a tím zároveň dojde k relativní stabilizaci prostorových vzorců sociální a ekonomické diference (relativní rozdíly mezd, nezaměstnanosti apod.). Autor vymezil i individuální zvláštnosti tohoto procesu. Uvádí, že extrémním příkladem je Praha a Středočeský kraj. Podnikatelská atraktivita hlavního města podmínila urychlenou koncentraci pracovních aktivit a zejména pak ředitelství firem z celého středočeského prostoru do Prahy. Důsledkem toho byl pokles ekonomiky v zázemí Prahy, i když úroveň i růst mezd zde byly nadprůměrné.

Práce s teoretickými východisky se musí opírat vedle statistických dat i o dosud publikovanou literaturu k problematice – historické geografii, popř. historické demografii. Nejnovějším počinem k této problematice se stal Akademický atlas českých dějin (Semotanová, Cajthaml a kol. 2016), jež poskytuje charakteristiku v práci studovaných epoch, jež jsou doplněny řadou tematických map. Ucelený přehled mapující demografické procesy na českém území – po příchodu prvních obyvatel až po dnešní stav – poskytuje dílo Dějiny obyvatelstva českých zemí (kol. autorů 1996) či publikace od autora Srba (2004) 1000 let obyvatelstva českých zemí. Komplexní obraz dějin českých zemí v letech největších změn – v industriální době – popisuje řada děl. Lze uvést ty, se kterými se v předkládané práci pracovalo: Jakubec, Jindra a kol. (2007). K problematice tzv. průmyslové revoluce bylo vydáno mnoho publikací. V práci bylo pracováno i s těmi staršího data – např. od autorů Purš (1960) či Kárníková (1965). Regionální literatura poskytuje doplňující informace vztažené ke sledované oblasti. Z ní bylo využito např. dílo autorů Ložek, Kubíková, Spryňar (2005) či turistických průvodců. Zevrubný přehled literatury vztahující se k tématu práce je nutné doplnit i regionální literaturou.

3. METODIKA

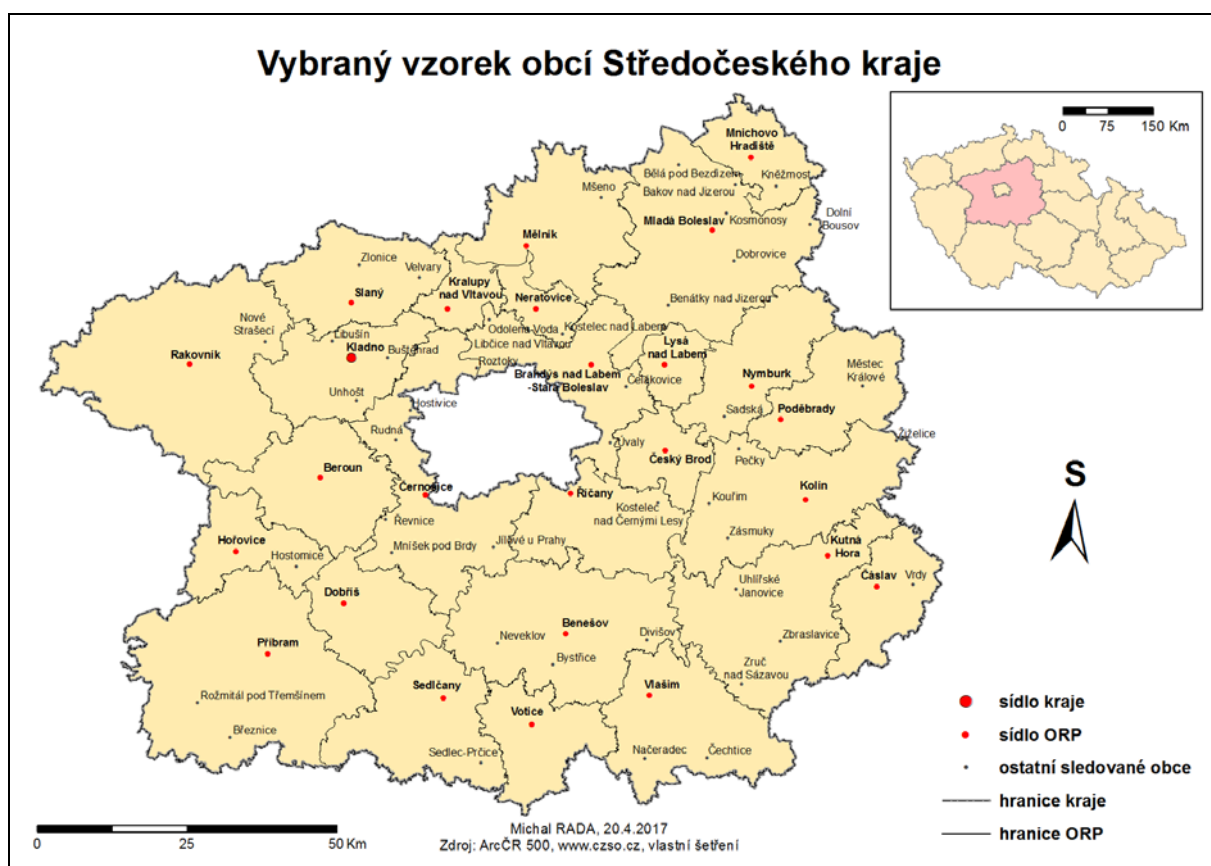
Období, se kterým je v práci pracováno, začíná po počátcích průmyslové revoluce v našich zemích. Toto období bylo zvoleno i z důvodu, že jsou k němu dostupná relevantní data. Hampl (1989, s. 47) k podobné problematice uvádí, že možnosti retrospektivního studia vývoje systému osídlení, resp. sociálněgeografického systému republiky jsou do značné míry determinovány existující datovou základnou. Ta umožňuje především systematické vyhodnocení změn v rozmístění obyvatelstva ve zvoleném období.

Pro zpracování vlastní problematiky práce – popis populačního vývoje ve sledovaném území od roku 1850 po současnost – se jako nejvhodnější jeví údaje z oficiálního sčítání obyvatelstva na našem území. Údaje o přesném počtu obyvatelstva v našich zemích od poloviny 19. století poskytly Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970 (1978) a Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006). Nejzazším letopočtem, se kterým je v práci pracováno, je rok 2011, ve kterém proběhlo poslední sčítání obyvatelstva na našem území. První data o počtu obyvatelstva (k roku 1851) představovala soupis obyvatelstva, který byl posledním sčítáním provedeným podle starých předpisů josefínské doby. Příští sčítání lidu bylo určeno na 31. října 1857, a to pro celé rakouské mocnářství. Za účelem tohoto procesu byl ustanoven jednorázový zákon, který měl zaručit podmínku úplnosti a správnosti získávaných výsledků. Pro další sčítání bylo třeba přijmout další normy. I když sčítání z roku 1857 vyhovělo základním požadavkům novodobého populačního cenzu, jako první moderní sčítání označujeme sčítání z 31. prosince 1869. Zákon, který tuto problematiku upravoval, mj. stanovil, že sčítání se mají konat v následujících desetiletých obdobích. Od sčítání v roce 1869 jsou tak pro potřeby práce k dispozici přesné údaje, se kterými je pracováno. Dalšími prameny dat se staly Statistický lexikon obcí České republiky 2005 (2005) a Statistický lexikon obcí České republiky 2013 (2013). Druhý jmenovaný retrospektivně přepočítává počty obyvatel vzhledem k současnému vymezení obcí s rozšířenou působností za období mezi roky 1869 až 2011. Výsledky zjištěné během posledního sčítání lidu (březen 2011) byly pořízeny ze Statistického lexikonu obcí 2013.

Čerpání dat z několika zdrojů znamenalo vypořádání se s odlišným katastrálním vymezením jednotlivých obcí. Proto bylo nutné sjednotit jejich výměry na základě Historického lexikonu obcí České republiky 1869 – 2005 (2006). Studie z větší části pracuje se správními obvody obcí s rozšířenou působností, které jsou v některých případech chápány

(označovány) jako mikroregiony sledovaného kraje. V daných částech textu bylo nutné počítat s daty na úrovni jednotlivých sídel kraje. Jelikož se ve Středočeském kraji nachází velké množství obcí, nebylo možné sledovat ve studii populační vývoj všech beze zbytku. Do práce byly zahrnuty pouze ty, které dosáhly při sčítání lidu mezi léty 1850 až 2011 minimálně dvakrát více jak tři tisíce obyvatel. Podmínka má zaručit výběr pouze dlouhodobě větších sídel z populačního hlediska. Tímto bylo vygenerováno ve dvanácti středočeských okresech 71 obcí, jež jsou uvedeny v příloze č. 5. Takto vytvořený vzorek lze považovat za reprezentativní. V roce 1869 zahrnoval přibližně 29,1 % populace kraje, v roce 1910 34,7%, v době po 2. světové válce 40,2 %, v době začátku transformace české společnosti po událostech v roce 1989 52,8 % a při posledním sčítání lidu v roce 2011 47,5 % z celkového počtu obyvatel kraje.

Mapa č. 1 – Vybraný vzorek obcí Středočeského kraje

Zdroj: Vlastní zpracování (2017).

Kvůli lepší orientaci v získaných datech a při výsledné interpretaci je období, které je analyzováno, rozděleno dle dělení, jež převzal Hampl (1996) na tři základní vývojové typy společnosti: preindustriální, industriální a postindustriální. Ty charakterizují jednotlivé fáze obecného modelu fungování společnosti řešeného období, u nichž lze sledovat diferenciaci vývojových trendů. S přihlédnutím k nejmarkantnějšímu vývoji progresu polarizace mikroregionů kraje během prostředního období (1850 až 1991), je industriální fáze rozčleněna na dílčí epochy po dvacetiletých či třicetiletých intervalech. Analýza tohoto období tvoří základ předkládané studie.

Vývojová stadia fungování společnosti (resp. vývoje systému osídlení), jak je uvádí Hampl (1996, s. 24-25), jsou tři:

a) *Preindustriální společnost* (od počátku osídlování do roku 1850) – ze sociálněekonomického pohledu lze zdůrazňovat dominantní úlohu primárního sektoru, omezenou sociální mobilitu a dominantní nedemokratické (totalitní) formy politické organizace. Z hlediska vnější organizace společnosti je pak charakteristická omezená úloha měst, slabá prostorová mobilita obyvatelstva a výrazná determinovanost rozložení obyvatelstva i navazujících aktivit přírodními podmínkami.

Pro zpracování statistických dat z hlediska vývoje obyvatelstva v našich zemích panují v jednotlivých obdobích značné rozdíly, které bylo třeba zohlednit i v této práci. Období do roku 1850 je nejdelsí. Jako problém této epochy můžeme vidět, že za ni neexistují relevantní statistická data o počtu obyvatelstva – jak v českých zemích, tak i v jednotlivých státních útvarech Evropy. Kol. autorů (1996, s. 140) k tomu uvádí, že až roku 1830 bylo v našich zemích nařízeno po dlouhé době zjistit faktický stav obyvatelstva pochůzkou dům od domu. Z důvodů blíže neznámých se však tento záměr nepodařilo realizovat a používal se zastaralý nepřesný způsob. Počet obyvatel se tak za tuto dobu odvozuje od předpokladů na základě dostupných informací.

b) *Industriální společnost* (období mezi roky 1850 až 1991) – charakteristický je zde rozvoj zvláště sekundárního sektoru, značná socioprofesionální mobilita, demokratizace politických systémů (ve vybraných státech). Ve změnách vnější organizace má rozhodující úlohu urbanizační proces ve své primární – koncentračně orientované – podobě. Uspořádání sociálněgeografických regionů se mění na hierarchický systém nodálních celků, jejichž integrita je v důsledku zvýšené mobility obyvatel a materiálů především vztahové povahy. Z hlediska vztahu k prostředí se prosazuje jednostranná exploatace, dochází k relativnímu překonání vlivů přírodních podmínek na měřítkově nižších úrovních geografické

organizace společnosti (v důsledku uplatnění nových lokalizačních faktorů, a to zejména „výhod“ koncentrace a aglomerace).

V této době proběhla nejznatelnější polarizace jednotlivých oblastí našich zemí – jak na úrovni krajů, tak jejich mikroregionů. Období je pro potřeby práce z důvodu podrobnější analýzy rozděleno na dílčí epochy. Jde o přibližně dvacetiletá období, která jsou svojí délkou srovnatelná a zároveň zachycují vzájemně odlišné periody socioekonomického vývoje kraje:

Roky 1850 až 1880 – tato epocha je ve smyslu počtu obyvatelstva podložena prvními moderními sčítáními obyvatelstva v našich zemích. Kol. autorů (1996, s. 140) k tomu zmiňuje, že od roku 1851 až do roku 1857, kdy se konalo sčítání lidu, se počet obyvatel zjišťoval pouze bilančně podle počtu narozených a zemřelých. Teprve až první sčítání obyvatelstva „nové“ řady provedené k 31. prosinci 1869 a posléze k 31. prosinci 1880 poskytlo relevantní data, se kterými je v této práci pracováno.

V této době šlo zrychlující se růst počtu obyvatel a jeho koncentraci očekávat v místech šířící se průmyslové revoluce. Jako lokalizační faktory šlo předpokládat těžbu uhlí nebo železné rudy a v návaznosti na to zakládání železáren a strojírenských podniků. Toto bylo podmíněno i výstavbou prvních železničních tratí v našich zemích. Ve středních Čechách k takovým územím patřilo např. Kladensko a Slánsko.

Roky 1881 až 1910 – populační nárůst obyvatelstva byl ovlivněn vrcholící průmyslovou revolucí, kdy znatelně rostlo hospodářství. Vrcholila urbanizace, největší koncentrace obyvatelstva probíhala ve městech s průmyslovými závody, kdy nejpříťažlivější byla Praha. Počet obyvatelstva rostl na celém území kraje, ale tempem růstu se zemědělské oblasti opožďovaly za průmyslovými. Rozdíly se začaly prohlubovat díky tomu, že začala klesat celková zaměstnanost v zemědělství. V kraji se dobudovala síť železnic, což zapříčilo rozvoj oblastí, kterým se doposud vyhýbala.

Roky 1911 až 1930 – pomalu končila epocha nejdynamičtější industrializace. V období 1. světové války nebyly naše země dramaticky zasaženy, proto nedošlo k velkým populačním ztrátám. Válka v našich zemích narušila legitimitu rakouské moci, což vedlo k vytvoření samostatného Československa. V polovině 20. let minulého století začaly naše hospodářství ovlivňovat dělnické stávky a začínající hospodářská krize. Na koncentraci obyvatelstva v tomto období z dopravních faktorů přestává mít železnice dominantní postavení. Ta celkově ztrácí (kolem roku 1930) v dopravě své dosavadní primární postavení.

Roky 1931 až 1950 – hospodářství a společnost v našich zemích ovlivnila mezi lety 1929 až 1933 hospodářská krize. V Německu rostl nacismus, fašizující režimy v okolních státech

udržovaly pocit našeho ohrožení. Mísily se pocity budovatelského optimismu, velké loajality k novému státu a pocitu ohrožení zevnitřku i zvenějšku. Před 2. světovou válkou byla naše společnost plně industrializovaná, urbanizovaná, demokratizovaná, podobající se moderním evropským společnostem. I přestože se projevovala řada nepoměrů a kontrastů, jakými byla např. nerovnováha mezi dosaženým stupněm hospodářského rozvoje a úrovní infrastruktury. V roce 1948 začíná epocha socialistických vlád. Naše společnost a hospodářství se ocitá v období, které je nazýváno socialistickou industrializací, za jehož hlavní pilíř je považováno centrálně plánované hospodářství.

Roky 1950 až 1970 – představovaly období, kdy v Československu začala vládnout komunistická strana, naše společnost se vyrovnávala s útrapami 2. světové války a v hospodářství byly zaznamenávány principiální změny. Z demografického hlediska zaznamenala první poválečná léta vysokou vlnu plodnosti (až 3,0 živě narozené děti na jednu ženu). Po měnové reformě v 1953 se zhoršilo populační klima a úhrnná plodnost klesla k hranici 2,0. Toto období znamenalo prudký populační růst spojený se státem vedenou politikou. Hospodářství bylo v této době restrukturalizováno, preferovaným oborem se stal těžký průmysl. Ve větších městech se stavěly nové, resp. rozšiřovaly stávající, průmyslové závody. Do nich se stěhovala potřebná pracovní síla z venkova, pro kterou se započala stavět panelová sídliště. Rostl stupeň urbanizace. Venkov se postupně vylidňoval (odcházela především mladá populace) a získával tak rekreační funkci pro pracující.

Roky 1971 až 1991 – představují období politické „normalizace“ pod Husákovým vedením a události spojené se změnou vládnoucího režimu v našich zemích a demokratizací společnosti. Normalizační akty po roce 1968 přinesly po obyvatelstvo ztrátu posledních iluzí. Zlepšila se však sociální politika a podpora mladých rodin, což měla za důsledek poměrně rychlý vzestup plodnosti žen. Vznikla demografická vlna neočekávaná svou velikostí, a proto i poměrně krátká svým trváním. Nejvíce dětí se narodilo v roce 1974. Nárůst obyvatelstva byl v první polovině uvedeného období znatelný především v okresních sídlech. Ke konci uvedeného období počet živě narozených dětí jedné ženě klesal a začaly slábnout koncentrační tendence obyvatelstva. Začaly se prosazovat nové trendy v sídelním systému, které přišly se změnou politického klimatu.

c) *Postindustriální společnost* (období mezi lety 1991 až 2011) – přenos těžiště rozvoje (růstu) na terciární a zejména kvartérní sektor, všeobecný, ale všesměrně orientovaný růst sociální mobility, zvyšující se úloha informačních kontaktů, aktivity subjektů, pracovní tvořivosti atd. Charakteristické je dále zvýšené vytváření měřítkově širších integračních forem

organizace. Ve vnější struktuře společnosti dochází k relativnímu omezení koncentračních procesů, k pronikavější kvalitativní polarizaci center osídlení, k všeobecnému rozvoji propojenosti systému osídlení a k navazujícímu prohlubování územní dělby činnosti.

V tomto období pokračuje proces počaté demokratizace společnosti. Začala i její politická, ekonomická a sociální transformace. To se postupně projevilo ve způsobu života obyvatelstva, a tím také ve změnách jeho demografického chování, které se začalo blížit západoevropským zvyklostem (menší počet dětí v rodině, věk prvorodičky se zvyšuje, nárůst bezdětných párů a tzv. singles). S těmito jevy přišly změny související s klesajícím přirozeným přírůstkem a stárnutím obyvatel. Vedle toho se značně snížil počet pracujících v zemědělství, snížila se zaměstnanost v průmyslu, vzrostla ve službách. Po půlstoletí se objevila nezaměstnanost.

K analýze industriálního období se použily tři determinanty populačního vývoje v kraji, u kterých se předpokládá, že v určité době výrazně ovlivnily rozdílný populační růst ve vybraných obcích kraje. Faktory vychází ze studie Nováčka (2006, s. 92), který píše, že jejich vliv na vývoj sídelního systému v industriální éře je obecně brán jako klíčový. Jsou jimi faktory *dopravní* (vliv železnice, napojení sídla na železniční síť), *správní* (administrativní funkce sídla) a faktor tzv. *inercie* (setrvačnosti) představující vliv hierarchického postavení sídla na populačním vývoji sídla. Vývoj populace je v práci sledován pomocí demografického indexu – *indexu změny* (IZ) počtu obyvatel sídla. Ten vykazuje růst (v konečném roce porovnávaného období je IZ vyšší než 100) nebo pokles (IZ je nižší než 100) obyvatelstva sídla. Obecně platí, že čím je číslo větší/menší než 100, tím byl růst/pokles mezi porovnávanými obdobími vyšší. Základní postup výpočtu je: počet obyvatel sídla v konečném období se vydělí počtem obyvatel v počátečním roce období a tento podíl se vynásobí sty. Postup výpočtu nám přiblíží následující vzorec:

$$IZ = \frac{K_o}{P_o} \times 100$$

K_o = počet obyvatel sídla v konečném roce období

P_o = počet obyvatel sídla v počátečním roce období

Naznačené faktory, jež jsou podrobněji zkoumány v dílčích analýzách, zásadně ovlivnily populační vývoj v kraji. Jsou zvoleny tak, aby potvrdily či vyvrátily příslušné vstupní hypotézy práce. Jako první determinant ovlivňující populační vývoj je uvedeno budování

železnice a napojení daných obcí (území) na železniční síť neboli *dopravní determinant*. To v dané době podněcovalo jejich populační růst. Analýza vlivu železnice je provedena pro období mezi roky 1850 až 1930. V těchto letech byla kompletně vytvořená železniční síť kraje a lze sledovat projevy jejího vlivu. Ze skupiny 70 obcí nezískalo do roku 1930 železniční spojení 9 obcí. Ostatní, u kterých je v uvedeném období sledován populační vývoj, byly za účelem podrobnější analýzy vlivu tohoto faktoru na lokální růst obyvatelstva rozděleny dle dělení Nováčka (2006, s. 93) následovně do několika kategorií: na obce s konečnou stanicí místní dráhy (jejich počet je 6), s průjezdovou stanicí vzdálenou do 3 km (35), uzly tří traťových úseků a vícenásobné uzly (20). A to vždy s platností k roku 1930.

Dalším faktorem, jenž ovlivňuje koncentraci obyvatelstva, je *správní (administrativní) funkce sídla*. S přihlédnutím na často se měnící administrativní uspořádání kraje jsou vybrané obce analyzovány ve čtyřech dílčích obdobích. Ta zohledňují změny, které v této otázce nastávaly. Ve zvolených obdobích jsou vybrány kategorie, jež odpovídají administrativní hierarchii sídel příslušné doby. Studie sleduje vývoj počtu obyvatelstva během uvedených čtyř období. Závěrečnou analýzou je zkoumání *vlivu hierarchického postavení sídel na jejich růst*. Rozumějme tomu, zdali měla velikost sídla vliv na jeho další růst, na kontinuitu koncentračního procesu v rámci něj. I v tomto případě jsou obce kategorizovány – do pěti velikostních skupin sídel. Analýza zkoumá, jaký podíl tvořilo ve vybraných letech jeho obyvatelstvo na celkovém počtu obyvatel kraje.

Tabulka č. 1 – Administrativní členění Středočeského kraje

Okres	Obce s rozšířenou působností
Benešov	Benešov, Vlašim, Votice
Beroun	Beroun, Hořovice
Kladno	Kladno, Slaný
Kolín	Český Brod (část), Kolín
Kutná Hora	Čáslav, Kutná Hora
Mělník	Kralupy nad Vltavou, Mělník, Neratovice
Mladá Boleslav	Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště
Nymburk	Český Brod (část), Lysá nad Labem, Nymburk, Poděbrady
Praha - východ	Brandýs nad Labem-Stará Boleslav, Říčany
Praha – západ	Černošice
Příbram	Dobříš, Příbram, Sedlčany
Rakovník	Rakovník

Zdroj: ČSÚ (2016a).

Pro potřeby práce používaná mikroregionální diferenciacce je realizována dle administrativních jednotek obcí III. stupně neboli obcí s rozšířenou působností (viz tabulka č. 1). Tyto územní jednotky byly zvoleny pro jejich relativně podobnou velikost či dostatečnou škálu funkcí, jež plní.

Dále jsou v práci u jednotlivých mikroregionů ve vybraných obdobích sledovány změny ve vývoji počtu obyvatel pomocí demografického ukazatele *relativního indexu změny* (RIZ) počtu obyvatel sídla vztaženého k průměrnému počtu obyvatelstva kraje. Index porovnává, zdali mikroregion v určitém období rostl populačně rychleji (v konečném roce celého období je hodnota vyšší než 100) nebo pomaleji (nižší než 100) než kraj celkově. Platí, že čím je hodnota větší/menší než 100, tím byl růst/pokles vůči kraji vyšší. K hodnotě indexu se dojde tak, že počet obyvatel mikroregionu v konečném roce období je vydělen počtem obyvatel mikroregionu v počátečním roce období. Tento podíl je následně vydělen podílem počtu obyvatel kraje v konečném roce období vůči počtu obyvatel kraje v počátečním roce období.

$$RIZ = \frac{Km/Pm}{Kk/Pk}$$

Km = počet obyvatel mikroregionu v konečném roce období

Pm = počet obyvatel mikroregionu v počátečním roce období

Kk = počet obyvatel Středočeského kraje v konečném roce období

Pk = počet obyvatel Středočeského kraje v počátečním roce období

Na základě výsledné hodnoty relativního indexu změny lze rozdělit tendence vývoje mikroregionů v daném období v porovnání s průměrem kraje na základě intervalů, které uvádí Nováček (2004, s. 19):

- a) výrazně vyšší růst/nížší pokles (1): hodnota 1,151 a vyšší
- b) mírně vyšší růst/nížší pokles (2): hodnota v intervalu od 1,051 až 1,150
- c) průměrný růst/pokles (3): hodnota v intervalu od 0,951 až 1,050
- d) mírně nižší růst/vyšší pokles (4): hodnota v intervalu od 0,851 až 0,950
- e) výrazně nižší růst/vyšší pokles (5): hodnota nižší než 0,850.

Vedle tohoto způsobu lze posuzovat postavení mikroregionu ke konečnému roku epochy, a to podle jeho *hustoty zalidnění* (HZ). Ta se vypočítává běžným způsobem – jako podíl počtu obyvatel mikroregionu vůči jeho rozloze. Výsledná hodnota uvádí, kolik obyvatel

mikroregionu žije na jednom kilometru čtverečním. Čím je hodnota vyšší, tím panuje ve sledovaném území vyšší koncentrace obyvatel.

$$HZ = \frac{P_{Om}}{R_m}$$

P_{Om} = počet obyvatel mikroregionu v daném roce

R_m = rozloha mikroregionu

Součástí syntézy je provedeno i srovnání mikroregionů Středočeského kraje a srovnání krajů České republiky pomocí tzv. *míry polarizace* (MP) vycházející z hustoty zalidnění. Ta se vypočítává na základě uvedeného vzorce:

$$MP = \frac{HZ_{Mmin}}{HZ_{Mmax}}$$

HZ_{Min} = hustota zalidnění nejméně zalidněného mikroregionu (kraje)

HZ_{Max} = hustota zalidnění nejvíce zalidněného mikroregionu (kraje)

Mikroregiony jsou kategorizovány na základě studie Hampla (2003) podle jejich podílu na populaci kraje a podle jejich hustoty zalidnění v daných letech na čtyři vývojové typy:

- a) *růstový typ* – charakterizovaný dlouhodobým a relativně plynulým růstem počtu obyvatel;
- b) *stabilizovaný typ* – představuje mikroregiony, které si zachovávají svůj podíl na populaci, ale prohlubuje se jejich vnitřní polarizace, tzn. rozvoj středisek a úpadek zázemí;
- c) *typ „nové“ periferie* – zahrnuje mikroregiony, které byly do 2. světové války relativně stabilizované, ale proběhlo zde slabé poválečné dosídlení, později nastal jejich úpadek;
- d) *typ „klasické“ periferie* – jsou to převážně venkovské, ekonomicky slabé a depopulační mikroregiony.

Základní terminologie používaná v práci je převzata ze studie Nováčka (2004, s. 12), který uvádí:

Jádro (centrum, metropolitní sídlo/region) – místo koncentrace rozhodovací moci, inovačních sil, koncentrace populace, případně ekonomických aktivit.

Jadernizace – vývoj směřující k jádrovému postavení, relativní „zlepšování“ postavení v systému.

Periferie – území nedostatečně integrované do systému, závislé na jádru a bez inovačního potenciálu, většinou se v našich podmínkách vyznačuje horšími ekonomickými a sociálními ukazateli, případně přírodními podmínkami a venkovským charakterem zalidněné oblasti.

Periferizace – vývoj směřující k perifernímu postavení – „zhoršování“ postavení v systému.

Přiřazení mikroregionů k jednotlivým kategoriím představuje vedle zhodnocení výsledných statistických údajů také úvahu nad postavením území v daném období v rámci kraje a sledování obdobných vývojových tendencí mezi mikroregiony stejné skupiny. Výsledkem nám jsou čtyři kategorie regionů, jež si jsou svým vývojem podobné, ale od ostatních kategorií se zřetelně odlišují.

Závěrem je nutno zmínit, že pro přehlednou orientaci v zjištěných skutečnostech práce obsahuje mapové výstupy. Ty byly vytvořeny pomocí programu ArcGIS, verze 9.1, která obsahuje využitelné vrstvy. Tabulky byly v práci vytvořeny pomocí programu Microsoft Word.

4. PODMÍNKY A DETERMINANTY POPULAČNÍHO VÝVOJE STŘEDOČESKÉHO KRAJE

Dnešní rozmístění a populační skladba obyvatelstva ve sledovaném kraji je výsledkem dlouhodobého vlivu mnoha faktorů. Jejich letité působení mělo a má vliv na rozmístění sídel v předindustriálním i v industriálním období, populační skladbu obyvatelstva v jednotlivých historických epochách, krajinný ráz, úroveň využití krajiny, rozmístění průmyslu apod. Kromě zástupců dvou výše uvedených kategorií nesmíme zapomenout na vliv historických událostí, které se zde odehrály. Především lze jmenovat husitské války, třicetiletou válku, obě světové války a dobu normalizace, která byla charakterizovaná mimo jiné centrálně plánovaným národním hospodářstvím.

Středočeský kraj tvoří prstenec kolem hlavního města Prahy ve střední části Čech. Současné administrativní vymezení samosprávného Středočeského kraje je platné od 1. ledna 2000. Svým územím navazuje na Středočeský kraj ustanovený v ČSSR k 1. červenci 1960. Kraj se skládá z 1 145 obcí. Střední Čechy s Prahou představují jediné dva kraje, jejichž území je shodné jako u dříve vzniklých (1960) územně-správních krajů před administrativní reformou v roce 2000. Mezi roky 1949 až 1960 tvořilo takřka identické území i tzv. Pražský kraj. Od vzniku Československa do 2. světové války a čtyři roky po ní bylo území dnešního Středočeského kraje správně rozděleno do soustavy politických a soudních okresů. Za Rakouska-Uherska probíhala častá reforma územně-správního členění našich zemí. Poslední krajská reforma proběhla na této úrovni v roce 1855. Do roku 1868 však bylo toto uspořádání zrušeno. Mezi těmito roky náleželo území dnešního Středočeského kraje mnohým ustanoveným krajům.

Na rozdíl od ostatních krajů nemá své sídlo umístěno na vlastním území, ale je jím hlavní město Praha, které má status samostatného kraje. Rozloha kraje činí 11 015 km², což z něj činí největší kraj republiky. Kraj je vymezen územím 12 okresů, 26 správnými obvody obcí s rozšířenou působností a 55 obvody obcí s pověřeným úřadem. Při pohledu na mapy NUTS3 regionů ve střední Evropě může vyzorovat, že jsou Středočeský kraj s hlavním městem Prahou charakterizovány jako: převážně městský region, region hlavního města státu, území s jedním z největších procentuálních nárůstů počtu obyvatel v tomto prostoru mezi lety 1991 až 2011 (4 až 15 %), území s nejnižší procentuální nezaměstnaností či region s jedním z největších očekávaných nárůstů počtu obyvatel mezi roky 2011 – 2030 ve středoevropském prostoru.

4.1 Přírodní podmínky a determinanty

Fyzickogeografické podmínky představují primární determinanty osídlování krajiny a koncentraci obyvatelstva. S nimi souvisí i procesy ovlivňované vývojem a změnami klimatu, které mají též vliv na rozsah osídlení a činnosti lidské společnosti v jednotlivých etapách jejího vývoje.

Ráz georeliéfu středočeské krajiny lze charakterizovat následovně: nižší plošinatý sever a východ kraje (území geomorfologické soustavy Česká tabule) přechází zhruba na jižním okraji Prahy do vyššího, mírně zvlněného terénu na jihozápadě a jihu území kraje, kde – již při jeho hranici – mírně vynikají centrální Brdy (u jihozápadní hranice kraje) a Votická vrchovina na jihu území. Českou tabuli, která je prořata údolím dolní Vltavy a široce rozevřeným údolím Labe s plochou stupňovitou říční terasou, charakterizuje převaha různě členitých pahorkatin a plošin v rozmezí 200 až 350 m n. m. Její georeliéf se nápadně liší od zmíněných členitých pahorkatin až vrchovin v jižní polovině kraje, jež tvoří pevné skalní horniny. Nejnižší místo kraje leží na Labi u Horních Počapel ve výšce 153 m n. m., zatímco nejvyšší brdský vrchol (středočeský bod) Tok dosahuje 865 m n. m. (Ložek, Kubíková, Spryňar a kol. 2005, s. 26, 28). Nadmořská výška představuje důležitou determinantu při osídlování krajiny. Nejstarší sídelní území českých zemí tvořily stepi a lesostepi. Na území středních Čech se díky tomu od pravěku (intenzivněji od středověku) nacházela místa s nejvyšší lidnatostí v jednotlivých historických dobách našich zemí – především v dolním Povltaví a Polabí.

Z *klimatického* pohledu náleží středočeský region podle Quittovy klasifikace (1971) z větší části dvěma klimatickým oblastem. Severní polovinu kraje vyplňuje teplá klimatická oblast, která zabíhá údolím Vltavy, Berounky a jejich nejbližším okolím do mírně teplé klimatické oblasti. Ta vyplňuje převážnou část jižní poloviny regionu. V ní se v malých ostrůvcích ve vrcholových partiích Brd a Votické vrchoviny prosazuje nejteplejší klimatická jednotka chladné klimatické oblasti. Diferenciaci podnebí kraje (i dlouhodobých průměrných teplot) tak primárně způsobuje rozdílnost nadmořských výšek. V Brandýse nad Labem např. činí dlouhodobý teplotní průměr 8,9 °C, kdežto v Ondřejově 7,3 °C. Průměrná roční teplota vzduchu za posledních 15 let vykazuje v kraji hodnotu kolem 8 °C. Klima na území většiny kraje lze vystihnout jako oblast s dlouhým a teplým létem a krátkou, mírně teplou zimou. Nejteplejším měsícem v roce je zde červenec s průměrnou denní teplotou v intervalu 17 °C až 18 °C, nejchladnějším měsícem je zde pravidelně leden s průměrnou denní teplotou -2 °C až -

3 °C (Ložek, Kubíková, Spryňar a kol. 2005, s. 45-47). Podle Köppenovy klasifikace (1900) na základě rozdělení ročního průběhu teplot a srážek ve vztahu k vegetaci patří celé sledované území klimatické oblasti C. U ní teplota nejteplejšího měsíce převyšuje 10 °C, teplota nejchladnějšího měsíce leží mezi -3 °C až 18 °C. Klima souvisí s nadmořskou výškou. Proto lze při pohledu na mapy osídlení v našich zemích vyzorovat, že se primárně osídlovala území s teplejším klimatem. Ve středních Čechách to byla výše uvedená území podél Vltavy a Labe. Obecně platí, že v této části Čech dosáhlo souvislé osídlení koncem 12. stol. nadmořské výšky 500 až 600 m n. m.

Územím středočeského regionu protékají významné *vodní toky*: Vltava, Sázava, Berounka, Labe a Jizera. Vltava je největším přítokem Labe na našem území. Na jejím dolním a středním toku byla v minulých letech vybudována k regulaci toku soustava údolních nádrží. Vzduť toku mělo za důsledek zaplavení obcí podél původního toku. Vltava severně od Prahy a Labe na území Středočeského kraje protéká plochou Českou tabulí. Řeky v této části republiky vždy představovaly důležité kolonizační trasy. Podél jejich toků byly zakládány hradiště, hrady, kláštery a sídla.

Půdy jsou v těsné blízkosti dolní Vltavy, při Labi v této části Čech a podél dalších vodních toků úrodné (fluvizemě modální, černozemě modální, hnědozemě modální, kambizemě modální apod.). Zdejší teplé klima a nízká nadmořská výška představují podmínky, které umožnily, že tyto oblasti kraje lze považovat za dlouhodobě osídlené oblasti s intenzivním zemědělstvím postaveným na nastíněných příznivých přírodních podmínkách.

Přírodní prostředí představuje primární faktor pro rozmístění obyvatelstva v krajině. Z nastíněných charakteristik lze vyvodit, že nejstarší osídlení na území Středočeského kraje probíhalo v oblastech s nejnižší nadmořskou výškou, příznivým klimatem a půdami vhodnými pro zemědělství – v severní a východní části kraje. Zalesněné oblasti v této části kraje byly intenzivně odlesňovány, to s sebou přineslo změny v rázu krajiny, mikroklimatu a snížení nasákavosti lesů, což s sebou přinášelo lokální, ale i velké povodně. Chladnější oblasti byly osídlovány později. Předpokládá se, že na přelomu 13. a 14. století dosahovala výšková hranice kultivované krajiny ve středních Čechách nejméně do 500 m nad mořem. Při vnitřní kolonizaci hrály důležitou roli řeky, které sloužily jako dopravní cesty. Ve větší míře se začaly osidlovat oblasti s nepříznivými přírodními podmínkami až v polovině 19. století, se začátkem průmyslové revoluce. Nesmíme opomíjet, že důležitým faktorem pro zakládání nových sídel se v průběhu doby staly lokality s výskytem nerostných surovin. V případě středních Čech se jedná např. o Kutnou Horu (těžba stříbra), Kladensko a Slánsko (těžba

černého uhlí), Berounsko (těžba vápence), Příbram (těžba stříbra, uranu a dalších rud). Mnohá místa v kraji byla spjata s těžbou železných a neželezných rud, břidlice, písků, šterků apod.

Fyzickogeografické podmínky se – zejména v předindustriální době – staly klíčovými determinanty při osídlování krajiny: zejména úrodných nížin v severní části kraje. Srb (2004, s. 36) k tomu uvádí, že nálezy tisíc let staré svědčí o tom, že toto osídlení navazovalo místně zřejmě na předchozí historická osídlení, protože klimaticky se poměry ani během tak dlouhé doby zřejmě dramaticky nezměnily. Rozdíly v osídlení v předindustriální době se s rozvojem nezemědělských výrobních činností obyvatelstva v industriální době postupně měnily. Do 18. století platilo, že hustota osídlení byla přímo úměrná vhodnosti krajiny pro zemědělství a byla tím vyšší, čím úrodnější a rozsáhlejší bylo obdělávané území. Výjimkou byla jen místa, kde se těžily vzácné nebo barevné kovy. Černý, Einhorn, Feyfar (1970, s. 7) se k osídlení středních Čech zmiňují, že již za šerých časů prehistorických byl kraj, obklopující o značném poloměru soutok největších českých řek Labe a Vltavy, předurčen jako sídlištní prostor pravěkého obyvatelstva. Tuto determinanci dávají za příčinu příznivým podmínkám geomorfologickým a klimatickým.

4.2 Socioekonomické podmínky a determinanty

Postupem let, především s nástupem industriálního období, klesá určující význam fyzickogeografických podmínek pro lokalizaci osídlení v krajině. Dochází k tomu, že obyvatelstvo začíná žít i v místech s méně příznivými přírodními podmínkami. Vliv na to mají tzv. socioekonomické faktory. Kol. autorů (1996, s. 143) se zmiňuje např., že od přelomu 17. a 18. století hustotu osídlení závislou do fyzickogeografických podmínkách začaly tou dobou korigovat možnosti obživy i z nezemědělské činnosti.

Mezi nejvýznamnější aspekty ovlivňující populační vývoj v kraji ze socioekonomického pohledu lze považovat zastoupení a velikost průmyslové výroby v dané lokalitě a blízkost, resp. vzdálenost, daného místa od české metropole – Prahy, která přirozeně ovlivňuje své okolí, tudíž i Středočeský kraj, který leží v jejím těsném zázemí. Dále stupeň vybavenosti občanských služeb a vzdělávacích institucí v daném místě. Z těchto důvodů a vzhledem k již připomenutým faktům o přírodních podmínkách a nerostných surovinách sledovaného kraje můžeme usuzovat, že na jeho území budou panovat odlišnosti. Narůstající populaci budeme moci pozorovat v zázemí Prahy a v největších městech kraje. Naopak nejnižší stav populace,

kteřá dnes ubývá, půjde vysledovat v okrajových částech kraje, které lze svým charakterem považovat za venkovské oblasti.

K 31. prosinci 2013 žilo na území kraje 1 302 336 obyvatel, což činí 12,4 % obyvatelstva České republiky. Tento stav byl nejvyšší od vzniku kraje v roce 1960. Středočeský kraj je tak nejlidnatější ze všech krajů republiky. S hustotou osídlení 117 obyvatel na km² ho lze řadit mezi kraje s menší hustotou zalidnění. Menší hustotu osídlení mají kraje: Karlovarský, Vysočina, Plzeňský a Jihočeský. Průměrná hodnota hustoty osídlení České republiky činí 133 obyvatel na km². Při pohledu na mapu hustoty zalidnění kraje vyčteme diametrální rozdíly. V ORP Kladno žije více jak 300 obyvatel na km² (podíl městského obyvatelstva zde v roce 2005 převyšoval 70 %), kdežto v ORP Sedlčany a Votice nežije více jak 50 obyvatel na km². Nejnižší podíl městského obyvatelstva k roku 2005 kromě periferijních ORP Hořovice a ORP Votice můžeme sledovat i v ORP sousedících s Prahou: Černošice, Český Brod a Říčany (méně jak 40 %). Vyšší průměrná nadmořská výška ORP Hořovice, Sedlčany a Votice tak není jediným důvodem nízké urbanizace. Svoji roli hraje i to, že v ORP Černošice, Český Brod a Říčany se nachází pouze jedno město s více jak 15 tisíci obyvateli – Říčany. Urbanizaci středních Čech ovlivňovala bytová výstavba, která se vázala na podniky, jež tvořily v době výstavby bytů průmyslovou základnu kraje. Podíl urbanizace v celé republice činí 74 %.

Kraj nemá jako jediný v republice na svém území krajské město. Nejpočetnějším městem je Kladno s 68 552 obyvateli. Druhým největším městem v kraji je Mladá Boleslav s 44 318 obyvateli, třetím největším městem kraje je Příbram s 33.160 obyvateli. Nejlidnatější ORP jsou Černošice s 131 206 obyvateli. A to i přesto, že se na jejím území nenachází obec s více jak 8,5 tisíci obyvatel. Dále ORP Kladno (121 187 obyvatel) a ORP je Mladá Boleslav (108 209 obyvatel).

Významným demografickým ukazatelem je věkové složení obyvatelstva. K 31. prosinci 2012 činil průměrný věk obyvatel kraje 40,4 roku. Populace kraje stárne, neboť k 1. březnu 1961 měl tento ukazatel hodnotu 37,3 roku. Celkový podíl mužů v populaci Středočeského kraje se v čase nezvyšuje. Zatímco v roce 1971 činilo jejich zastoupení 48,28 %, nejvyššího podílu bylo dosaženo koncem roku 2008 – 49,41 %. Koncem roku 2012 se muži v populaci kraje vyskytovali ze 49,37 %, což je o jeden procentní bod více než v roce 1960. Předproduktivní složka obyvatelstva (0-14 let věku) se ke konci roku 2012 podílela na celkovém počtu obyvatelstva kraje z 16,2 %, produktivní složka (15-64 let) ze 68 %,

poproduktivní složka (65+ let) z 15,8 %. Oproti roku 1961 poklesla nejmladší složka (o 6,1 procentního bodu), narostla naopak nejstarší věková skupina – o 3,7 procentního bodu.

Data o zemědělství a průmyslu patří mezi základní charakteristiky daného regionu. Zaměstnanost v těchto odvětvích ovlivňuje strukturu zaměstnanosti ekonomicky aktivních v jednotlivých odvětvích národního hospodářství. Obecně platí, že ve venkovských regionech převažuje zaměstnanost v primárním sektoru, ve městech v terciárním sektoru. Ve srovnání s odvětvovou strukturou zaměstnanosti v České republice je v kraji nadprůměrně zastoupena průmyslová výroba. V posledních letech však vykazuje nárůst zaměstnanost ve službách. To je dáno tím, že mnoho pracujících dojíždí ze středních Čech na tyto pracovní pozice do Prahy, která je největším zaměstnavatelem v terciární sféře v republice. Středočeský kraj tak po hospodářské stránce charakterizuje rozvinutá průmyslová i zemědělská výroba. Ekonomiku regionu výrazně ovlivňuje hlavní město Praha i samotná centrální poloha středních Čech. Na území kraje se nachází množství průmyslových a hospodářských center, z nichž některá dosahují celorepublikového významu. Stěžejními průmyslovými odvětvími kraje jsou strojírenství, chemický a potravinářský průmysl. Na ústupu jsou naopak dříve tradiční obory, jako je těžba uhlí, ocelářství a kožedělný průmysl.

Od konce 20. století vznikla v regionu řada investičních zón, které využívají dostatek pracovní síly z řad rezidentů nebo smluvních zaměstnanců. Průmyslové závody jsou rozmístěny rovnoměrně po celém kraji. Největší zastoupení v průmyslové výrobě mají dvě největší města kraje – Kladno a Mladá Boleslav. Další významná koncentrace průmyslových závodů se nachází podél Labe od Týnce nad Labem po Horní Počaply. Kolín se stává díky průmyslové zóně Ovčáry důležitým centrem regionálního průmyslu. Významná je také kralupsko-mělnická oblast s chemickými závody. Nachází se zde i největší středočeská elektrárna v Horních Počaplech. Podél dálnice D5 vznikla linie podniků zaměřených na obchod a dopravní strojírenství. Dalšími centry průmyslu kraje jsou zbývající bývalá okresní města. Naopak s nejmenší koncentrací průmyslu ve Středočeském kraji se lze setkat podél toku Vltavy – od Orlické přehradě po Prahu a v jižní polovině ORP Kutná Hora a Čáslav. Zemědělství kraje těží z příznivých přírodních podmínek v severovýchodní části kraje. Zde je postaveno především na pěstování obilovin, cukrové řepy, brambor, ovoce, zeleniny a okrasných květin. V jižní části kraje se můžeme setkat především s chovem skotu, vepřů a s pěstováním – vedle obilovin – méně náročných plodin jako je řepka olejka, brambory a len. V severovýchodní části kraje se pěstuje len. Míra nezaměstnanosti kraje činila k 31. prosinci 2015 5,4 %. V kraji se na úrovni tohoto ukazatele můžeme setkat s velkými rozdíly, jež je

daný centrálností, resp. periferností daného regionu vzhledem k Praze a hlavním průmyslovým zónám kraje. Např. míra nezaměstnanosti činila v okrese Praha – východ ke konci loňského roku 2,6 %, kdežto v okrese Příbram 7,8 %.

V polovině 19. století se stávají – nejen ve Středočeském kraji – klíčovými faktory pro lokalizaci obyvatelstva a populační vývoj výše nastíněné socioekonomické podmínky a důvody (místo obchodu, hraniční či strážní bod, dopravní spojení, možnost rozrůstání zástavby, prosperující lokální průmyslové odvětví, blízkost velkého města apod.), které přetrvávají jako určující do současnosti. Přisuzovat to lze např. novým technickým objevům. Dále zavádění moderních technologií, které překonávají nepříznivé přírodní podmínky a vzrůstající ekonomické vyspělosti společnosti. Po roce 1850 se nejdůležitější determinantou pro narůstání populace v určitých lokalitách stal průmysl, který se začal lokalizovat v místech pro dané odvětví nejvýhodnějších. Příklady mohou být: dostupnost vstupních surovin, vody, dobré dopravní napojení, blízkost odbytu apod.

Rozmístění obyvatelstva determinuje též hustota a kvalita dopravní sítě. Středočeský kraj má (kromě Prahy) nejhustší, ale také nejpřetíženější dopravní síť v republice. Přes území kraje vedou do hlavního města historicky radiálně uspořádané hlavní železniční i silniční tranzitní sítě. Své zastoupení v kraji má i vodní doprava. Jedinou vodní cestu v České republice pro vnitrostátní i mezinárodní přepravu představuje v současné době tzv. labsko-vltavská cesta, jejíž přibližně tři čtvrtiny délky prochází územím kraje (Řehořová 2010, s. 104). V současné době patří nejvýznamnější postavení automobilové dopravě. Historicky tradiční železniční doprava ztrácí své dříve dominantní postavení.

4.3 Vybrané aspekty historického vývoje kraje

Patrně v roce 906 Velká Morava podlehla nájezdu Maďarů a těžiště budoucí státnosti se přeneslo do lépe chráněné české kotliny. Prvotní lokality osídlení středních Čech se omezovalo na nížinné úvaly velkých řek. Jádrem se stala oblast kolem Prahy. Svoji doménu opřenou o soustavu hradů tam budovala knížata hlásící se k rodu bájného Přemysla Oráče, známého jako Přemyslovci. Sídelním místem českých knížat se po Levém Hradci stal od konce 9. století Pražský hrad (Praha). V okolí Prahy patřila k přemyslovským hradištím Budeč, Libušín, Tetín, Lštěnín, (Stará) Boleslav a Mělník. Později – kvůli lepšímu dohledu nad zemí – Přemyslovci budovali soustavu správních hradů, které se staly základem pro přilehlá města. Ve středních Čechách mezi ně patřily Kouřim, Čáslav či Mělník, která se stala

významnými institucionálními centry. Od poloviny 12. století, kdy patřily střední Čechy k souvisle zalidněným oblastem, se zrychlil osídlovací postup z nížinných úvalů do výše položených a méně úrodných plošin a pahorkatin středních Čech (Semotanová, Cajthaml a kol. 2016, s. 35-52).

V následujícím století rostl význam královských a věnných měst. V rychlém sledu jsou přiznávána králem výsadní privilegia Starému Městu Pražskému (1235 – 1245), Kolínu (1253 – 1261), Kouřimi (1253 – 1261), Menšímu Městu Pražskému (1257), Čáslavi (1260), Nymburku (před rokem 1276), Berounu (mezi 1265 až 1295), Mělníku (před rokem 1274) a Kutné Hoře (před rokem 1300) (Černý, Einhorn, Feyfar 1970, s. 10). V průběhu 13. a 14. století se ve středočeském regionu vedle Prahy stala významným městským centrem Kutná Hora (díky nálezům stříbrných ložisek). Všechny výše nastíněné změny nezůstaly bez vlivu na přírodní prostředí, jež člověka obklopovalo. Především pod sídelním tlakem mizely pásy lesů. Měnila se i struktura osídlení. Někdejší tříšť drobných sídlištních jednotek ustupovala větším hromadným vesnicím, typickým pro český a moravský venkov až dodnes. V době posledních Přemyslovců stoupal význam Nymburka, Berouna a měst, jež představovala sídelní rezidence pražského biskupa – Příbrami a Českého Brodu. (Semotanová, Cajthaml a kol. 2016, s. 76).

V době po husitských válkách – v tzv. jagellonském období – nastaly v českých zemích kulturní proměny. S nástupem Habsburků na český trůn se spojuje i počátek novověku v tomto regionu, jenž zaujímal tři století českých dějin. 16. století znamenalo také začátek nových krajinných změn. Do krajiny vstoupilo nejen intenzivní hospodaření panovníka, ale i šlechty i měst. V tomto období získala krajina českých zemí na mnoha místech nový vzhled a charakter. K oblastem staré zemědělské kulturní krajiny a venkovské kulturní krajiny přibývaly nově kolonizované a dosídlované prostory. V nadmořské výšce nad 600 metrů s chladnějším klimatem, hlubokými lesy, loukami a pastvinami se vytvářela tzv. mladá kulturní krajina spjatá s extenzivním pastvinářstvím, těžbou dřeva, rozvojem sklářství a hornictví. Ve vnitrozemí – včetně území středních Čech (např. na Poděbradsku) – vznikaly velké rybníční soustavy. Města a městečka přejímala v architektuře i způsobu života renesanční styl po vzoru nových nebo luxusně přestavovaných šlechtických sídel. V období pobělohorské nastala silná vlna emigrace z českých zemí (Semotanová, Cajthaml a kol. 2016, s. 149-151). Nejrozvinutější a nejhustěji osídlená část středních Čech touto dobou bylo polabské dominium zahrnující města Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem, Poděbrady, Kolín) a soubor panství na Křivoklátsku (Křivoklát, Krušovice, Králův Dvůr).

První manufaktury vznikaly v českých zemích koncem 17. století a počátkem 18. století. V průběhu 19. století prošly země Koruny české řadou neobyčejných významných změn. Na počátku období stojí společnost převážně venkovská, zaměřená na agrární produkci a skládající se z velkých vícegeneračních rodin, sociálně i geograficky neobyčejně stabilní, na nevyšší kulturní úrovni a politicky zcela pasivní. Na jeho konci to pak je již společnost převážně městská, ekonomicky z velké části spjata (ať již přímo či nepřímo) s průmyslovou výrobou, tvořená jednoduchými dvougeneračními rodinami, s vysokou sociální i geografickou mobilitou, plně alfabetizovaná a kulturně činná, politicky se angažující. Relativně pozvolný proces utváření krajiny jako složitějšího a měnícího se systému se v průběhu 19. století neobyčejně dynamizuje. Naplno se rozběhnuvší proces industrializace ovlivňoval nejen nejbližší okolí průmyslových závodů a továren, ale byl spojen s takovými fenomény, jakými byly urbanizace, splývání osídlení a restrukturalizace celé sídelní sítě, masová migrace obyvatelstva, rozvoj dopravní infrastruktury, dále inovace v zemědělství, meliorace, řízená obnova lesů, scelování pozemků apod. (Semotanová, Cajthaml a kol. 2016, s. 257).

Devastace krajiny byla plně rozvinuta s nástupem průmyslové revoluce. Jejím výsledkem byl další rozvoj těžby surovin, rozmach zemědělství a odlesňování krajiny. Struktura středočeských sídel byla v té době ukončena, měnila se jen skladba obyvatelstva. Západní okolí Prahy v průběhu průmyslové revoluce, zvláště od poloviny 19. století, získávalo na významu jako oblast, v níž vyrostla řada důležitých průmyslových podniků. Bylo to zejména Kladensko s kamenouhelnými doly a hutěmi. Rozvoj těžby černého uhlí vedl k zakládání průmyslových podniků, v první řadě hutí, které zpracovávaly železnou rudu dováženou z území mezi Kladnem a Berounem. Rozmach průmyslové výroby se projevil i v růstu osídlení. Kladno se v roce 1870 stalo městem. Také nedaleké Kralupy nad Vltavou se změnily z vesnice zemědělského charakteru v průmyslové středisko. Růst Kralup nad Vltavou navíc ovlivnila skutečnost, že se staly důležitou železniční křižovatkou. Východní část středních Čech zasáhla průmyslová revoluce zejména v oblasti textilní výroby – plátenictví v Nymburku, bavlnářství v Tupadlech a v Kutné Hoře. I v období vrcholného rozvoje manufaktur a v počátcích tovární výroby převažovala v této části kraje zemědělská výroba. Zejména velkostatky hospodařily na půdě dobré jakosti, měly postačující provozní kapitál a potřebné pracovní síly i odborně připravené hospodářské úředníky.

Urbanizace na přelomu 19. a 20. století probíhala paralelně s industrializací. Rozvoj průmyslu byl v pražském okolí však značně nerovnoměrný. Vedle průmyslových středisek zůstávaly celé oblasti stranou průmyslového vývoje. Nebo jim byly zasaženy pouze okrajově.

V úrodném Polabí či v okolí Mělníka se prosazoval jen potravinářský průmysl (především cukrovarnictví). Na Rakovnicku se rozvíjelo chmelařství, jehož počátky sahají do středověku. Obyvatelstvo se začalo stěhovat z venkovského prostoru do míst, která disponovala pracovními příležitostmi v průmyslové výrobě. Situace pokračovala různě intenzivně až do vzniku Československa. Ve dvacátých letech bylo možné pozorovat opětovné zalesňování části krajiny. Kol. autorů (1996, s. 286) k této době připomíná významnou složku modernizace společnosti – demografickou revoluci. Tento pojem označuje převratnou a v celé historii lidstva ojedinělou přeměnu charakteru demografické reprodukce, která je ve svém výsledku nejzřetelněji patrná ve změnách v úrovni úmrtnosti, porodnosti a ve věkové struktuře jednotlivých populací. V průběhu demografické revoluce se dále výrazně zvyšuje sociální podmíněnost demografické reprodukce. Podíl městského obyvatelstva v Československu činil kolem roku 1930 přibližně 49 %.

Po druhé světové válce došlo k radikálním proměnám krajiny a rozmístění obyvatelstva. První poválečná léta byla ve znamení nápravy válečných škod. Byl patrný nárůst lesa a rozšíření dřevin v místech, která nevyhovovala pracovním postupům velkoplošného jednotného zemědělství. Měnila se i struktura vesnic, vzhled a funkce stavení. První velkou změnou ve struktuře obyvatelstva byl odsun obyvatel německé národnosti. I když ve středních Čechách byla většina obyvatel české národnosti, byly tímto vystěhováním postiženy oblasti Rakovnicka, Jesenicka, Kokořínsko a severní část Mladoboleslavska. Vsi nebyly nikdy zcela dosídleny obyvatelstvem české národnosti. Po událostech v únoru 1948 se začala zakládat jednotná zemědělská družstva a vznikaly státní statky. Začala se aplikovat zemědělská velkovýroba. Po kolektivizaci zemědělství odchází z vesnic početné obyvatelstvo. Znárodnění všech výrobních prostředků předpokládalo rozsáhlou reorganizaci průmyslové výroby. K rozšíření zaměstnanosti v průmyslu přispělo vybudování husté sítě autobusové dopravy umožňující venkovskému obyvatelstvu pracovat v průmyslových centrech. Z původních zemědělských osad se stávaly soubory rodinných a bytových domů pro industriální společnost. K růstu průmyslových středisek vedla výstavba nových uniformních panelákových sídlišť, která změnila charakter městské zástavby. V některých regionech kraje vznikly velké průmyslové závody a došlo k intenzivní těžbě surovin – zejména veškerých zásob uranu (Příbramsko), černého uhlí (Kladensko) a vápence (Český kras). Průmyslovou oblastí celostátního významu se stalo Kladensko s černouhelnými doly a ocelárnami Poldi. Na Rakovnicku se vedle uhlí těžily keramické jíly a lupky, jež jsou surovinou pro výrobu dlaždic

a obkládaček. Významným průmyslovým centrem se staly Kralupy nad Vltavou (Kaučuk) a Neratovic (Spolana).

S rostoucí průmyslovou výrobou začala být větší poptávka po energii. Z tohoto důvodu se začala podél toku Labe u Mělníka budovat soustava tepelných elektráren. Na toku Vltavy se začala stavět soustava přehrad s vodními elektrárnami. Toto se stalo dramatickým zásahem do krajiny s nutností vystěhovat obyvatelstvo z míst v okolí původního toku řeky (kol. autorů 1990, s. 43-48; Ložek, Cílek, Kubíková 2003, s. 79-89 a Ložek, Kubíková, Spryňar a kol. 2005, s. 91-106).

5. VÝVOJ POČTU OBYVATEL KRAJE V KONTEXTU ČESKÉ REPUBLIKY

Střední Čechy jsou považovány za jádrovou oblast českého státu. Centrem se stala oblast dnešní Prahy a její okolí. Víme, že nejstarší kolonizátoři našich zemí postupovali podél toků velkých řek a především tam se také usídlovali. Teprve později pronikali i hlouběji do vnitrozemí a vyšších poloh.

Nejstarší nálezy osídlení našich zemí člověkem máme – vedle Stránské skály u Brna – z Přezletic u Prahy (okres Praha – východ). V mladším paleolitu bylo osídlení silnější na Moravě, celkový počet obyvatel v našich zemích nejspíše překračoval tisícovku. V době neolitu se začaly formovat tzv. staré klasické sídelní oblasti, mezi něž patřily i střední Čechy. Sídlíště se zakládala v nížinách podél řek, jejich nadmořská výška nepřekračovala 350 m n. m. V následujících obdobích byly osídlovány jiné části Čech než ty střední. Nejinak tomu bylo za doby Ketlů a germánských kmenů na našem území či za slovanské expanze. V době Velkomoravské říše bylo obyvatelstvo koncentrováno na jižní Moravě. Až vpád Maďarů zasadil velkomoravskému státu smrtelnou ránu a mocenské centrum se přesunulo z Moravy do Prahy (kol. autorů 1996, s. 16-33). Srb (2004, s. 22) se zmiňuje, že o vývoji počtu obyvatelstva na území českých zemí je možno učinit si představu teprve pro období slovanské kolonizace našich zemí. Přibližně 200 až 300 tisíc odhadovaných obyvatel Čech rozšířených o 150 tisíc obyvatel na území dnešní Moravy a českého Slezska. Tyto stavy jsou prvními o pravděpodobném počtu obyvatelstva dnešních českých zemí ve 4. až 6. století. Pro určení počtu populace ve starší době půjde vždy jen o odhady.

Během prvotní středověké kolonizace tvořily nejstarší sídelní území českých zemí stepi a lesostepi pokrývající oblast dolního Poohří, dolní Povltaví, Polabí (oblasti středních Čech, nebo v jejich sousedství). Na Moravě k nim patřily oblasti úvalů. Ve 14. stol. získala Praha svou velikostí výjimku nejen v našich zemích, ale v celé střední Evropě. Výrazná koncentrace obyvatelstva do pražského čtyřměstí zřejmě přispěla k tomu, že se v jejím širokém okolí nebyla s to uplatnit jiná velká města s výjimkou hornické Kutné Hory. Městská síť v Čechách získala poněkud deformovanou podobu. V té době snižující se počty populace ovlivňovaly epidemie – zejména moru, hladomory, války a nepříznivé klima. Epidemie moru ovlivňovaly počet obyvatel i v 16. a 17. stol. Možnost populačního růstu v našich zemích vytvářely tou dobou rozvoj nezemědělské výroby v horských oblastech a řemeslné výroby ve městech a na to navazující rozvoj komerčních agrárních oblastí v úrodných nížinách. V případě středních Čech se jednalo o úrodné nížiny na severu dnešního kraje, v dolním Povltaví a podél

středního toku Labe. Třicetiletá válka v první polovině 17. stol. negativně ovlivnila počty obyvatelstva v našich zemích. Byla to doba, kdy byly české země dějištěm válečných akcí a byly strašlivě zpustošeny. Přímé ztráty na životech v důsledku válečných událostí, např. za hromadného vraždění obyvatel Nymburka Švédy roku 1634, celkovou populační bilanci příliš ovlivnit nemohly. Daleko významnější byla náboženská emigrace. Vedle odchodu obyvatel za hranice způsobila válka i velké přesuny lidí uvnitř země, hromadné útoky z oblastí nejvíce postižených válečnými událostmi do krajů, které jich byly ušetřeny, např. z Polabí do Posázaví. Po roce 1650 můžeme pozorovat trvalý růst obyvatelstva českých zemí, jenž je způsoben příznivým poměrem mezi natalitou a mortalitou. Počátkem 18. stol. hrozba morových epidemií pominula. Industrializace severních, severozápadních a severovýchodních Čech a na ni navazující rozvoj agrárních oblastí vedly ke značným rozdílům v hustotě obyvatelstva jednotlivých částí země. Roku 1702 byly v našich zemích nejhustěji osídlené průmyslové oblasti – např. Loketsko (52,6 obyvatel/km²), Litoměřicko (49,2). Následovaly kraje více zemědělské, avšak rovněž se silným podílem textilní výroby, jejichž lidnatost se pohybovala těsně kolem celozemského průměru 30,5 obyvatel/km² – např. Chrudimsko (30,9), Boleslavsko (30,5) a Žatecko (29,5) a dále čistě agrární Slánsko (29,3) v severní části středních Čech. S poměrně značným odstupem následovalo Rakovnicko (25,8) s velkými lesními komplexy a skupina pěti zaostávajících krajů, z nich ve středních Čechách leželo Čáslavsko a Kouřimsko. Ještě řidčeji bylo osídleno Vltavsko s Podbrdskem, kde žilo 21,4 obyvatel/km². Rozdělení Čech podle lidnatosti na hustě osídlený sever a řídko osídlený jih se pak stalo trvalým znakem Čech a udrželo se až do dnešní doby. Střední Čechy leží v místech přechodu (severní část je hustěji osídlená než jižní), kde výjimku tvoří širší zázemí Prahy. Kolem roku 1720 byla největší urbanizace ve středních Čechách v oblasti Polabí, avšak nedosahovala největších hodnot v Čechách. K největším městům mezi Prahou a protoindustriálními severními Čechami, kde byla největší urbanizace východní poloviny země, patřila Mladá Boleslav. Naproti tomu jižní a jihozápadní Čechy a jižní polovina středních Čech pokrývala hustá síť drobných městeček s nepatrným ekonomickým a demografickým potenciálem majících jen lokální výrobní a tržní funkci. V polovině 18. stol. patřila Kutná Hora (kategorie 506 až 604 zdaněných domů) mezi čtyři největší česká města (mimo Prahu). Dalším větším středočeským městem bylo Slaný, které patřilo s dalšími 22 českými městy do kategorie 300 až 474 zdaněných domů. Do skupiny 45 českých měst s 200 až 300 zdaněnými domy patřila v té době pouze Příbram se svojí centrální funkcí. Největší česká města vesměs vděčila za svůj rozmach textilnímu průmyslu. Vývoj měst na Moravě a

ve Slezsku probíhal v zásadě stejně (kol. autorů 1996, s. 44-131). Největší města v českých zemích (vyjme-li Prahu) tak ležela v té době mimo území dnešního Středočeského kraje – Brno, Jihlava, Liberec, Třebíč, Nový Jičín, Jindřichův Hradec apod.

Nová technická a ekonomická základna kapitalistického hospodaření, vytvořená průmyslovou revolucí, umožnila v posledních desetiletích 19. století další rozvoj průmyslové výroby v českých zemích. Tento rozvoj byl již značně ovlivněn zařazením českých zemí do celku světového hospodářství. Složitý ekonomický vývoj v posledních desetiletích 19. století a na počátku 20. století byl provázen novými jevy v životě společnosti, ve vývoji sociálněekonomickém, sociálním a populačním. Od 80. let 19. století se některé z těchto procesů prudce zrychlily. Objevily se však také nové proudy. Teprve v době vleklé agrární krize začal ve velkém měřítku „útěk z venkova“. Mezi „průmyslovým“ obyvatelstvem rychle přibývalo zaměstnaných v těžkém průmyslu, zatímco se zpomalil růst počtu továrního dělnictva pracujících v textilní a potravinářské výrobě. Zároveň se měnily životní podmínky obyvatelstva. Všechny tyto faktory dohromady měnily směry vnitřního stěhování obyvatelstva, vyvolávaly značné přeměny v jeho přirozeném pohybu. Do 1. světové války se poměrně málo měnil vnější obraz vývoje populace českých zemí – tempo jeho početního růstu. V období třiceti let mezi sčítáním v roce 1880 a 1910 stoupl počet obyvatelstva u nás téměř o čtvrtinu, tedy přibližně stejně jako v předchozím období 1850 až 1880. Po určitém zpomalení v 80. letech se růst obyvatelstva v posledním desetiletí 19. století opět zrychlil. Mezi roky 1900 až 1910 bylo jeho tempo obdobné tomu v 70. letech 19. století. Teprve 1. světová válka přinesla českým zemím stejně jako většině průmyslově vyspělým zemím zvrát, který definitivně přerušil vyrovnaný růst počtu obyvatelstva trvajícím s menšími výkyvy přibližně od roku 1816 (Kárníková 1965, 192-194). Po první světové válce pokračoval dynamický vývoj českých zemí v rámci Československa. To představovalo vyspělý průmyslově agrární stát s nejsilnější ekonomikou ve střední Evropě. Nadále se měnila profesní a sociální struktura společnosti, zvyšovala se životní úroveň a zkvalitňoval se životní styl obyvatelstva. V českých zemích se tak mezi dvěma světovými válkami vytvořila všestranně vyspělá moderní společnost západoevropské civilizace (Semotanová, Cajthaml a kol. 2016, s. 425). Další osud v českých zemích ovlivnila 2. světová válka. Ta zapříčinila mimo jiné pokles počtu obyvatelstva.

Vývoj v Československu v poválečné době ovlivnily výsledky voleb z května 1946. Podmínky života lidí v socialistickém Československu vystihuje Pavlík a kol. (2002, s. 5-6), který uvádí, že sociální, ekonomické a politické souvislosti pro život obyvatelstva v totalitním

systemu vedly k vytváření modelů demografického chování, které se významně odlišovaly od demografického chování, jež převažovalo v demokratických zemích s vyspělým tržním hospodářstvím. Československo – podobně jako jiné socialistické země – zaostávalo ve zlepšování intenzity úmrtnosti, zachovávalo si vysokou úroveň sňatečnosti, nízký průměrný věk snoubenců při uzavírání sňatku, tomu odpovídající nízký průměrný věk matek zejména při prvním porodu, a vysokou úroveň umělé potratovosti. Pouze okolo pěti procent žen zůstávalo trvale svobodných a převážně byl preferován model dvoudětné rodiny. Změněná situace v důsledku politické, ekonomické a sociální transformace v průběhu 90. let vytvořila v postkomunistických státech podmínky pro urychlené změny demografického chování, které proběhly již dříve v demokratických evropských zemích.

Populační vývoj České republiky během 90. let minulého století získal nový charakter. Změny ve společnosti po roce 1989 ovlivnily mj. otázku zahraniční migrace. Česká republika se stala cílovou zemí migrantů přicházejících za prací. Od roku 1994 obyvatelstva republiky přirozenou měrou ubývá. Přírůstky migrací dokázaly pouze zmírnit úbytky obyvatelstva přirozenou měrou, takže počínaje rokem 1994 se počet obyvatel České republiky snižuje. V regionálním pohledu se na změnách celkového počtu obyvatelstva podílela především vnitřní migrace. Během 90. let minulého století se mezi okresy s největšími celkovými přírůstky zařadily zejména příměstské okresy v zázemí velkoměst, v nichž v důsledku suburbanizačních trendů přibývá obyvatelstva migrací. Vliv Prahy se začal uplatňovat i v širším okolí než je bezprostřední zázemí (Pavlík a kol. 2002, s. 81-82). Díky těmto jevům začal růst počet obyvatelstva obcí v zázemí naší metropole. Např. v letech 1995 až 1997 zaznamenal nejvyšší hodnoty celkového přírůstku obyvatelstva v republice okres Praha – západ (4,4 promile), v letech 1998 až 2000 dokonce 21,0 promile (druhým okresem v republice byl okres Praha – východ s hodnotou 8,7 promile).

Trendy v rozmístění obyvatelstva podle velikostních skupin obcí se v 90. letech minulého století oproti minulosti zcela změnily. Místo dřívější koncentrace obyvatelstva do měst se rozvinuly suburbanizační procesy, které se projevíly růstem celkových počtů obyvatelstva v zázemí velkoměst. Zázemí měst (Prahou počínaje) se stalo atraktivním nejen pro obyvatele velkoměst, ale i širokého okolí, takže dřívější migrace z venkova do měst (či z malých měst do velkoměst) nahradila migrace do zázemí velkoměst. Proudů vystěhovalých z Prahy do příměstských okresů Praha – západ a Praha – východ představovaly v roce 1995 více než tisíc osob, v pořadí třetí největší proud (téměř 800 osob) směřoval do okresu Kladno. Extrémní kladné migrační saldo lze u těchto okresů pozorovat např. ve vzdělanostní skupině

vysokoškoláků. Nejlepší perspektivy z hlediska celkových přírůstků obyvatel mají obce od 500 do 5 000 obyvatel. Největší celkové úbytky obyvatel (4 až 5 promile) lze v republice od roku 1998 pozorovat ve městech s více než 50 tisíci obyvateli. Z měst s více než 50 tisíci obyvatel mělo v roce 2000 pouze Kladno malý celkový přírůstek obyvatelstva (64 osob) (Pavlík a kol. 2002, s. 84). Ve středočeském kraji díky těmto procesům narostl počet obyvatel v menších obcích, jako jsou např. Říčany, Průhonice, Hostivice, Jesenice atd. Obecně lze ke kraji uvést, že od roku 1992 se dlouhodobé úbytky obyvatelstva středních Čech jako celku změnilo v přírůstky a kladné saldo dále roste.

6. ANALÝZA REGIONÁLNÍ DEFERENCIACE POPULAČNÍHO VÝVOJE

Dosavadní část práce obsahovala obecné charakteristiky vývoje počtu obyvatelstva v českých zemích (se zaměřením od prvního průkaznějšího sčítání obyvatelstva v roce 1869), zejména však v dnešním Středočeském kraji. Nastínila výběr determinačních faktorů, které se podílely na odlišném vývoji osídlení kraje. S těmi je většinou v pracích s podobným zaměřením pracováno. Následující kapitola představí reflexy populačních změn v kraji a proces formování odlišností na základě údajů o počtu obyvatelstva – na úrovni mikroregionů i jednotlivých sídel. V kapitole se pracuje se 71 obcemi, jejichž výběr je popsán ve třetí kapitole (uvedené jsou v příloze č. 9). V metodice práce se mj. uvádí, že práce posuzuje dopad tří vybraných faktorů na osídlení kraje: výchozí hierarchické postavení sídel, vliv zavedení železnice a administrativní postavení. Předkládaná analýza zohlední i odlišnosti dnešních mikroregionů (ORP) v rámci kraje. S její pomocí půjde vyčíst původy diference mezi jednotlivými částmi středních Čech. Stanovit dílčí etapy, se kterými je v kapitole pracováno, se stalo nezbytností, neboť jednotlivé etapy vývoje zastupují specifické koncentrační procesy. Při zpracovávání jednotlivých epoch se musí brát v potaz důvěryhodnost statistických dat. Mladší data (z doby industriální a postindustriální) lze považovat za důvěryhodná. Starší data (z fáze předindustriální) lze vnímat spíše jako orientační.

6.1 Předindustriální období

HAMPL (1989, s. 10-11) uvádí, že v případě studia sociálněgeografických systémů, resp. komplexních systémů vůbec, má principiální význam poznání celkových struktur, a tedy především jejich hierarchie. Celková druhová diference např. sociálněgeografických regionů, sídel atd. je významně podmíněna jejich hierarchizací. To vyplývá již ze vztahu mezi četností a složitostí systému a z pravděpodobnosti jejich opakovatelnosti: čím nižšího řádu regiony jsou, tím vyšší je jejich četnost a tím nižší je jejich vnitřní složitost, a tedy tím vyšší je pravděpodobnost relativní opakovatelnosti v podobnosti jejich vnitřních struktur. Specifickou ilustrací výše uvedené problematiky může být i charakterizace hierarchického a druhového rozlišení sídel. Nejpodstatnější bude v tomto případě rozlišení sídel z hlediska jejich velikosti a významnosti (podle počtu obyvatelstva, podle vybavenosti službami, podle regionální střediskovosti), přičemž stanovení různých hierarchických úrovní či významových kategorií

sídel vede současně k vytváření určitých druhů sídel. Vyčleněním jednotlivých velikostních kategorií dochází k částečné homogenizaci příslušných souborů sídel nejen podle jejich velikosti a významnosti, ale do značné míry i podle jejich základní funkční specializace.

Stav obyvatelstva v dnešním Středočeském kraji, jeho rozmístění a hustotu v jednotlivých epochách preindustriálního období nelze s přesností určit. Data se musí odhadovat na základě výzkumů archeologů a antropologů. Nejdávnější stopy osídlení člověka a jeho předchůdců na území České republiky pocházejí z období starších čtvrtohor. Z Berouna – Závodí pocházejí nejstarší doklady o existenci tvora rodu homo v českých zemích. Jedná se o nálezy odhalené při stavbě dálnice Praha – Plzeň. Na základě paleomagnetického datování se jejich stáří klade do doby před zhruba 1,8 milióny let. Z doby středního paleolitu máme pozůstatky osídlení středních Čech v podobě již zmíněného naleziště v Přezleticích u Prahy. Dále z Turské maštale v Českém krasu. V Čechách sídlilo několik loveckých komunit, jejichž životní prostor zaujímal omezené území (o poloměru 30 až 35 km) v blízkosti paleotoků Labe, Vltavy, Berounky a Ohře. Ve střední době kamenné sídlili lovci na území dnešních středních Čech též v oblasti nížin – v dolním Povltaví, Polabí, také na území pahorkatin. V navazujícím neolitu byly ve středních Čechách již poměrně hustě osídlené oblasti s dobrými podmínkami pro zemědělství, především podél uvedených toků. Nejprozkoumanější lokalita z této epochy je ta v Bylanech u Kutné Hory. Z doby přibližně 4 tisíce let př. n. l. máme nejzachovalejší naleziště ve středních Čechách, např. z lokalit Řivnác (severně od Prahy), Dänemark u Kutné Hory, Homolka – Stehelčevy a Vrané u Kladna či z Mělnicka (Kly a Vrbno). Z doby bronzové jsou známá středočeská naleziště Vepřek, Vliněves (Mělnicko) či Velim u Kolína. Z posledního tisíciletí př. n. l. máme pozůstatky po osídlení středních Čech opět díky archeologickým lokalitám, jež se nachází v nížinách a podél středočeských toků. Podobné poměry v osídlení krajiny panovaly i v prvních pěti stoletích nového milénia. Z doby stěhování národů máme pozůstatky v podobě archeologických lokalit jako např. Dobřichov na Kolínsku či Třebusice na Kladensku. Raný středověk se pojí mj. s počátky slovanského osídlení českých zemí. Osídlení českých zemí tímto etnikem nebylo jednorázovou záležitostí. I Slované zaujali oblasti s optimálními přírodními podmínkami, tedy do 300 m n. m., s nejúrodnějšími půdami, nejteplejším klimatem a nejnižšími srážkami. Později došlo k zahuštění této sídelní sítě. Za vlády prvních Přemyslovců byla ve středních Čechách vytvořena tzv. hradská soustava sídel, z nichž nejstaršími jsou lokality Tismice, Přistoupim, Klučov a Doubravčice na Českobrodsku (Semotanová, Cajthaml a kol. 2016, s. 7-29).

Z pozdějších období nám mohou posloužit dochované listiny. Srb (2004, s. 15) označuje období do institucionalizace statistiky jako vědního oboru (přibližně do poloviny 18. století) za období předstatistické. Dále zmiňuje, že první prameny mají většinou nepsanou podobu a jsou odvozeny z mimodemografických zdrojů. Jako nestarší dochovaný soupis demografické podoby v českých zemích se uvádí soupis majetku litoměřického kostela z roku 1058. Demografické prameny z doby středověku však nemají celostátní povahu, neboť řízení země bylo decentralizováno, prováděno orgány místní moci, světskými nebo církevními. Statistickými prameny se stávaly soupisy a zápisy za účelem vybírání daní, odvodů k vojsku, zjištění majetku. Byly vedeny záznamy o poddaných osobách, o jejich majetku a uložených daních nebo jiných povinnostech, o obývaných domech, o potenciálních brancích. Za nejdůležitější jsou považovány tzv. berní ruly (rolly) či městské knihy, které se začaly objevovat záhy po kolonizaci ve 13. století a souvisely se zakládáním měst. Zprávy o nich pocházejí ze 14. století, z následujícího století je známo již několik relativně přesných údajů o počtu vsí v Čechách, o počtu farností, počtu pastýřů aj.

Z 16. století pochází pramen, na jehož základě byla v roce 1582 sečtena města, městečka, zámky, tvrze, vesnice a dvory, ale také hospodáři. Z dalších pramenů, které nám mohou posloužit pro představu o demografických poměrech v českých zemích, lze jmenovat např. „urbář a vyhledávání lidí J. M. Císařské a všech stavů o obyvatelův království Českého okolo léta 1604“ (počátek 17. století), tzv. „Poddanské seznamy“ (z roku 1651), berní rollu z roku 1654, z let 1677, 1700 a 1713 tzv. „Responsa“ či populační soupisy z doby vlády Marie Terezie (na základě reskriptů z 13. října 1753 a 7. ledna 1754). Pozdější reskripty nařizovaly, aby každým třetím rokem bylo prováděno ve všech rakouských a českých zemích sčítání lidu, prvně za rok 1754. Sčítání však bývala nepravidelná díky válečným událostem a nepřesná. V letech 1827 a 1829 byla vydána ke sčítání nová nařízení. První sčítání podle nich bylo provedeno v roce 1830. O rok později byl cenzus opakován, poté se soupisy prováděly opět každým třetím rokem. Soupis obyvatelstva z roku 1851 byl posledním sčítáním provedeným podle starých předpisů josefínského období (Srb 2004, s. 15-17).

Při osídlování krajiny středních Čech se staly klíčovými – již v kapitole 4 nastíněné – přírodní podmínky. Ložek, Kubíková, Spryňar a kol. (2005, s. 91) k tomuto uvádí, že území středních Čech je bohaté archeologickými nálezy dokládajícími přítomnost člověka, který se po sledovaném území s menšími či většími přestávkami pohybuje od zemědělského pravěku nepřetržitě zhruba po celou mladší polovinu holocénu. Klasická zemědělská oblast středních Čech, využívaná od počátků zemědělského pravěku až po současnost, má jiné charakteristiky

než krajina méně využívaná, kde hlavní roli sehrály patrně méně příznivé přírodní podmínky. S některými jejich projevy je možno se setkat v novodobých názvech částí území. Ve středních Čechách jsou známy především dva. Pás území zvaný „Česká Sibiř“ na Benešovsku a „Zlatý pruh (prut) země České“ zasahující na Kolínsko, Nymbursko a Mělnicko v klimaticky nejteplejší oblasti středních Čech. Do ní patří také území podél dolní Vltavy a dolní Berounky.

Většina území dnešního Středočeského kraje patří díky svým příhodným podmínkám mezi tzv. stará sídelní území. Nejstarší osídlení probíhala v nižších partiích kraje (např. v období středního paleolitu zhruba 700 až 600 tisíc let př. n. l., kdy nám je důkazem staropaleolitická lokalita Přezletice). Mladší stopy o přítomnosti našich předků ve středních Čechách jsou z okolí Prahy (valounová industrie z doby před přibližně 300 tisíci lety v Sedlci u Prahy), Kladenska (zbytky opevněného výšinnového sídliště z doby bronzové na Slánské hoře), Berounska (oppidum keltského kmene Bójů ve Stradonicích z doby mladší doby železné), Mělnicka, Mladoboleslavska, Nymburska, Kutné Hory (nálezy zbytku „rodové vesnice“ prvních usazených zemědělců z mladší doby kamenné – neolitu – v Bylanech u Kutné Hory) či Kolínska.

Intenzivní osídlování tohoto prostoru začalo, stejně jako na území celé České republiky, na přelomu 6. a 7. století. Tehdy přišla zcela nová populace – Slované. Jejich usazování bylo nerovnoměrné, podmíněné rázem krajiny a konkrétních míst, kam obyvatelé přicházeli. Nejvíce sídlišť na území dnešní České republiky bylo na úrodných rovinách středních Čech, v Polabí a v Poohří. Mimo sledovaný region jimi byla Haná a Dolnomoravský úval. Vedle běžných, téměř nezměněných a stále nevelkých venkovských sídlišť se v této době začíná vytvářet také síť opevněných lokalit – hradišť, která se postupně stávají centry teritoriálních mocenských útvarů, proměňujících se ve vzájemných střetech v první předstátní útvary. V 9. století byla vytvořena v Čechách, na Moravě i na Slovensku Velkomoravská říše, jejíž centrum bylo s největší pravděpodobností na jižní Moravě. Tou dobou se znatelně rozrůstala slovanská kultura, zřejmě i počet populace na našem území. Počet obyvatel kolem roku 1000 se pravděpodobně pohyboval kolem jednoho miliónu. Srb (2004, s. 22) cituje P. Choce, který odhaduje k roku 600 počet obyvatel Čech na 226 tisíc, k roku 900 na 412 tisíc a k roku 1250 na 830 tisíc. Po kritickém zhodnocení možné hustoty zalidnění (17 obyvatel/km²) dochází pro rok 1000 k odhadu 500 tisíc obyvatel Čech.

Po zániku Velké Moravy se státotvorné centrum přesunulo do Čech. Hradiště, v tu dobu již stojící nebo budovaná v centrální a západní části nynějšího středočeského území, jsou

ztotožňována s kmenovou základnou vládnoucího rodu Přemyslovců (Levý Hradec, Budeč, Tetín, Lštěň, Pražský hrad, Libušín, Stará Boleslav, Mělník). Odhaduje se, že v té době bylo osídleno necelých 15 % rozlohy Čech. Střední Čechy byly osídleny prakticky celé – kromě výše položených území pahorkatin a horských pásem. Záhy se však začaly objevovat první snahy o kultivaci takřka neosídlených oblastí. Velkou roli při rozšiřování osídleného území sehrála česká knížata zakládáním klášterů v místech budoucích vnitřní kolonizace. V průběhu 13. století osídlovací proces našich zemí vyvrcholil vnější kolonizací. Lokátoři zainteresovaní na využití území do ní zapojili skupiny osadníků především německého původu. Změnil se i celý systém správy země. Hradská knížecí správa ztratila s překotným rozvojem a rozšiřováním osídleného území svůj původní význam. Část systému se přeměnila do podoby královských středověkých měst. Místa situovaná ve strategicky výhodných polohách podél významnějších komunikací se změnila v kamenné hrady budované panovníkem a šlechtickými předáky. Vznikaly nejen nové osady, vysazované na zákupním právu, ale zejména města zakládaná panovníkem a později podle jeho vzoru i šlechtou. Pro krále znamenala jeho města především upevnění mocenského postavení. Královská města byla zakládána při starých cestách, často poblíž osad zřízených v předchozí vlně kolonizace vnitřní. Koncem 13. století mělo území Čech víceméně dokončenou sídlištní strukturu s hustotou sídel podobné té dnešní. Do roku 1200 je známo jen v Čechách na 700 obcí. Předpokládá se, že výšková hranice kultivované krajiny dosahovala nejméně do výšky 500 metrů nad mořem. V tomto období docházelo k rozmachu těžby a zpracování surovin. Především se rozvíjejí hornické aktivity spojené se získáváním stříbra (Kutná Hora), zlata (Jílovesko) a jiných kovů (Příbramsko). Počet obyvatelstva počátkem 15. století se odhaduje na 2 milióny v Čechách a 1 milión na Moravě. Z různých pramenů lze odvodit, že tou dobou bylo dokončeno osídlení země. Za husitských válek docházelo ke změnám a stagnaci ve struktuře osídlení. Rozmohla se výroba, především skla. Vylidnění Čech v 15. století připravilo vhodné podmínky pro to, aby v okamžiku, kdy na západě Evropy znovu ožil populační růst, se do našich zemí přelila nová vlna německé migrace, i když ne tak mohutná jako ve středověku. Pozdní středověk neznamenal jen etnickou hranici mezi Čechy a Němci, ale nastaly za něj závažné změny i v židovském osídlení českých zemí. Kol. autorů (1996, s. 71) uvádí, v době vrcholně středověké kolonizace se Židé, specializovaní v té době na finanční operace, usadili v řadě nově zakládaných měst, hlavně královských, ale i poddanských – ze Středních Čech je zmíněn např. Kolín. Po celé 16. století vzrůstala snaha o ekonomické využití krajiny. Dobýváním a zpracováním rud, těžbou dřeva, rybníkářstvím a

chovem ovcí se postupně začal měnit charakter území středních Čech. Do dalšího vývoje osídlení Čech podstatně zasáhla třicetiletá válka. Díky válečným událostem a emigraci nekatolíků došlo k výraznému úbytku počtu obyvatel a zániku obcí. K počátku 16. století se uvádí pro české země počet 2,3 miliónu obyvatel, pro jeho konec se uvádí kolem 3 miliónů obyvatel. Odhad se opírá o výsledek „spravedlivého sečtení“ z roku 1582, o němž statistická tabule z roku 1605 říká: „V české zemi jest měst a městeček 742, zámků a tvrzí 701, vesnic a dvorů 36 364, item všech hospodářů (rozumějme obyvatel) 3 361 100.“ Někteří autoři (např. J. Pekař, J. Matiegka) považují tento počet za přehnaný (Srb 2004, s. 23).

Počet obyvatel v Čechách ovlivňovaly i morové epidemie. Jako kruté jsou uváděné zejména ty v letech 1520 až 1521 a 1530 až 1531. Celá vlna lokálních epidemií se převalila přes Čechy i v padesátých letech a počátkem osmdesátých let uvedeného století. Další krutý mor postihl Čechy v letech 1597 až 1599, jenž kosil ve středních Čechách zejména obyvatele Podbrdská, Rakovnicka, Kolína a Kutné Hory. Máme doklady, že morová nákaza se nevyhýbala ani vesnickému obyvatelstvu – např. na Křivoklátsku. Vedle uvedených epidemií se podílela na vysoké míře úmrtnosti i „běžná“ úmrtnost způsobená nejrůznějšími chorobami, úrazy a vysokou kojeneckou úmrtností (kol. autorů 1996, s. 89-91). Autoři dále uvádí, že se české země od 16. století začaly zřetelně dělit na tři navzájem odlišné celky s rozdílnou ekonomickou orientací a dynamikou, sociální strukturou, lidnatostí a tempem růstu obyvatelstva. Střední Čechy lze na základě tohoto dělení přiřadit k dynamicky se rozvíjející úrodné agrární nížině (Polabí, Poohří) a zaostávajícím odlehlým málo úrodným krajům, ekonomicky i populačně zřetelně stagnujícím, jako byly například rozsáhlé oblasti na jih od Prahy. V té době si Praha udržovala zcela mimořádné postavení mezi našimi městy. Na počátku 16. století měla asi 30 tisíc obyvatel, v době rudolfínské asi 60 tisíc, před třicetiletou válkou asi 45 až 50 tisíc. Patřila k nejlidnatějším městům střední Evropy. Ostatní česká města a moravská města byla mnohem menší. Do skupiny s 5 až 8 tisíci obyvatel, na naše poměry představující velká města, lze ze středních Čech zařadit Kutnou Horu (kol. autorů 1996, s. 95,99). Srb (2004, s. 37) se snaží odhadnout na základě sekundárních historických pramenů rozmístění obyvatel ve středních Čechách na počátku 17. století. K tomu uvádí, že pokud přijmeme hypotézu rovnoměrného zalidnění domů na území Čech, vyjde nám na základě domovního fondu z roku 1615, že z odhadovaného počtu 1,7 miliónu obyvatel Čech žilo 9,4 % v Litoměřickém kraji, 9,3 % v Boleslavském kraji. Nejméně v Podbrdském (2,2 %), Rakovnickém (2,1 %) a Vltavském kraji (1,8 %).

V první polovině 17. stol. se příznivý populační vývoj českých zemí zlomil a došlo k hlubokému regresi, který vyvrcholil v polovině století. Jeho základní příčinou byla třicetiletá válka, jejímž dějištěm se české země staly na mnoho let. Ztráty na obyvatelstvu přinesla zejména druhá polovina válečných let (po roce 1631). Přímé ztráty na životech v důsledku válečných událostí, např. hromadné vraždění obyvatel Nymburka Švédy roku 1634, celkovou populační bilanci příliš ovlivnit nemohly. Daleko významnější byla náboženská emigrace. Vedle odchodu obyvatel za hranice způsobila válka i přesuny lidí uvnitř země, hromadné útky z oblastí nejvíce postižených válečnými událostmi do krajů, které jich byly ušetřeny – např. z Polabí do Posázaví. Největší ztráty na životech zřejmě přinesly epidemie a hladomory doprovázející válečná tažení (kol. autorů 1996, s. 102-103). V Litoměřickém kraji žilo kolem roku 1650 v průměru 31 obyvatel na km², v Kouřimském kraji pouze 13 obyvatel na km². Srb (2004, s. 24) se k tomuto zmiňuje, že vyjdeme-li z počtu obyvatel uváděného sečtením z roku 1582, docházíme k závěru, že Čechy ztratily dvě třetiny svého obyvatelstva.

V letech do konce 17. století docházelo k postupnému zvyšování počtu obyvatel středních Čech (nejvyšší nárůst počtu obyvatelstva ve středních Čechách zaznamenal Slánský, Vltavský a Rakovnický kraj, nejmenší Praha). Rozmístění obyvatelstva bylo nepravidelné, navazovalo na někdejší zalidnění. Nejřidčeji byl zalidnění Berounský kraj. Kol. autorů (1996, s. 115) uvádí, že trvalý růst obyvatelstva v českých zemích po roce 1650 nebyl způsoben imigrací, ale příznivým poměrem mezi natalitou a mortalitou. K urychlení vzrůstu počtu obyvatel a zakládání posledních vsí přispěly i změny v zemědělství, zakládání a rozvoj manufaktur. Došlo k opětovnému rozšiřování těžby rud železných i neželezných kovů a jejich zpracování. Byly budovány rozsáhlé barokní fortifikační systémy, zlepšovaly se cesty a silnice. Intenzifikace v pěstování obilí a zavádění pěstování nových plodin, především brambor ve výše položených oblastech, umožnily vyšší produkci potravin. Od této doby člověk zasahuje do přírodního prostředí stále intenzivněji.

V první polovině 18. století – v době počátku průmyslové revoluce – se v českých zemích nejvíce rozvíjela města spjatá se soukenictvím, plátenictvím a textilními manufakturami. Především v devíti krajích podél severní hranice českých zemí. Uvést lze např. Liberec, Českou Lípu či Rumburk, města v Podkrušnohoří, dále města na Novojičínsku a Valašsku. Vedle toho i města na Vysočině: Jihlava, Pelhřimov, Humpolec či Třebíč. Ta představovala v polovině 18. století nejpočetnější města v českých zemích. Střední Čechy – jako celé vnitrozemí – si v té době zachovávaly zemědělský ráz. Tento rozdíl se projevoval v populační

statistice především jako rozdíl celkové hustoty zalidnění, v obou typech území převážně venkovského osídlení (Kárníková 1965, s. 35).

Na způsob života a zaměstnávání širších vrstev obyvatelstva ovšem nepůsobily nové textilní manufaktury v polovině 18. století přímo. V malých podnicích pracovaly desítky, nejvýše stovky dělníků. Kolem nich však vznikala stále širší síť rozptýlené manufakturní výroby, která zaměstnávala tisíce venkovských přadláků a tkalců. Největším novým textilním krajem se v té době stala oblast mezi Mladou Boleslaví a Mnichovým Hradištěm. Od 60. let 18. století vznikají koncentrované manufaktury např. v Kosmonosech, Bělé pod Bezdězem, Josefově Dole u Mladé Boleslavi atd. (Kárníková 1965, 45). Počátkem 90. let 18. století zaměstnávala tato průmyslová výroba asi třetinu pracujících, tedy přes polovinu veškerého obyvatelstva.

Čistší práce a širší rozhled vedly venkovské tkalce k lepšímu udržování základní hygieny. Již tehdy (koncem 18. století) se začala rozcházet křivka úmrtnosti v zemědělských a průmyslových krajích. To nám může dokumentovat i fakt, že v nejméně zalidněných, horských oblastech severních Čech tou dobou přesto žilo více lidí na jednom km² než na stejném území v úrodných rovinách Polabí. V těchto letech se začal zvyšovat význam středně velkých měst v českých nížinách. Ze středočeských to byly např. Slaný, Mladá Boleslav, Čáslav či Kolín. Dále rostl význam „vnitrozemské“ železářské oblasti severně od Brd na rozhraní dnešního Středočeského a Plzeňského kraje (Hořovicka či Křivoklátska) (Kárníková 1965, s. 62).

Při první tereziánské konskripci z roku 1754 bylo napočteno na území českých zemí celkem 3 012 134 obyvatel. Kárníková (1965, s. 10-11) ji uvádí jako první úřední soupis všeho obyvatelstva v Rakousku, které od roku 1857 nabyly podobu moderního sčítání lidu. Ve zhruba dnešním rozsahu Čech žilo 1 970 378 obyvatel. Největší hustotu osídlení v českých zemích měly oblasti podél toku Labe. V roce 1790 činila hustota osídlení Litoměřického kraje (nejvyšší hodnota v českých zemích) 82 obyvatel na km². Tento stav vyplynul i ze soupisu z roku 1831 (101 obyvatel na km²) a z roku 1846 (112 obyvatel na km²). Aktivní populační politika monarchie měla úspěch, období po francouzské revoluci a doba napoleonských válek se však promítly ve zpomalení populačního růstu i českých zemích. Nová etapa vývoje evropských populací – tedy i v českých zemích – nastala po válkách. Na jejím začátku stála první průmyslová revoluce v Anglii transponovaná do Evropy. Dále se na tom podílela i lékařská věda, které se podařilo snížit úmrtnost. Pozdější krátkodobé populační deprese (např. 30. léta 19. století) byly poměrně rychle kompenzovány. V letech 1840 až 1860 přibývalo

v Evropě průměrně kolem 6,5 promile obyvatelstva ročně, v Čechách to bylo 7,4 promile. Od roku 1830 do roku 1860 se počet obyvatel českých zemí zvýšil z 5 997 tisíc na 7 278 tisíc, tedy o 21,4 % (Srb 2004, s. 24-25).

Kárníková (1965, s. 65) k přelomu 18. a 19. století udává, že v posledním desetiletí 18. století začínalo nové období v ekonomickém a sociálním životě českých zemí. Koncem 18. století vyvrcholil rozvoj manufakturní výroby v původních oblastech a dovršil se tak charakteristický obraz dvojpólového života českých zemí – s odlišným světem pokročilých textilních oblastí a zaostalým zemědělským vnitrozemím. Od 90. let 18. století se však setkáváme se stále viditelnějšími příznaky nových procesů, které v budoucnosti značně změnily ekonomickou a populační strukturu českých zemí. Zemědělská výroba se pozvolna zbavovala středověké zaostalosti. Stabilizovala se a vzrostla plocha skutečně oddělané půdy, zmenšily se katastrofální pohromy neúrod v nepříznivých rocích.

Přibližně od 30. let 19. století začaly – díky novým klíčovými průmyslovými odvětvím: strojírenství, železářství, uhelné těžbě a chemické výrobě – hluboké přesuny těžisek průmyslového rozvoje v českých zemích. To přineslo i přeměnu jejich ekonomické a populační struktury. Uvedenému daleko jednoznačněji vděčila od této doby středočeská oblast. Poberounčí a Brdy byly již na konci 18. století nesporně nejvýznamnější železářskou oblastí českých zemí s největšími a nejvyspělejšími soudobými železárnami. Avšak až do 30. let 19. století neměla existence těchto průmyslových odvětví větší vliv na sociálně-ekonomický a populační vývoj středních Čech. Středočeská oblast zůstávala – mimo Prahu a izolované ostrůvky železáren – krajem zemědělským, s úrodným dolním Povltavím a středním Polabím, s kopcovitým a zalesněným územím na jihu, členěným údolím Sázavy, Vltavy a Berounky (Kárníková 1965, 104).

6.2 Industriální období

Při první tereziánské konskripci z roku 1754 bylo napočteno na území českých zemí celkem 3 012 134 obyvatel. Kárníková (1965, s. 10-11) ji uvádí jako první úřední soupis všeho obyvatelstva v Rakousku, které od roku 1857 nabyly podobu moderního sčítání lidu. Ve zhruba dnešním rozsahu Čech žilo 1 970 378 obyvatel. Největší hustotu osídlení v českých zemích měly oblasti podél toku Labe. V roce 1790 činila hustota osídlení Litoměřického kraje (nejvyšší hodnota v českých zemích) 82 obyvatel na km². Tento stav vyplynul i ze soupisu z roku 1831 (101 obyvatel na km²) a z roku 1846 (112 obyvatel na km²). Aktivní populační

politika monarchie měla úspěch, období po francouzské revoluci a doba napoleonských válek se však promítly ve zpomalení populačního růstu i českých zemích. Nová etapa vývoje evropských populací – tedy i v českých zemích – nastala po válkách. Na jejím začátku stála první průmyslová revoluce v Anglii transponovaná do Evropy. Dále se na tom podílela i lékařská věda, které se podařilo snížit úmrtnost. Pozdější krátkodobé populační deprese (např. 30. léta 19. století) byly poměrně rychle kompenzovány. V letech 1840 až 1860 přibývalo v Evropě průměrně kolem 6,5 promile obyvatelstva ročně, v Čechách to bylo 7,4 promile. Od roku 1830 do roku 1860 se počet obyvatel českých zemí zvýšil z 5 997 tisíc na 7 278 tisíc, tedy o 21,4 % (Srb 2004, s. 24-25).

V roce 1846 dosáhl počet obyvatelstva českých zemí 6 598 556 obyvatel, což byl vzrůst proti roku 1830 o 11,1 %, ročně 7,5 promile. Na rozmístění obyvatelstva se začaly projevovat první důsledky industrializace českých zemí po první průmyslové revoluci, jejíž počátky klademe zhruba do 30. let 19. století. Zavádění parních strojů jako hnací síly místo dosavadního vodního pohonu umožňovalo vznik nových průmyslových závodů také v zemědělských rovinách. K ekonomické transformaci země přispíval i rozvoj železniční dopravy, spojující od 40. let 19. století oblasti dosud vzájemně komunikačně vzdálené. Nové klíčové průmysly – strojírenství, železářství, chemická výroba, uhelná těžba – mohly vznikat i mimo tradiční průmyslové oblasti s převahou textilní a sklářské výroby (Srb 2004, s. 45). Takovými byly – vedle Prahy, Brněnska a severní Moravy – střední Čechy.

Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 9-10) k tomu dodávají, že nejvýznamnějšími jevy, jež pronikavě změnily materiální život obyvatel českých zemí v 19. století, byly průmyslová revoluce (pojem, který použili poprvé francouzští autoři ve 20. až 30. letech 19. století) a industrializace a jimi nastolený výrazný ekonomický růst, kdy nosným sloupem a hlavními zdroji ekonomického růstu se v průběhu industrializace stávají městské živnosti, řemeslo a tovární průmysl, tj. sekundární sektor národního hospodářství. Zemědělství kolem roku 1848 bylo v našich zemích stále velmi zaostalé i v úrodných krajích – s výjimkou velkostatků. Vesnice byly přeplněny živořící chudinou. Znovu vyvstaly neřešené agrární problémy.

Uvedený kartogram vyjadřuje vývoj relativní hustoty zalidnění Středočeského kraje v industriálním období, kdy se výchozím rokem stal letopočet 1869. Většina mikroregionů středních Čech – díky jejich centralizované poloze a sousedství s Prahou – vykazovala v tomto období populační nárůst. Ztrátovými regiony se staly periferní oblasti kraje (Kutnohorsko, Benešovsko, Rakovnicko a Příbramsko), jež si ponechaly zemědělský charakter, nevybudoval se zde těžký a strojírenský průmysl. Dojížděka do Prahy z těchto

oblastí je zdlouhavá – i díky absenci kvalitní významné železniční, později silniční komunikaci.

Tabulka č. 2 – Vývoj hustoty zalidnění v mikroregionech Středočeského kraje v industriálním období (mezi roky 1869 až 1991)

Mikroregion (ORP)	Počet obyvatel v roce 1869	Hustota obyvatelstva (ob./km ²)	Počet obyvatel v roce 1991	Hustota obyvatelstva (ob./km ²)	Změna hustoty zalidnění (%)
Benešov	115 753	78,5	91 619	62,1	-20,8
Beroun	67 316	101,7	75 859	122,0	+19,9
Kladno	84 808	117,8	150 625	209,2	+77,6
Kolín	81 292	109,3	91 637	123,2	+12,7
Kutná Hora	102 566	111,8	75 250	82,1	-26,6
Mělník	62 294	88,9	94 241	134,4	+51,3
Mladá Boleslav	90 208	88,2	110 664	108,2	+22,7
Nymburk	73 045	85,9	81 247	95,6	+11,2
Praha – východ	68 371	90,6	101 923	135,0	+49,1
Praha – západ	45 535	78,5	74 265	128,0	+63,1
Příbram	123 512	73,0	112 007	66,2	-9,3
Rakovník	63 925	71,3	53 545	59,8	-16,2
Středočeský kraj	978 625	88,8	1 112 882	101,0	+13,7

Zdroj: ČSÚ, vlastní šetření (2017).

Srb (2004, s. 45) uvádí k vývoji počtu obyvatel v období před industriální epochou, že mezi roky 1790 až 1846 nejvíce vzrostl počet obyvatel středních Čech v Kouřimském kraji (o 64,1 %), Berounském (o 63,5 %), Boleslavském (o 59,6 %) a Rakovnickém kraji (o 57,9 %), jež představovaly zemědělské regiony. Poté začal mít vývoj počtu obyvatelstva odlišný charakter. Od třicátých let 19. století se růst počtu obyvatel kraje zrychloval v oblastech, kde se těžilo uhlí nebo železná ruda a v návaznosti na ně zakládaly strojírenské podniky a ocelárny. Počet obyvatel se tak ve středních Čechách zvyšoval především na Kladensku a Slánsku (nárůst v ORP Kladno v daném intervalu let o 77,6 %). Dalšími ziskovými mikroregiony kraje se v uvedeném období staly ty, jež těsně sousedí s hlavním městem – Prahou (Mělnicko, bývalé okresy Praha – západ a Praha – východ). Poslední dva zmíněné regiony nemají přirozené centrum – tuto funkci převzala Praha. Do těchto oblastí se lidé začali stěhovat díky tomu, že představují zázemí pro Prahu, jež nabízí pracovní příležitosti.

Historické české země Čechy, Morava a Slezsko byly do počátku 20. století součástí Rakouska-Uherska. Patřily k politicky, kulturně, společensky a hospodářsky nejvyspělejším oblastem habsburské říše. České země obývala tři hlavní etnika – Češi, Němci a Židé. Ve sledovaném kraji se populace nejvíce koncentrovala v nových průmyslových oblastech, ale i

v zemědělských oblastech – např. v Polabí. Probíhaly proměny struktury osídlení a rychlý rozvoj urbanizačních procesů, což zmiňuje Semotanová, Cajthaml a kol. (2016, s. 425).

Na přelomu října a listopadu 1918 se Rakousko-Uhersko rozpadlo. Pokračoval dynamický vývoj českých zemí v rámci Československa, modernizovalo se zemědělství a průmyslová výroba. Měnila se profesní a sociální struktura společnosti, zvyšovala se životní úroveň a zkvalitňoval se životní styl. Semotanová, Cajtham a kol (2016, s. 460) zmiňují k dané době, že na začátku 20. století se ještě udržoval dřívější demografický režim, jenž se však v průběhu dvacátých a třicátých let začal měnit. Progresivní typ populace se začal přetvářet ve stacionární, v němž počet obyvatelstva výrazně nerostl, neboť se snižoval podíl dětské složky a naopak rostlo zastoupení starých osob. České země zaznamenaly výrazné populační ztráty díky emigraci do ciziny.

Tou dobou narůstala ve společnosti řada závažných problémů. Vyhrocení mezinárodní situace v Evropě vedlo ke 2. světové válce. Poválečný odsun německého obyvatelstva střední Čechy citelně nepoznamenal. Poválečný vývoj vyvrcholil převzetí moci komunisty v únoru 1948, což začalo mít vliv na společnost. Jedněmi z nich byly změny v populačním myšlení lidí (díky pronatalitním opatřením), v urbanizaci a způsobu bydlení obyvatelstva. Populaci českých zemí ve třetí čtvrtině 20. století lze označit za stacionární. Obyvatelstvo se intenzivně stěhovalo do měst a městeček, kde se realizovala masivní výstavba panelákových sídlišť. Ze středočeských měst to bylo především v těch s optimálním železničním spojením s Prahou – v Mělníku, Neratovicích, Kralupech nad Vltavou, Říčanech, Čakovicích apod. Rozšiřovaly se tak městské aglomerace se satelitními sídly. Kol. autorů (1996, s. 217) k uvedené problematice populačního vývoje v Československu uvádí, že od počátku 60. do počátku 90. let dosáhl přirozený přírůstek obyvatelstva českých zemí patrně nejvyšších hodnot v historii jejich populace. Detailní analýza populačního vývoje na úrovni mikroregionů Středočeského kraje je uvedena v podkapitole 6.5 Mikroregionální diferenciaci systému osídlení. Socialistický trend v našich zemích trval do konce roku 1989, kdy došlo k pádu totalitního režimu a počátku přeměny společnosti na demokratické zřízení. To mělo vliv i na reprodukční chování lidí.

6.2.1 Analýza vlivu hierarchického postavení sídel na jejich populační růst

Již ve středověku se vytvořila základní síť sídel na území středních Čech, která přetrvala do dnešní doby. Rozdíly ve velikosti měst nebyly markantní, i když lze vyzorovat větší

význam královských či věnných měst a těch, v jejichž okolí probíhala těžba nerostných surovin (především stříbra). V uvedené době tato města (střediska) představovala místa s možností výdělků (s větší koncentrací obyvatelstva), s obchodem a společenským životem. Města se stala sídlem dobové správy. U některých měst jejich střediskový charakter přetrval do dnešní doby, jiná svůj význam ztratila.

K logické představě, opírající se o práce Hampla, Kühnla, Gardavského (1987) či Nováčka (2004), patří očekávání, že největší a nejpočetnější města na konci předindustriálního období porostou v následujícím industriálním období nejprogresivněji. Kol. autorů (1996, s. 148) naznačené spojuje s tím, že v průběhu 19. století si svůj význam podržela ta města, jejichž měšťanstvo podchytilo nástup průmyslové revoluce a umělo se rychle orientovat v nových proudech. Jiná naopak svůj význam definitivně ztratila – jako např. Kouřim, která se nikdy nevzpamatovala po zpusťování za třicetileté války.

6.2.2 Analýza vlivu železnic na populační růst

Ve střední Evropě, v podmínkách opožděné industrializace, byl pro akceleraci hospodářského růstu důležitý zejména faktor železniční výstavby, jenž se se svým multiplikačním efektem (působením na hutnictví, strojírenství, hornictví, stavebnictví aj.) dostal mezi lety 1840/1880 přímo do role jednoho z vůdčích oborů či „tahounů“ průmyslové revoluce (Jakubec, Jindra a kol. 2007, s. 12). V srpnu 1845 parostrojní železnice, jeden z největších vynálezů 19. století, dosáhla Prahy. Již v roce 1839 vstoupila na Moravu. Ohlédneme-li se k zakladatelskému období železnice, nutně si musíme připomenout její obrovský význam pro domácí i mezinárodní hospodářský rozvoj. Vždyť v té době právě železnice přinášela práci, prosperitu a ekonomický rozkvět, podněcovala technický pokrok, zvyšovala obranyschopnost a pomáhala vyhrávat války, zkracovala vzdálenosti, spojovala národy, země i světadíly. Události srpna 1845 byly počátkem rozsáhlého otevírání cest z Prahy do světa. Po propojení Prahy s Olomoucí a Vídní se po několika letech otevřel směr na Drážďany a Berlín, poté na Plzeň, Norimberk a Mnichov. Rozsáhlá zakladatelská činnost státu i soukromníků přivedla v druhé polovině 19. století železnici před brány téměř všech měst, větších městeček a významných vesnic v Čechách, na Moravě i ve Slezsku (kol. autorů 1995, 6-7).

Na území českých zemí bylo do počátku 40. let 19. stol. vybudováno přes 40 % železniční sítě monarchie – většinou na Moravě. Počet železničních tratí se ve středních Čechách začal

zvyšovat až po roce 1845, odkdy byla propojována Praha s okolními zeměmi. Jedinou z tratí provozovaných na území středních Čech byla koněspřežka pražsko-lánská, vzniklá na přelomu 20. a 30. let 19. století. Spojuje se jmény Františka Josefa Gerstnera – otce – a jeho syna Františka Antonína. Po svém vybudování se stala ekonomicky neúspěšnou koněspřežnou dráhou na území Čech (na rozdíl od budějovicko-linecké). Původním plánem bylo vybudovat dráhu do Plzně, v roce 1833 však výstavba koněspřežné železnice beznadějně uvízla v křivoklátských lesích nedaleko Lán a podnik de facto ekonomicky ztroskotal. Až do poloviny 40. let koňka živořila na okraji zájmu podnikatelské veřejnosti i majitele. Teprve po roce 1846, když v oblasti dnešního Kladna došlo k zahájení intenzivní těžby uhlí a od dolů ke koněspřežce byla vybudována nová silnice, zvýšila se její rentabilita a kníže Fürstenberg začal vážně uvažovat o přestavbě na parní pohon. V roce 1853 byla koňka převedena do majetku Společnosti buštěhradské dráhy, kde byl kníže významným akcionářem. O deset let později Společnost koňku přeměnila z velké části na parostrojní železnici spojující Kladno s Prahou (Jakubec, Jindra a kol. 2007, s. 248-249).

V prosinci 1841 bylo vydáno císařské rozhodnutí, že rakouský stát bude stavět železnice na vlastní náklady. Následující císařský patent vytýčil hlavní zásady a směry budoucí státní železniční výstavby. Prioritou se stalo mj. spojit Prahu s Vídní. Před polovinou století bylo na teritoriu českých zemí vybudováno železniční spojení mezi Vídní, Břeclaví a Bohumínem, dále mezi Břeclaví a Brnem a Přerovem a Olomoucí. Na tuto Severní dráhu císaře Ferdinanda navázala v Olomouci v roce 1845 Severní státní dráha vedoucí do Prahy a posléze v roce 1851 prodloužená do Podmokel (dnešní Děčín hlavní nádraží). Stavbu železnic výrazně ovlivnil vývoj uhelného průmyslu. Severní státní dráha byla v roce 1845 zprovozněna do Prahy, a tak se na několik desítek kilometrů přiblížila kladensko-rakovnickému revíru z jihovýchodu. V roce 1850, kdy byl dán do provozu i úsek Praha – Podmokly, i z východu od Kralup (Jakubec, Jindra a kol. 2007, s. 251).

Mezi roky 1867 až 1873 proběhla na území monarchie masivní výstavba nových železnic. Jednalo se jak o významné dálkové a mezinárodní spojnice, tak i kratší tratě regionálního významu, které většinou dokončovaly propojení jednotlivých uhelných revírů s vnitrozemskými a zahraničními odbytími anebo se propojovaly navzájem. V období kolem roku 1860 se zprovoznily ve středních Čechách uvedené železniční úseky: Kladno – Kralupy nad Vltavou (1856), Praha – Kladno (1864, tzv. Buštěhradská dráha) a Turnov – Kralupy (1865). U těch představoval základ vyloženě transport uhlí (tzv. uhelné dráhy). V dalších letech – v době nejintenzivnější výstavby železnic v našich zemích – se nově otevřely na

území dnešního Středočeského kraje následující úseky společnosti Buštěhradská dráha: Vejhybka (dnešní Kladno hlavní nádraží) – Lány (1869), Lány – Březno (1871), Vejhybka – Dubí u Kladna (1872), Smíchov – Hostivice (1872), Lužná – Rakovník (1873). Společnost Turnovsko-kralupsko-pražská dráha (Česká severní dráha) dala do užívání úseky: Neratovice – Čakovice (1871), Čakovice – Praha (1872), Bakov – Česká Lípa (1867). Rakouská severozápadní dráha zprovoznila úseky: Golčův Jeníkov – Kolín – Mladá Boleslav (1870), Německý Brod – Golčův Jeníkov (1870), Velký Osek – Ostroměř (1870), Nymburk – Praha (1873), Lysá nad Labem – Ústí nad Labem – Děčín (1874). Pražsko-duchcovská dráha dala do užívání trať Chlumčany – Slaný – Praha (1873). Trať ze Zdic do Protivína (1875) provozovala společnost Rakovnicko-protivínská dráha (Jakubec, Jindra a kol. 2007, s. 252-256).

Základní kostra železniční sítě, která vznikla do poloviny 70. let 19. století, byla ještě do vypuknutí první světové války významně rozšířena a doplněna hlavně o tzv. železnice nižšího řádu, čímž v podstatě každé české a moravské město bylo dosažitelné po železnici. Ve středních Čechách byla základní železniční síť již vybudována, nový úsek představovala např. trať spojující Rakovník a Louny (Jakubec, Jindra a kol. 2007, s. 257).

Tabulka č. 3 – Rozdělení obcí do kategorií dle roku napojení k železniční síti

Kategorie obcí	Obce
Obce s železničním připojením do roku 1870 včetně	Beroun, Hořovice, Kladno, Unhošť, Český Brod, Kolín, Pečky, Čáslav, Kutná Hora, Bakov nad Jizerou, Bělá pod Bezdězem, Dobrovice, Úvaly, Černošice, Hostivice, Libčice nad Vltavou, Roztoky, Řevnice
Obce s železničním připojením do roku 1890 včetně	Benešov, Bystřice, Votice, Libušín, Slaný, Velvary, Zlonice, Kouřim, Zásmyky, Žiželice, Vrdy, Kostelec nad Labem, Mělník, Neratovice, Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště, Lysá nad Labem, Městec Králové, Nymburk, Poděbrady, Sadská, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Čelákovice, Říčany, Rudná, Březnice, Příbram, Sedlčany, Nové Strašecí, Rakovník
Obce s železničním připojením do roku 1911 včetně	Vlašim, Hostomice, Uhlířské Janovice, Zbraslavice, Zruč nad Sázavou, Mšeno, Dolní Bousov, Kněžmost, Kosmonosy, Jílové u Prahy, Mníšek pod Brdy, Dobříš, Rožmitál pod Třemšínem
Obce bez železničního připojení (i v současnosti)	Čechtice, Divišov, Načeradec, Neveklov, Sedlec – Prčice, Buštěhrad, Kostelec nad Černými lesy, Benátky nad Jizerou, Odolena Voda

Zdroj: vlastní šetření (2017).

Uvedená tabulka dává přehled o letech, kdy byly vybrané obce středních Čech napojené na železniční síť monarchie (pokud se tak událo). Z výše uvedeného lze konstatovat, že mezi Prahou a Křivoklátskem se začala před polovinou 19. století budovat jedna z nejstarších koněspřežek v Čechách. Pro rozvoj železniční dopravy ve středních Čechách se stal klíčovým

rok 1845, kdy byla zprovozněna dráha z Olomouce do Prahy. Tou byla Praha propojena s hlavním městem monarchie – Vídní. Poté se začaly budovat tratě z Prahy do okolních zemí, jež vedly přes velká česká města. Klíčovou roli při budování husté železniční sítě v západních a východních oblastech od Prahy se stal rozvoj průmyslu v zázemí metropole podpořený nalezišti nerostných surovin.

Tabulka č. 4 – Vývoj počtu obyvatel v obcích uvedených kategorií ve vztahu k postavení vůči železniční síti

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel v roce 1869	Počet obyvatel v roce 1930	Index růstu počtu obyvatel mezi roky 1869 - 1930	% průměru růstu sídel	Průměrný roční růst (%)
I. vícenásobné uzly	4	27 177	60 382	222,18	141,81	2,32
1a) Hostivice		1 661	4 248	255,75	163,24	2,68
1b) Kolín		10 239	20 568	200,88	128,22	2,10
1c) Mladá Boleslav		11 003	24 488	222,56	142,06	2,33
1d) Rakovník		4 274	11 078	259,20	165,44	2,71
II. 4-násobný uzel	7	24 059	49 943	207,59	132,50	2,22
III. 3-násobný uzel	9	55 106	110 665	200,82	128,18	2,10
IV. průjezdní železniční stanice do 3 km	35	125 990	176 016	139,71	89,17	1,46
V. konečná stanice	6	20 187	20 989	103,97	66,36	1,09
VI. bez železniční stanice	9	32 694	28 848	88,24	56,32	0,92
Vybrané obce celkem	70	285 213	446 843	156,67	100,00	1,64
Středočeský kraj celkem	1 146	978 625	1 224 820	125,16	79,89	1,31

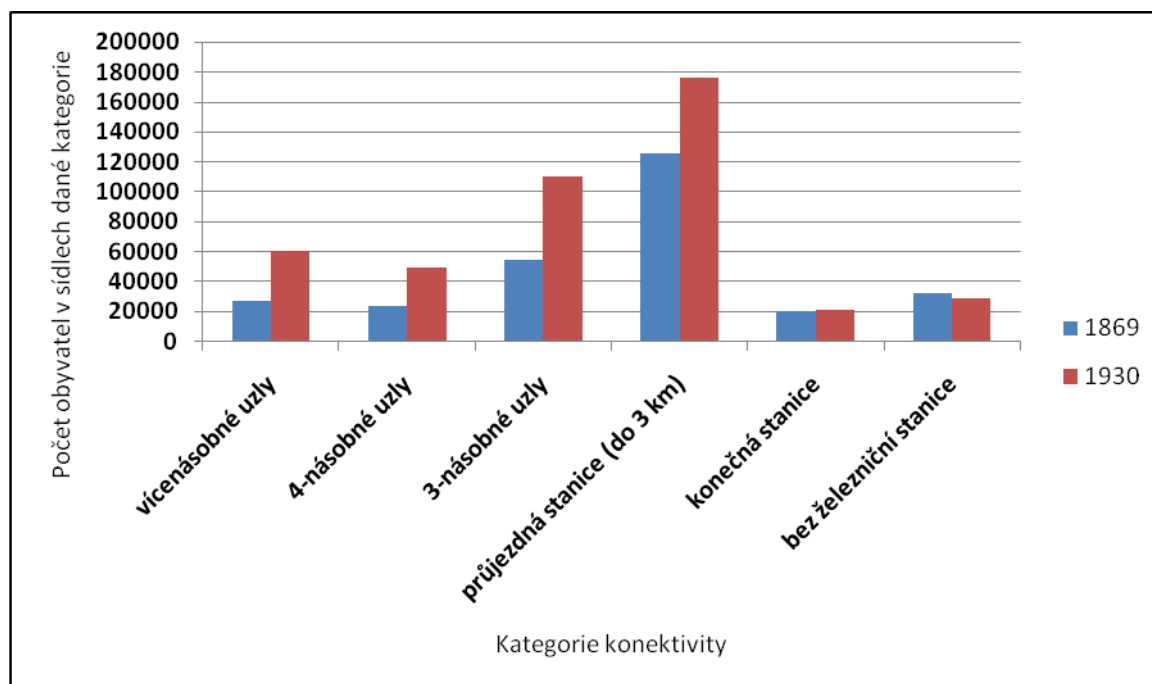
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ, vlastní šetření (2017).

Výše uvedená tabulka je výstupem analýzy vlivu železničního faktoru na počet obyvatelstva vybraných obcí středních Čech. S použitou metodou a dělení obcí pracoval ve své práci i Nováček (2004), jenž vycházel z dříve publikované studie Auerhana (1934). Studované období končí rokem 1930, neboť v této době byla železniční síť v českých zemích plně vybudována. Po dobu dvaceti let v oněch letech nedošlo ke změnám v železniční infrastruktuře na území kraje. Železnice přestala mít vliv na rozvoj měst a její význam začal být stírán rostoucí silniční dopravou.

Studovaná města středních Čech byla rozdělena do šesti kategorií v závislosti na železniční síti. Byla rozdělena dle jejich významnosti (velikosti) coby železničního uzlu. Určujícím se stal počet tratí, jenž z daného místa vedl – Nováček (2004) toto nazývá jako

konektivitu. Dále byly vytvořeny kategorie pro obce, kterými železniční trať pouze projíždí nebo nemají železniční zastávku ani do vzdálenosti 3 km.

Graf č. 1 – Vývoj počtu obyvatel v letech 1869 až 1930 ve vybraných obcích Středočeského kraje podle postavení v rámci železniční sítě

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ, vlastní šetření (2017).

Uvedený graf potvrzuje pozitivní vliv železniční sítě na počet obyvatel v převažující většině kategorií sídel. Napojení sledovaných sídel na železniční síť monarchie v nich velkou měrou podpořilo urbanizační procesy. Díky rostoucímu objemu průmyslové výroby stoupalo i množství pracovních příležitostí. U vícenásobných železničních uzlů stoupl počet obyvatel v uvedeném období o 122 %. Tato kategorie měst zaznamenala i nejvyšší průměrný roční růst (2,32 %). Z nich nejvyšší hodnoty lze pozorovat u Rakovníka (2,71 %) a Hostivice (2,68 %). Druhá uvedená obec získala svůj význam jako železniční uzel díky blízkosti Prahy a střetávání se několika tratí vedoucích z Prahy směrem na západ kraje. V neposlední řadě díky své poloze mezi místem těžby železné rudy na Nučicku a Kladnem s kdysi prosperujícími železárnami, do kterých byla uvedená surovina z dané lokality po železnici transportována.

Při komparaci obcí představující 4-násobné a 3-násobné železniční uzly může pozorovat očekávanou skutečnost, že ve sledovaném období rychleji rostla města s více železničními tratěmi. Obce představující 4-násobné železniční uzly vzrostly ve sledovaném období co do

počtu obyvatel o 107,56 %, kdežto ty z kategorie 3-násobných o 100,82 %. Průměrný roční růst počtu obyvatel daných obcí zaznamenal tutéž tendenci – vyšší hodnoty u obcí vyššího řádu coby železničního uzlu. Obce spadající do kategorie 4-násobných uzlů lze rozdělit do několika skupin. První zahrnuje ty, jež dnes představují větší město – bývalé okresní (např. Beroun, Nymburk). Dále můžeme vyčlenit města v blízkosti Prahy, jež se rozrostla v době socialistické výstavby – Lysou nad Labem a Neratovice a skupinu měst nepočetných, ležících v periferní oblasti kraje mající význam jako železniční uzel – Bakov nad Jizerou, Březnici a Dolní Bousov. Města zahrnutá do kategorie 3-násobných železničních uzlů jsou rovnoměrně rozmístěná po území kraje. Většinou jde o obce ležící na hlavní trati (nejstarších v českých zemích), ze které je vedena regionální železnice – např. Čáslav, Čelákovice, Kutná Hora, Mělník, Pečky a Zlonice. Druhou kategorií představují obce ležící v místech střetu dvou regionálních tratí – Rudná či Zruč nad Sázavou.

Jeden z nejvyšších absolutních přírůstků obyvatelstva sledovaných měst v této kategorii mělo Kladno. Uvedené bylo zapříčiněno růstem významu města coby průmyslového centra. Výstavba železnice se do této oblasti stala nezbytnou. Kárníková (1965, s. 109) k uvedenému dodává, že prudkému rozvoji těžby uhlí jako životní podmínky středočeského průmyslu a železniční dopravy otevřel cestu zejména objev hlavní sloje u Kladna v roce 1846. Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 200-201) k rozvoji železnice v západním zázemí Prahy zmiňují, že nahrazování palivového dřeva uhlím souviselo s růstem cen dřeva a s uplatňováním energeticky náročných parních technologií v potravinářském průmyslu, prosazováním parního pohonu v průmyslu a dopravě. Využívání relativně bohatých ložisek kamenného a hnědého uhlí bylo limitováno úrovní dopravy, a proto zůstávalo omezeno na nejbližší okolí dolů. Vysoký podíl dopravného na ceně jinak poměrně levného a výhřevného paliva se stal rozhodujícím stimulem pro počátky soustřeďování energeticky náročnějších průmyslových odvětví do blízkosti uhelných pánví, a tím i na formování základů hlavních průmyslových oblastí. Počátky systematického dolování kamenného uhlí v českých zemích jsou spojeny od 30. let s Kladenskem (vedle toho s Ostravskem a Rosicko-Oslavanskem). Zatímco do 20. let 19. století se tato těžba rozvíjela pomalu, během dalšího dvacetiletí se zvýšila šestkrát. Nejrychleji se rozvíjela na Kladensku, k čemuž přispěly možnosti dopravy uhlí do Prahy koněspřežnou železnicí a od poloviny 40. let též parní dráhou Praha – Olomouc do polabských cukrovarů a dalších závodů.

Města ležící na jedné železniční trati ve sledovaném období vzrostla o 39,71 %; za krajským průměrem jejich rozvoj co do počtu obyvatel zaostával. K největším sídlům

spadajících do této kategorie patří historická města napojená na železniční síť, u kterých se trend dynamiky růstu obyvatelstva v závislosti na železnici neprojevil (Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Poděbrady, Příbram a Slaný). Sídla ležící na konečné železniční trati a obce bez napojení na železniční síť zaznamenala ve sledovaném období očekávaný nejnižší průměrný roční růst. Lze tak potvrdit domněnku, že na dynamice rozvoje města se železnice významně podílela. Města na konečné železniční trati mezi sledovanými roky vzrostla pouze o 3,92 % (např. Dobříš, Kouřim, Rožmitál pod Třemšínem, Sedlčany, Velvary) – daleko za krajským průměrem. Města, jež nemají dodnes železniční připojení, ve zmíněném období ztratila v průměru 11,76 % obyvatelstva. Jedná se především o obce v periferní části Benešovska – Čechtice, Divišov, Načeradec, Neveklov či Sedlec – Prčice. V zázemí Prahy to jsou Benátky nad Jizerou, Kostelec nad Černými lesy a Odolena Voda. Poslední obcí je Buštěhrad, jehož počet obyvatel v minulém století díky těžbě černého uhlí a železářství na Kladensku stoupl. Nejbližší nádraží – Vrapice u Kladna – leží těsně za hranicí 3 km použitou v této části práce.

Uvedené potvrdilo jednu ze vstupních tezí práce. Zahrnutí sledovaných sídel do železniční sítě monarchie mělo významný vliv na rozvoj sídla. U části sídel lze pozorovat napojení železnice jako významný stimul rozvoje průmyslu a hospodářských aktivit v daném městě (víceméně nepostradatelnost), což s sebou přineslo i stoupající počet rezidentů měst. Ta leží především v západním zázemí Prahy – na Kladensku a Berounsku. V oblastech s těžbou nerostných surovin a tradicí navazujícího hutního průmyslu. Další kategorií měst jsou ta, jež leží podél dolního toku Vltavy a ve středním Polabí, kde se rozvinul potravinářský, později i chemický průmysl a ležící na nejstarších tratích vybudovaných v habsburské monarchii (Kralupy nad Vltavou, Kolín, Neratovice).

6.2.3 Analýza vlivu administrativní funkce na populační růst

19. století znamenalo zahájení procesu přeměny společnosti českých zemí. S nástupem procesu průmyslové revoluce se spojuje pozvolná přeměna na moderní industriální společnosti. Přejít od feudalismu ke kapitalismu a postupující proces průmyslové revoluce stavěl do popředí mnohé dobové problémy. Začaly být odstraňovány právní bariéry z doby feudalismu, nastupující kapitalistická společnost proklamovala její svobodu. Po reformě o zrušení poddanství se začaly dávat v platnost i nové územněsprávní výnosy. Od roku 1850 se začalo uplatňovat v praxi nové správní členění země na kraje tvořené politickými okresy.

Základní samosprávnou jednotkou se staly obce namísto vrchnostenských patrimonií. Hlavačka (2006, s. 16) k tomu uvádí, že nová organizace vnitřního života obce musela být vytvořena okamžitě po zrušení poddanského svazku a patrimoniální správy. Obcím bylo vyhrazeno právo svobodné volby svých zástupců, přijímat nové členy do svazku obecního, spravovat vlastní záležitosti, uveřejňovat výsledky obecního hospodaření a veřejného jednání zástupců obcí. Utváření správního systému českých zemí začalo více brát v potaz vnitřní prostorové vazby vyplývající ze započaté industrializace. Klučka (2016, s. 50) vychází ze starší práce Nováčka (2004) a zmiňuje, že se v té době stala charakteristickým rysem centralizace správy do menšího počtu takto zvýhodněných sídel. Vstupní teze této analytické části práce mohou tak vycházet z děl zmíněných autorů. Lze očekávat, že administrativně povýšená sídla porostou populačně dynamičtěji, a to zejména díky migračnímu přírůstku. V souvislosti s tím se zmiňuje i očekávání, že administrativní povýšení dané obce často stimulovalo rozvoj dopravní infrastruktury sídla.

Reforma správního systému se počala konstituovat za vlády Marie Terezie. Moderní podobu veřejná správa v českých zemích získala po roce 1848, resp. o dvacet let později. V Čechách bylo s platností od roku 1850 zřízeno sedm krajů. Hlavní město Praha si zachovalo správní výlučnost. Území středních Čech vyplňoval v největší míře Pražský, Jičínský, Pardubický a Budějovický kraj. V roce 1868 vešla v platnost trojinstanční forma politické správy (okres, země, stát). V prvním stupni představovala nový systém jednotlivá okresní hejtmanství, případně komunální úřady obcí s vlastním statutem (Semotanová, Cajthaml a kol. 2016, s. 262-264). Členění okresní správy sledovaného území bylo na počátku 20. století podobné dnešnímu administrativnímu rozdělení Středočeského kraje. Po vzniku Československa se nový stát dělil na pět velkých správních celků – zemí. Ty se členily na politické okresy. Územněsprávní členění poválečného Československa navazovalo na stav k 29. září 1938 bez Podkarpatské Rusi, kdy tři země se dělily na okresy. K 1. lednu 1949 vzniklo devatenáct krajů členěných na okresy. Střední Čechy vyplňoval z větší části Pražský kraj, který se málo odlišoval od Středočeského kraje, jenž byl ustanoven na základě správní reformy z roku 1960. Po rozpadu Československa se republika dělila na 76 okresů. 1. ledna 2000 vstoupil v platnost ústavní zákon o vzniku vyšších územních samosprávných celků, který obnovil krajské zřízení republiky. O tři roky později byly zrušeny okresní úřady a namísto nich se zavedly obce s rozšířenou působností. Vzniklo 205 nových mikroregionů, z nichž 26 tvoří Středočeský kraj.

Analýza vlivu administrativní funkce na populační růst sledovaných obcí se dotýká období zhruba od počátku industrializace českých zemí. Zahrnuje i tzv. postindustriální období – končí rokem 2011. Dílčí analyzované epochy berou v potaz dobu platnosti jednotlivých administrativních rozčlenění českých zemí. Následující tabulka prezentuje nejdelší časový údaj – od prvního moderního sčítání obyvatelstva v roce 1869 po léta znamenající změny v české společnosti spojené s nástupem komunistické vlády. V této době patřily k nejvýznamnějším správním sídlům v českých zemích centra středních a soudních okresů. Praha byla podstatnou část v uvedeném období správním centrem části území středních Čech; není však do analýzy zahrnuta jako součást sledovaného kraje.

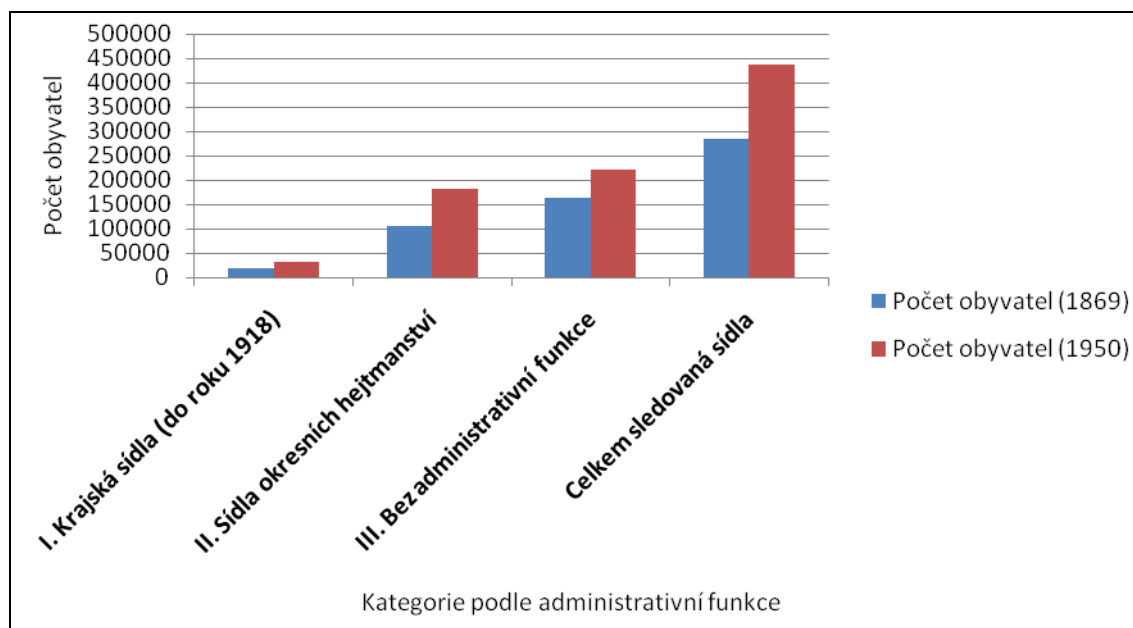
Uvedená tabulka a následující graf ukazují, že ve sledovaném období nejvíce rostla sídla I. kategorie – krajská sídla do roku 1918, jimiž byly Čáslav a Mladá Boleslav (o 88,34 %). V Čáslavi ve sledovaném období narostl počet obyvatel o 49 %, v Mladé Boleslavi o necelých 111 %. Počet obyvatel Čáslavi narostl především v období mezi světovými válkami díky tomu, že se stala centrem zpracování zemědělských produktů z této nížinaté části středních Čech (především ve škrobárnách a lihovarech). Růst počtu obyvatel v Mladé Boleslavi způsobil rozvoj zdejšího průmyslu (automobilky Laurin a Klement, později Škoda) a poloha města mezi tradičními – textilními – a zemědělsko-průmyslovými oblastmi středních Čech. Dlouhou dobu Mladá Boleslav spravovala i oblast dnešního Liberecka, které průmyslová revoluce postihla dříve než vnitrozemí. Purš (1960, s. 30) k počátku průmyslu v tomto regionu uvádí, že na rozvoj průmyslových přádelen bavlny v severních Čechách navazoval další pracovní proces v bavlnářství – válcový tisk na bavlněné látky v tzv. kartounkách. Ty byly soustředěny v Čechách (např. v Zákupích či Litoměřickém a Boleslavském kraji). Roku 1834 měla pouze Leitenbergerova kartounka v Kosmonosech u Mladé Boleslavi více než 500 dělníků. Pro Boleslavský kraj (zejména však dnešní Liberecko) se stalo charakteristickým i průmyslové zpracování lnu. Současně se v této oblasti rozvíjel potravinářský průmysl – především cukrovarnictví. K rozvoji automobilového průmyslu v Mladé Boleslavi Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 234) zdůrazňují, že v polovině 90. let 19. století vznikla v Mladé Boleslavi malá dílna podnikatelů Václava Laurina a Václava Klementa, která původně vyráběla jízdní kola, později motocykly a od počátku 20. století i různé typy automobilů. Stala se největší automobilkou monarchie. Původních sedm zaměstnanců se do roku 1915 zvětšilo na 1 350. Kárníková (1965, s. 116) ke sledovanému dodává, že k významným městům středočeských nížin mající školský a kulturní význam patřily (na začátku sledovaného období) čtyř až pětitisícové Mladá Boleslav, Čáslav a „nekrajský“ Kolín. Města tou dobou dosud

Tabulka č. 5 – Vývoj počtu obyvatel ve sledovaných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1869 až 1950

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel sídla v roce 1869	Počet obyvatel sídla v roce 1950	Index růstu mezi roky 1869 až 1950 (1869 = 100)	Podíl průměrného tempa růstu (%)	Průměrný roční růst (%)
I. Krajská sídla (do roku 1918)	2	17 315	32 611	188,34	123,10	1,09
II. Sídla okresních hejtmanství	13	105 247	181 464	172,42	112,71	0,89
III. Bez administr. funkce	56	162 651	222 217	136,62	89,31	0,45
Celkem sledovaná sídla	71	285 213	436 292	152,97	100,00	0,65
Středočeský kraj celkem	1 146	978 625	1 085 603	110,93	58,90	0,13

Zdroj: Semotanová, Cajthaml a kol. (2016), Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a).

Graf č. 2 – Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1869 až 1950

Zdroj: Semotanová, Cajthaml a kol. (2016), Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), vlastní šetření (2017).

nepotřebovala – s výjimkou několika méně významných odvětví – sídlo průmyslové výroby. U sledovaných sídel II. kategorie – sídel okresních hejtmanství – se zvýšil v analyzovaném období počet obyvatel o 72,42 %. Tato sídla představují historická města s postupně se

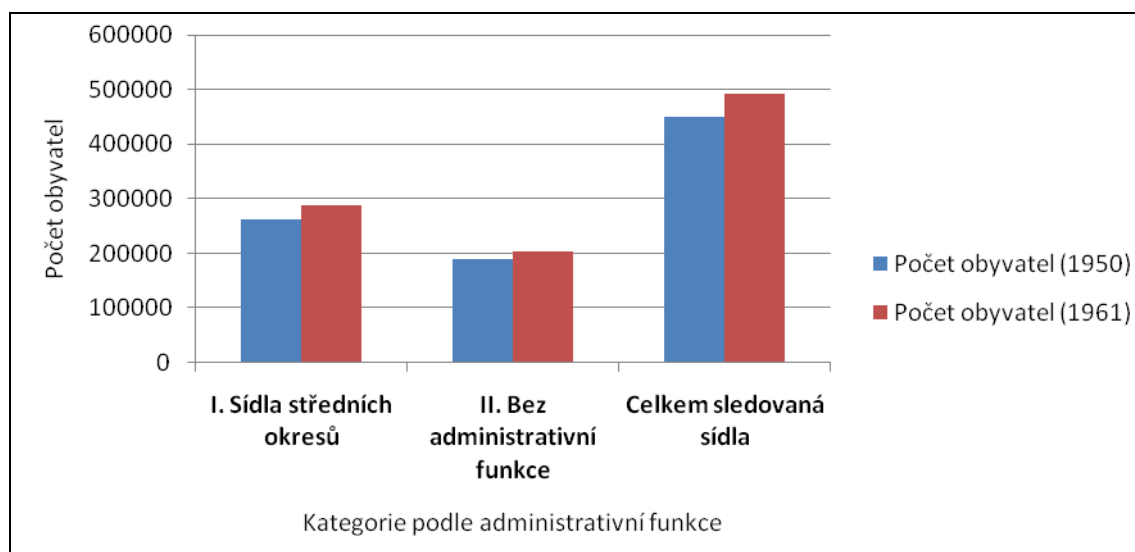
rozvíjejícím průmyslem (např. Kutná Hora, Mělník, Příbram, Slaný, Rakovník) a města, jejichž význam vzrůstal za průmyslové revoluce – Český Brod, Hořovice (železářství), Kladno (těžba uhlí a železářství) či Kolín (chemický průmysl). Očekávaně – i dle vstupních hypotéz – ve sledovaném období nejpomaleji rostla města bez administrativního významu (o 36,62 %).

Tabulka č. 6 – Vývoj počtu obyvatel ve sledovaných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1950 až 1961

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel sídla v roce 1950	Počet obyvatel sídla v roce 1961	Index růstu mezi roky 1950 až 1961 (1950 = 100)	Podíl průměrného tempa růstu (%)	Průměrný roční růst (%)
I. Krajské sídlo	0	0	0	0	0	0
II. Sídla středních okresů	20	260 610	287 612	110,36	100,86	0,94
III. Bez administr. funkce	51	187 816	203 043	108,10	98,79	0,74
Celkem sledovaná sídla	71	448 426	490 655	109,42	100,00	0,86
Středočeský kraj celkem	1 146	1 085 603	1 142 244	105,22	96,16	0,47

Zdroj: Semotanová, Cajthaml a kol. (2016), Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a).

Graf č. 3 – Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1950 až 1961

Zdroj: Semotanová, Cajthaml a kol. (2016), Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), vlastní šetření (2017).

Mezi lety 1949 až 1960 bylo v Československu zavedeno krajské členění republiky, které uvádí např. Semotanová, Cajthaml a kol. (2016, s. 455). Střední Čechy vyplňoval Pražský kraj (s 26 okresy včetně vlastní Prahy), jehož hranice se podobaly pozdějšímu Středočeskému kraji. Analýzu obyvatelstva středních Čech k této problematice zkresluje skutečnost, že Středočeský kraj neměl vlastní krajské město – tuto funkci zastávala Praha. Uvedená tabulka a graf naznačuje téměř shodný nárůst populace sledovaných obcí v daném období u obou kategorií (kolem 10 až 9 %), kdy mírně vyšší hodnoty lze sledovat u obcí, jež se staly sídly menších okresů. I v tomto krátkém období lze vysledovat paralelu mezi populačním růstem obce a její důležitosti coby správního centra.

Následující epocha zahrnuje většinu doby se socialistickým centrálně plánovaným hospodářstvím a první roky spojené s demokratizací naší společnosti po roce 1989. I v této dílčí analýze jsou data zkreslená tím, že Středočeský kraj ustanovený k 11. dubnu 1960 neměl krajské město (vlastní centrum), kdy tyto funkce zastávala Praha. Stejně tak pro okresy Praha – východ a Praha – západ.

Tabulka č. 7 – Vývoj počtu obyvatel ve sledovaných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1961 až 2001

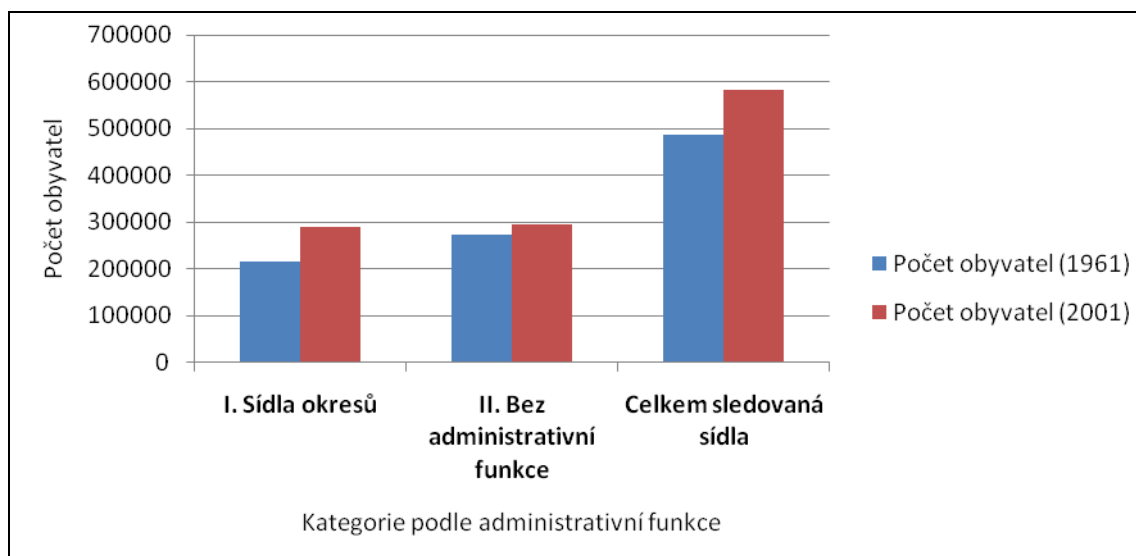
Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel sídla v roce 1961	Počet obyvatel sídla v roce 2001	Index růstu mezi roky 1961 až 2001 (1961 = 100)	Podíl průměrného tempa růstu (%)	Průměrný roční růst (%)
I. Sídla okresů	10	214 404	287 139	133,92	111,99	1,13
II. Bez administr. funkce	61	271 926	294 405	108,27	90,54	0,28
Celkem sledovaná sídla	71	486 330	581 544	119,58	100,00	0,65
Středočeský kraj celkem	1 146	1 142 244	1 122 473	98,27	82,18	-0,06

Zdroj: Semotanová, Cajthaml a kol. (2016), Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a).

V období mezi roky 1960 až 2001 se nepatrně snížil počet obyvatel Středočeského kraje. V obou kategoriích sledovaných měst i přesto můžeme pozorovat trend jako v obdobích předešlých – v sídlech s vyšší administrativním postavením se dynamičtěji zvyšoval počet obyvatel. V dřívějších tzv. okresních městech to bylo souhrnně o necelých 34 %, což bylo zapříčiněno např. výstavbou panelákových sídlišť pro pracující v místních závodech a s tím související migrací do měst. I v sídlech bez administrativní funkce středních Čech byl

zaznamenán nárůst počtu obyvatel (o 8,27 %), což je trend např. oproti Jihočeskému kraji (Klučka 2016, s. 53) trojnásobný. Ze středočeských měst, jež ve sledovaném období nejvíce početně narostla a neměla významnější administrativní funkci lze jmenovat např. Slaný (18,2 %), Vlašim (o 40,28 %) či Neratovice (o 111,4 %).

Graf č. 4 – Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1961 až 2001

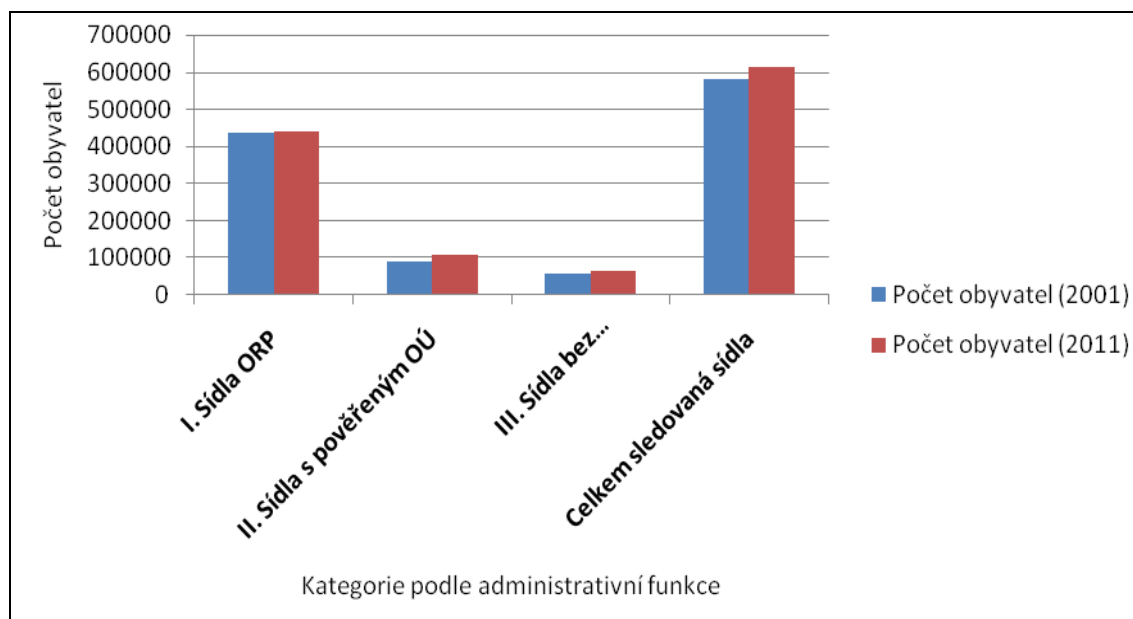
Zdroj: Semotanová, Cajthaml a kol. (2016), Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), vlastní šetření (2017).

Tabulka č. 8 – Vývoj počtu obyvatel ve sledovaných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 2001 až 2011

Kategorie	Počet sídel	Počet obyvatel sídla v roce 2001	Počet obyvatel sídla v roce 2011	Index růstu mezi roky 2001 až 2011 (2001 = 100)	Podíl průměrného tempa růstu (%)	Průměrný roční růst (%)
I. Sídla ORP	26	434 815	440 681	101,35	96,36	0,14
II. Sídla s pověřeným OÚ	22	90 513	107 283	118,53	112,69	1,85
III. Sídla bez administrativní funkce	23	56 222	63 722	113,34	107,76	1,33
Celkem sledovaná sídla	71	581 550	611 686	105,18	100,00	0,52
Středočeský kraj celkem	1 146	1 122 473	1 289 211	114,85	109,19	11,49

Zdroj: Semotanová, Cajthaml a kol. (2016), Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a) a ČSÚ (2017).

Graf č. 5 – Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 2001 až 2011

Zdroj: Semotanová, Cajthaml a kol. (2016), Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ (2017), vlastní šetření (2017).

Období mezi léty 2001 až 2011 patří k postindustriální epoše. Kvůli komplexnosti dat bylo zpracováno i v této části práce. Počet obyvatel obcí rostl očekávaně i v tomto období v závislosti na jejich administrativním postavení. Za povšimnutí stojí skutečnost, že v analyzovaném intervalu deseti let nejvíce nerostl počet obyvatel u první kategorie obcí (sídla ORP), ale u kategorie ve správní hierarchii nižší (u sídel s pověřeným OÚ). Tuto skutečnost lze vyzorovat např. u Benátek nad Jizerou, Čelákovic, Mníšku pod Brdy, Nového Strašecí, Roztok, Unhoště, Úval či Odoleny Vody, což jsou obce nedaleko Prahy, dobře s ní dopravně dostupné, v nichž v daném desetiletí proběhla intenzivní výstavba bytových jednotek a objektů individuálního bydlení.

Nabízená analýza nám ve všech případech potvrdila závislost růstu počtu obyvatel vybraných obcí Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení. A to ve všech obdobích a veškerých úrovních pozorování. Tuto analýzu lze považovat oproti analýzám provedeným v jiných krajích republiky za zkreslenou, neboť Středočeský kraj nemá krajské město. Mnohé funkce – včetně cílové oblasti migrace obyvatelstva – zastává pro kraj Praha, která nebyla do analýzy zahrnuta.

6.3 Postindustriální období

Změny ve společnosti po roce 1989 měly dopad i na strukturu sídel v Československu, resp. v České republice. Skončila doba centrálního plánování na všech úrovních – v průmyslu, i ve výstavbě (včetně bytové). Začaly se projevovat změny v návycích lidí a v jejich reprodukčním chování. Obyvatelstvo se přestalo masivně stěhovat do měst, naopak se v zázemí velkých měst začaly budovat satelitní oblasti s individuální obytnou funkcí.

Tabulka č. 9 – Vývoj relativní hustoty zalidnění Středočeského kraje v postindustriálním období

ORP	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel v roce 1991	Počet obyvatel v roce 2011	Hustota obyvatel v roce 1991 [obyv./km ²]	Hustota obyvatel v roce 2011 [obyv./km ²]
Benešov	690	51 893	57 655	75,2	83,6
Beroun	416	49 187	57 228	118,2	137,6
Brandýs – St. Boleslav	378	64 318	97 039	170,2	256,7
Čáslav	274	24 803	24 682	90,5	90,1
Černošice	580	74 265	131 231	128,0	226,3
Český Brod	184	15 322	17 187	83,3	93,4
Dobříš	319	18 276	21 360	57,3	67,0
Hořovice	288	26 672	28 932	92,6	100,5
Kladno	351	114 174	120 058	325,3	342,0
Kolín	584	76 315	78 814	130,7	135,0
Kralupy nad Vltavou	131	27 097	31 187	206,8	238,1
Kutná Hora	643	50 447	48 722	78,5	75,8
Lysá nad Labem	121	13 097	23 555	108,2	194,7
Mělník	457	40 397	43 092	88,4	94,3
Mladá Boleslav	810	95 461	107 552	117,9	132,8
Mnichovo Hradiště	213	15 203	16 137	71,4	75,8
Neratovice	113	26 747	30 380	236,7	268,8
Nymburk	356	37 062	38 841	104,1	109,1
Poděbrady	349	29 467	30 372	84,4	87,0
Příbram	796	70 808	69 405	89,0	87,2
Rakovník	896	53 545	54 993	59,8	61,4
Říčany	377	37 605	60 107	99,7	159,4
Sedlčany	449	22 923	22 051	51,1	49,1
Slaný	369	36 451	38 741	98,8	105,0
Vlašim	496	27 075	25 482	54,6	51,4
Votice	289	12 651	12 322	43,8	42,6
Středočeský kraj	11.015	1 112 882	1 289 211	101,03	117,04

Zdroj: ČSÚ (2017).

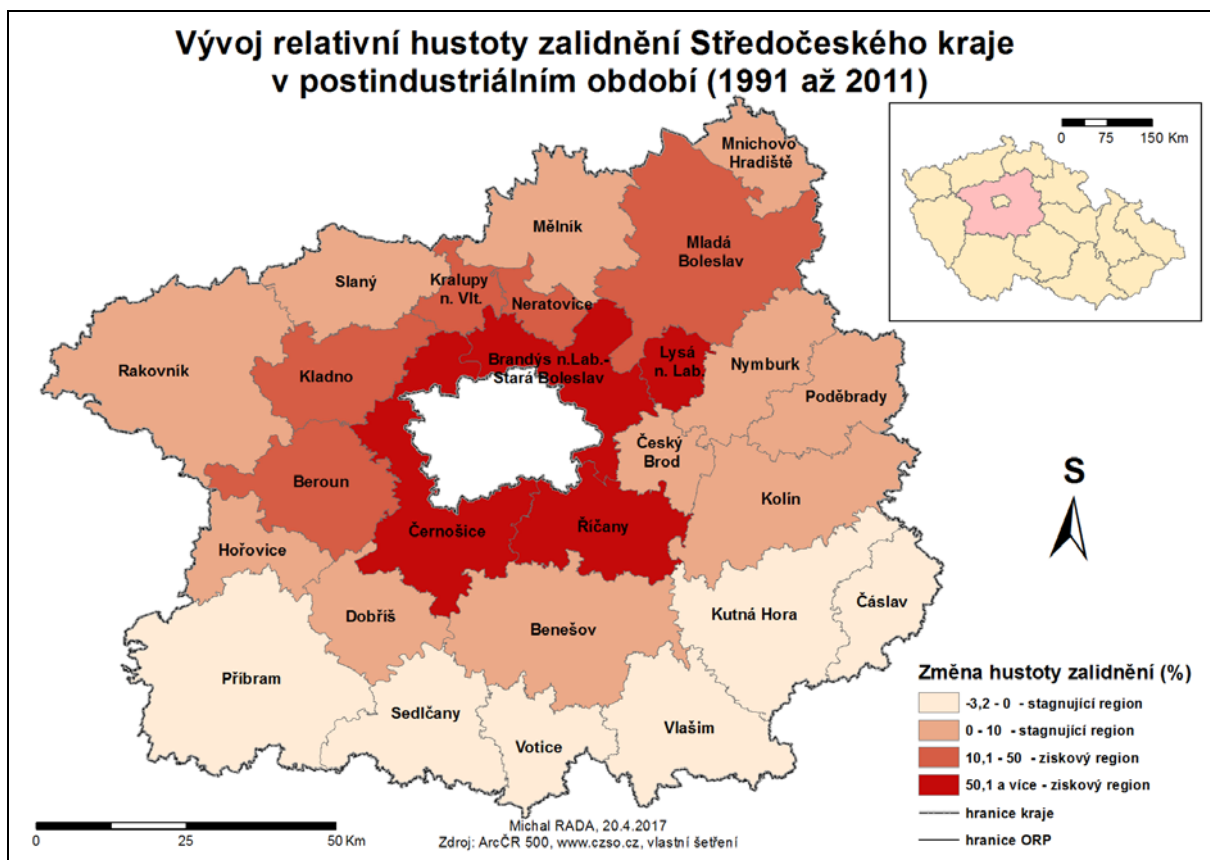
Za hranice Prahy – na území Středočeského kraje – se od této doby rozšiřuje suburbanizované území. Průmyslová výroba se v našich zemích v souvislosti se započatým tržním hospodářstvím začala transformovat. Začala klesat především produkce těžkého průmyslu –

zvlášť hutnictví. Tyto změny se nejvíce dotkly Berounska a Kladenska, kde se navíc postupně uzavíraly černouhelné doly. U mnohých strojírenských podniků se nepovedla privatizace a i díky změnám na trhu musely být uzavřeny, lidé ztratili zaměstnání. Naopak začal narůstat segment služeb. Nejvíce v Praze, do které začalo za prací dojíždět velké množství ekonomicky aktivního obyvatelstva ze Středočeského kraje. Naše hlavní město se stalo pro Středočeský kraj přirozeným centrem. V prostorovém uspořádání obyvatelstva se kapitalismus projevil zvýšenou exponovaností sídel zejména kvalitativní polarizací regionů.

Demografické ukazatele za uvedené období ukazují na snižující se míru úmrtnosti a zvyšující se věk dožití populace, jež souvisí vedle změny stylu života obyvatel i se zlepšujícím se životním prostředím kraje. Množství zemřelých začalo v této době převyšovat počet narozených. Přesto počet obyvatelstva stále roste – ale díky kladnému migračnímu saldu. Můžeme pozorovat snižující se počet potratů, naopak rostoucí počet rozvodů.

Mapa č. 2 – Vývoj relativní hustoty zalidnění Středočeského kraje v postindustriálním období (1991 až 2011)

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování (2017).

Z výše uvedených tabulky a kartogramu lze vyčíst, že mezi mikroregiony Středočeského kraje panují ve sledovaném ukazateli značné rozdíly. Mnohé mikroregiony zaznamenaly v daném období dvaceti let nárůst populace a s tím i spojený nárůst hodnoty hustoty zalidnění. Nejvyšší nárůsty zaznamenaly mikroregiony v zázemí Prahy, jež bývaly součástí okresů Praha – východ a Praha – západ (Černošice 98,3 obyvatel/km², Brandýs nad Labem – Stará Boleslav 86,5, Lysá nad Labem 86,5, Říčany 59,7). Periferní, zemědělské mikroregiony se staly v tomto smyslu ztrátovými (Vlašim -3,2 obyvatel/km², Kutná Hora -2,7, Sedlčany -2, Příbram -1,8, Votice -1,2, Čáslav -0,4, Mělník -0,4). Mikroregiony lze na základě vývoje hustoty zalidnění v postindustriálním období rozčlenit přibližně do níže uvedených skupin:

a) *Brandýs nad Labem, Černošice, Lysá nad Labem, Říčany*: mikroregiony, jež tvoří nejbližší zázemí Prahy. Zaznamenanou změnou relativní hustoty zalidnění za sledované dvacetileté období se zcela odlišují od ostatních částí středních Čech. Ve sledovaném ukazateli hodnotou téměř trojnásobně převyšují mikroregiony další skupiny. Příčinu tohoto progresu můžeme spatřit ve vysokém podílu kladné migrace obyvatel. Např. v roce 2000 byl zaznamenán v tehdejší okrese Praha – západ přírůstek 25 obyvatel na tisíc obyvatel okresu. Další důvod můžeme spatřit v poloze uvedených mikroregionů vůči Praze s pracovními příležitostmi, pro kterou představují místa s obytnou funkcí, navíc dobře dopravně dostupná směrem z české metropole. Horská, Maur, Musil (2002, s. 299) spojují návrat k tržnímu hospodářství s prokazatelným působením na zvětšování hospodářských a sociálních rozdílů mezi regiony a městy jednotlivých postkomunistických zemí, na urychlené formování metropolitních regionů největších měst i na posílení suburbanizačních procesů. Mezi tato města lze považovat i Prahu.

b) *Beroun, Český Brod, Kladno, Kralupy nad Vltavou, Mladá Boleslav, Neratovice*: představují podobné regiony jako v předešlé skupině. Též je lze charakterizovat jako oblasti těsně sousedící s naším největším městem, jež jsou s ním dobře propojená silniční a železniční dopravou. Zaznamenané hodnoty změny relativní hustoty zalidnění dosáhly však nižších hodnot (v intervalu mezi 10 až 40 obyvatel/km²). Příčinu můžeme hledat v jejich větší rozlehlosti a menší výstavbě objektů individuálního bydlení ve dvou sledovaných dekadách, i když mají pro naši metropoli významnou obytnou funkci. Některé ze zahrnutých regionů mají na svém území velké podniky (zaměstnavatel), jež mají pozitivní vliv na ekonomický růst regionu – Kladno, Kralupy nad Vltavou, Mladá Boleslav či Neratovice.

c) *Benešov, Dobříš, Hořovice, Kolín, Mělník, Mnichovo Hradiště, Nymburk, Poděbrady, Rakovník, Slaný*: patří do skupiny mikroregionů, jež vyplňují podstatnou část Středočeského

kraje. U nich byla zaznamenána mezi roky 1991 až 2011 hodnota nárůstu relativní hustoty zalidnění v intervalu 0 až 10 obyvatel/km² (s mírně rostoucím trendem). Společné pro tyto regiony je např. to, že jimi prochází významná komunikace vedoucí do Prahy, nebo že se na jejich území či v okolí nachází dostatek pracovních příležitostí.

d) *Čáslav, Kutná Hora, Příbram, Sedlčany, Vlašim, Votice*: svojí polohou představují periferní oblasti Středočeského kraje, ve kterých má dlouhou tradici zemědělská výroba. Dnešní průmyslová výroba zde není významná. Část regionů jsou nížinné, mnohé z nich mají členitější povrch. Výsledky sledovaného ukazatele dosáhly záporných hodnot, maximálně -3,2 obyvatel/km² (Vlašim), neboť na jejich území působila řada vlivů – migrace či přirozený přírůstek, resp. úbytek obyvatelstva. Nejvyššího úbytku obyvatelstva tyto oblasti dosáhly ve druhé polovině 90. let minulého století. Trend však neprobíhal ve všech mikroregionech shodně a panovaly rozdíly ve vývoji.

Detailnější analýza populačního vývoje v jednotlivých částech Středočeského kraje na úrovni mikroregionů je obsažena v kapitole 6.5.

6.4 Dynamika vývoje sídelního systému

V předchozích částech práce byla sledována míra vlivu zvolených determinantů na populační vývoj vybraných obcí. Determinanty měly z větší míry pozitivní vliv na rozvoj sídel, i když lze zaznamenat odlišnosti. Ty lze vypožorovat v závislosti na určitá časová období a při mikroregionálním porovnání.

Uvedená tabulka relativní změny počtu obyvatel ve sledovaných obcích v letech 1869 až 2011 nám dává přehled o obcích, ve kterých proběhly největší změny. Vliv hierarchického správního postavení sídel kopíroval u většiny obcí jejich nárůst co do počtu obyvatel. Největší ztráty z dříve správně významných měst lze vyčíst u již zmíněné Kouřimi. Podstatná část sledovaných obcí byla v průběhu 19. století napojena na železniční síť monarchie (i díky centrickému postavení středních Čech v západní části habsburské monarchie). Lze konstatovat, že tento faktor měl vliv na rozvoj měst – zvláště v době industrializace. Z vybraných obcí zaznamenaly největší ztráty počtu obyvatelstva ty, jež mají v současné době maximálně tři tisíce obyvatel a nachází se v okrajových částech středních Čech – především v ORP Benešov a Kutná Hora. Společnou charakteristiku pro dané obce (např. Čechtice, Divišov, Načeradec, Sedlec-Prčice) představuje i skutečnost, že na jejich území nebyla zavedena železnice.

Tabulka č. 10 – Relativní změny počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje v letech 1869 až 2011

Vybrané obce	1869	2011	%	Vybrané obce	1869	2011	%
Benešov	5 345	16 264	67,14	Mladá Boleslav	11 003	44 303	75,16
Bystřice	6 132	4 276	-43,40	Bakov nad Jizerou	3 233	4 978	35,05
Čechtice	2 951	1 406	-109,89	Bělá pod Bezdězem	4 274	4 890	12,60
Divišov	3 278	1 540	-112,86	Benátky n. Jizerou	3 734	7 357	49,25
Načeradec	4 246	1 003	-323,33	Dobrovice	3 054	3 265	6,46
Neveklov	4 031	2 541	-58,64	Dolní Bousov	3 167	2 541	-24,64
Sedlec-Prčice	6 536	2 904	-125,07	Kněžmost	2 925	1 873	-56,17
Vlašim	4 040	11 723	65,54	Kosmonosy	2 758	5 159	46,54
Vočice	4 816	4 552	5,80	Mnichovo Hradiště	5 493	8 245	33,38
Beroun	5 136	18 819	72,71	Nymburk	3 475	14 796	76,51
Hořovice	3 704	6 951	46,71	Lysá nad Labem	4 177	8 803	52,55
Hostomice	3 175	1 701	-86,65	Městec Králové	2 628	2 829	7,10
Kladno	16 421	68 103	75,89	Poděbrady	4 976	14 133	64,79
Buštěhrad	3 055	2 884	-5,93	Sadská	3 121	3 260	4,26
Libušín	501	2 878	82,59	Praha – východ	x	x	x
Slaný	8 917	15 274	41,62	Brandýs-St. Boleslav	7 291	17 537	58,43
Unhošť	2 184	4 247	48,58	Čelákovice	2 247	11 866	81,06
Velvary	2 822	2 993	5,71	Odolena Voda	1 412	5 651	75,01
Zlonice	2 010	2 149	6,47	Říčany	2 948	14 003	78,95
Kolín	10 239	30 922	66,89	Úvaly	818	6 112	86,62
Český Brod	3 722	6 915	46,17	Praha – západ	x	x	x
Kostelec n. Č. lesy	3 451	3 682	6,27	Černošice	616	6 849	91,01
Kouřim	2 780	1 893	-46,86	Hostivice	1 661	8 224	79,80
Pečky	1 929	4 477	56,92	Jílové u Prahy	2 801	4 367	35,86
Zásmuky	3 175	1 813	-75,12	Libčice nad Vltavou	556	3 255	82,92
Žiželice	3 031	1 580	-91,84	Mníšek pod Brdy	1 799	4 632	61,16
Kutná Hora	16 565	20 497	19,18	Roztoky	1 148	8 140	85,90
Čáslav	6 312	10 129	37,68	Rudná	1 014	4 882	79,23
Uhlířské Janovice	3 270	3 046	-7,35	Řevnice	675	3 217	79,02
Vrdy	2 115	2 884	26,66	Příbram	14 051	33 084	57,53
Zbraslavice	3 478	1 377	-152,58	Březnice	3 354	3 586	6,47
Zruč nad Sázavou	1 496	4 842	69,10	Dobříš	2 960	8 672	65,87
Mělník	7 112	19 599	63,71	Rožmitál p. Třemšínem	5 082	4 367	16,37
Kostelec nad Labem	2 078	3 616	42,53	Sedlčany	4 428	7 497	40,94
Mšeno	3 321	1 544	-115,09	Rakovník	4 274	16 585	74,23
Neratovice	1 517	16 426	90,76	Nové Strašecí	3 169	5 278	39,96

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ (2017), vlastní šetření (2017).

a) První skupinu tvoří vysoce růstová sídla (s nárůstem max. 60 % oproti jejich počátečnímu stavu), jež se nachází převážně v těsné blízkosti Prahy a dnes jsou středisky mikroregionů (obcí s rozšířenou působností). Nejvyšší dynamiku růstu obyvatelstva ze sledovaných měst zaznamenaly Černošice. Obec ležící nedaleko Prahy na trati z české metropole do Plzně v relativně zachovalé přírodě údolí Berounky s mnoha objekty individuální rekreace, jež představuje v současné době správní centrum bývalého okresu

Praha – západ. Některé z obcí zahrnutých do první skupiny bývaly okresními městy. Jejich růst (např. Benešova, Berouna, Kladna, Kolína, Mladé Boleslavi, Nymburka) započal ve druhé polovině 19. století – v době počátků průmyslové revoluce, neboť se stala průmyslovými centry brzy propojenými železniční dopravou s Prahou. Do skupiny vysoce růstových menších sídel v okolí Prahy, jež jsou dnes správním centrem obcí s rozšířenou působností, patří uvedené Černošice (91,01 %), dále Neratovice (90,76 %), Říčany (78,95 %), Dobříš (65,87 %), Poděbrady (64,79 %). V těchto obcích se (kromě neratovické Spolany) nevybudoval významnější průmyslový komplex. Města mají většinou obytnou funkci v zázemí Prahy, kdy jejich populační nárůst byl dán migrací obyvatel do vystavěných sídlišť v době socialistického zřízení Československa. Další skupinu obcí tvoří ty, jež leží nedaleko Prahy, nejsou centry obce s rozšířenou působností, ale nachází se v jejich okolí významný průmyslový závod. V době socialismu na území daných obcí bylo vybudováno sídliště pro zaměstnance. Jedná se např. o Libčice nad Vltavou (82,92 %), Čelákovice (81,06 %), Odolenu Vodu (75,01 %), Zruč nad Sázavou (69,10 %), Vlašim (65,54 %), Mníšek pod Brdy (61,16 %). Oproti tomu Úvaly (86,62 %), Roztoky (85,90 %), Hostivice (79,80 %), Rudná (79,23 %), Řevnice (79,02 %), Říčany (78,95) jsou sídly dobře dopravně dostupné z Prahy, mající dominantní obytnou funkci a nejvyššího nárůstu počtu obyvatel zaznamenávají od 60. let 20. století díky výstavbě bytů (později objektů individuálního bydlení) na svém území. Nachází se na území bývalých okresů Praha – východ a Praha – západ a jejich dynamika růstu obyvatelstva je téměř identická. Výjimečné postavení v této skupině představuje Libušín (s nárůstem 82,59 %) nacházející se nedaleko Kladna, což bylo způsobeno výstavbou hornické kolonie na přelomu 19. a 20. století pro nedaleké doly Jan, Mayrau, Schoeller a Wannieck. V této skupině jsou obsáhlá všechna města, jež byla v kapitole 6.2.2 práce klasifikována jako místa významného železničního uzlu.

b) Do druhé skupiny byla zařazena sídla, která vykazovala v analyzovaném období růst dynamiky vyšší než 25 % oproti původnímu stavu. Skupina je poměrně obsáhlá a lze do ní zahrnout 18 ze sledovaných obcí. Mnohé ze sídel jsou dnes centry ustanovených obcí s rozšířenou působností. I v dřívějších dobách některá z těchto sídel těžila ze svého vysokého postavení z administrativního pohledu – např. Čáslav (37,68 %) a Slaný (41,62 %). V uvedené skupině se vyjímá jediné bývalé okresní město: Příbram (57,53 %), jejíž dynamika růstu počtu obyvatel byla ovlivněna vysokým počtem obyvatelstva města již na počátku sledovaného intervalu let. Příčinu lze spatřit v historickém významu města coby místa těžby rud, která postupně upadala. Sídla lze rozčlenit na ležící v zázemí Prahy bez významného

průmyslového závodu (s dominantní obytnou funkcí); např. Bakov nad Jizerou (35,05 %), Brandýs nad Labem – Stará Boleslav (58,43 %), Lysá nad Labem (52,55 %), Unhošť (48,58 %), Český Brod (46,17 %), Kostelec nad Labem (42,53 %) a další. Dále na sídla, jež těžila na rozvoji průmyslu v době industrializace: Hořovice (46,71 %), Kosmonosy (46,54 %) a na ta, která leží v zemědělských oblastech kraje. Znamenaly a dodnes představují centra periferních oblastí kraje, v nichž se vedle zemědělství rozvinul navazující průmysl: Sedlčany (40,94 %), Mnichovo Hradiště (33,38 %) atd. Všechna ze zahrnutých měst leží na železnici, některá z nich na hlavních tratích republiky. Výjimku tvoří Benátky nad Jizerou (49,25 %) v jejichž okolí nevede železniční trať.

c) Skupina mírně rostoucích až stagnujících sídel čítá osm ze sledovaných obcí. Tato skupina obcí tvoří druhý nejmenší celek – s nárůstem dynamiky obyvatelstva mezi 5 až 8 procenty. Jedná se o sídla, jejichž počet obyvatel se v současnosti pohybuje mezi dvěma až třemi a půl tisíci obyvateli. Leží ve větší vzdálenosti od Prahy v zemědělských oblastech bez rychlého dopravního spojení s naší metropolí a významného výrobního podniku – Březnice, Dobruška, Velvary, Votice a Zlonice. Zbývají tři obce – Kostelec nad Černými lesy, Městec Králové, Sadská – nepostihla v době komunismu výstavba panelových sídlišť (byť leží nedaleko Prahy v bývalém okrese Praha – východ), nepředstavovala významná správní centra a jsou z Prahy hůře dopravně dostupné. Proto u nich nelze vysledovat významnější dynamiku ve vývoji populace. Z analyzovaných obcí žádná nedosáhla progres mezi 8 až 12 procenty.

d) Mírně depopulační sídla jsou z celkového počtu sledovaných obcí pouze tři – Buštěhrad (-5,93 %), Uhlířské Janovice (-7,35 %) a Dolní Bousov (-24,65 %). Ve všech třech obcích žilo v roce 2011 kolem třech tisíc obyvatel. Uhlířské Janovice a Dolní Bousov leží poměrně daleko od Prahy v periferních zemědělsky zaměřených oblastech. Dopravní spojení s Prahou mají zdlouhavé, byť Dolní Bousov představuje železniční uzel, kde se střetávají čtyři tratě (vesměs regionální). Významnější administrativní význam tato sídla nikdy neměla, neboť v jejich okolí leží historicky významná města – Mladá Boleslav, resp. Kutná Hora či Čáslav. Buštěhrad ztratil dynamiku ve vývoji počtu obyvatel díky tomu, že ve druhé polovině 19. století v něm žili zaměstnanci železáren v Kladně a místní havíři, kteří se začali přestěhovávat do nedaleko rychle rostoucího Kladna, které mělo v socialistické éře přes sedmdesát tisíc obyvatel. Pro tuto skupinu pracujících zde byla vybudována rozsáhlá sídliště.

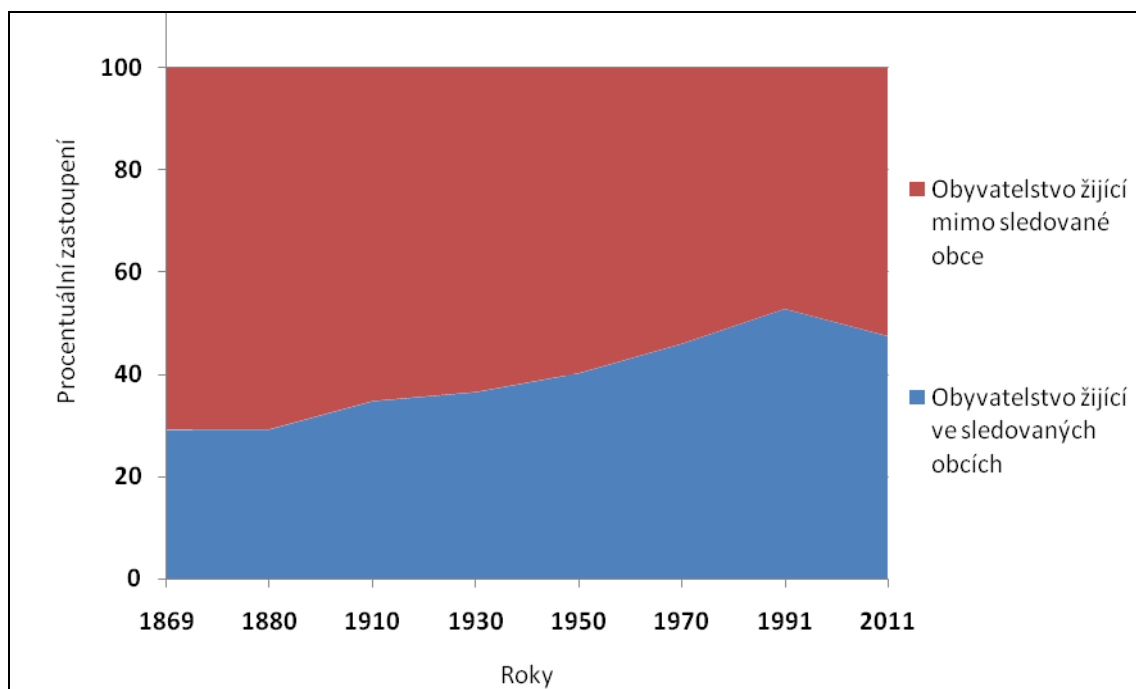
e) Zbývajících 12 obcí ze sledovaného výčtu sídel lze zařadit do silně depopulační skupiny (od -40 % více). U těchto sídel byl zaznamenán značný pokles počtu obyvatel. Společné mají i to, že v současnosti představují (vyjma Bystřice, Sedlece – Prčice a

Neveklova) sídla s maximálně dvěma tisíci obyvateli. Nejvíce z daných obcí se nachází v jihovýchodní části kraje: na Benešovsku, Kutnohorsku (Zbraslavice s -152,52 %) a Kolínsku (Kouřim s -46,48 % a Zásmyky s -75,12 %). Prvně jmenované město si nedokázalo udržet statut kdysi administrativně významného centra. Její význam od 18. století klesal. Na tomto trendu se podílela i skutečnost, že město nezareagovalo na rozvoj industrializace této části Čech a neprojíždí jím významná železnice. Nejvíce obcí zahrnutých do této skupiny se nachází v bývalém okrese Benešov. Z obcí s největším depopulačním trendem ze sledovaných obcí – v zemědělské oblasti na pomezí Středočeské pahorkatiny a Vysočiny – leží pouze jediná na železnici, a to Bystřice (-43,40 %). Dalších pět obcí: Neveklov (-58,64 %), Čechtice (-109,89 %), Divišov (-112,86 %), Sedlec-Prčice (-125,07 %) a Načeradec (-323,33 %) neleží na žádné železniční trati. Nejvyššího úbytku počtu obyvatel zaznamenal městy Načeradec, který je zmiňován již v kronice želivského kláštera z roku 1184. Ve středověku a novověku znamenal významné sídlo kraje pod Blaníkem. Ve 20. století jeho význam začal slábnout, lidé se vystěhovali a obec získala rekreační funkci. Svoji roli na depopulačním trendu vývoje počtů obyvatelstva má i poloha městyse – na rozhraní Středočeského, Jihočeského kraje a kraje Vysočina. U zbývajících tří obcí – Kněžmost (-56,17 %), Hostomice (-86,65 %) a Mšeno (-115,09 %) – se projevilo snížení počtu jejich obyvatel ve sledovaném období v závislosti na jejich vystěhování. To zapříčinil souhrn skutečností: obce leží v periferních oblastech středních Čech, upadaly s významem tradičních řemesel, jež se v nich realizovala – cvočkařství v Hostimicích, ševcovství ve Mšeně apod. Na počet obyvatel Mšena mělo vliv i vystěhování německého obyvatelstva, které zde – jako v jedné z mála oblastí středních Čech – žilo.

Celkový podíl obyvatelstva sledovaných obcí na počtu obyvatel Středočeského kraje nastiňuje níže uvedený graf. Z něj lze vyčíst, že počet obyvatel kraje po celé období rostl. Od roku 1869 do roku 1991 rostl díky urbanizačním procesům podíl obyvatel analyzovaných obcí na počtu obyvatel celého kraje. Největší nárůst mezi jednotlivými hraničními roky lze vypočítat v době socialistického zřízení Československa (o 5,76 procentuálních bodů mezi roky 1970 a 1950, resp. o 6,83 procentuálních bodů mezi roky 1991 a 1970). Nárůst mezi roky 1950 a 1930 (3,71 procentuálních bodů) je více než dvojnásobný oproti období předchozímu – mezi roky 1930 a 1910 (1,76 %). A to i přes proběhnutí 2. světovou válku, která se u nás odrazila na stavu a rozmístění obyvatelstva. Poválečný odsun německého obyvatelstva se středních Čech víceméně netýkal. Rok 1930 tak můžeme považovat za přelomový v procesu urbanizace středních Čech, resp. českých zemí. V postindustriálním

období – od roku 1991 – můžeme sledovat snižující se podíl obyvatel sledovaných (větších) měst Středočeského kraje. V našich zemích nastal s přechodem na tržní ekonomiku trend deurbanizace, který souvisí se změnou chování populace. V oblibě se stalo tzv. satelitní bydlení, jež se začalo rozrůstat na území menších obcí.

Graf č. 6 – Podíl počtu obyvatel sledovaných obcí na celkové populaci Středočeského kraje mezi roky 1869 a 2011

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ, vlastní šetření (2017).

Index vývoje počtu obyvatel třinácti největších obcí Středočeského kraje (vztažený k cenzu v roce 1869) přibližují následující tabulka a graf. Ty ukazují diferenciovanou dynamiku největších obcí kraje, jež byly vybrány tak, aby zahrnovaly všechna bývalá okresní města ve středních Čechách. Pokud srovnáme indexy pro jednotlivé obce v analyzovaných letech, dojdeme ke zjištění, že ve většině případů index růstu daného města převyšuje trend (hodnotu růstu) celého Středočeského kraje. Výjimku tvoří pouze při srovnání prvního intervalu – let 1880 a 1869 – hodnoty, které vykazovala některá z historických, dříve administrativně významných měst. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Kutná Hora, Mělník, Mladá Boleslav a Slaný rostly v daném období let méně dynamicky než zbývající, v této analýze zahrnutá města. I mezi roky 1930 až 1970 měla menší dynamiku než celý kraj

Kutná Hora. Počet obyvatel tohoto města v uvedených letech mírně převyšoval údaj z roku 1869. Druhou anomálií se staly hodnoty zjištěné pro Příbram mezi lety 1930 až 1950. I ta vykazovala menší dynamiku růstu než celý kraj. Pro obě města je v souvislosti s obdobím mezi roky 1930 a 1950 shodné, že se jejich populace oproti sčítání obyvatelstva v roce razantně 1910 snižovala. Za povšimnutí stojí skutečnost, že se ve dvou dekádách – mezi roky 1950 a 1970 – zvýšil počet obyvatel Příbrami o 120 %. Z grafu lze dále vyčíst vysoká dynamika průmyslových měst kraje – zejména Kladna (v souvislosti s rozšiřováním místních oceláren v době centrálně plánovaného hospodářství, doly a jinými průmyslovými závody – např. Kablo) a v Mladé Boleslavi s automobilkou Škoda. Všechna analyzovaná města v době socialismu rostla. Extrémní hodnoty lze vyzorovat u Neratovic, jejichž počet obyvatel se mezi roky 1869 a 2011 zvýšil více než desetkrát. Příčinu této skutečnosti můžeme vidět v postupném rozšiřování chemického závodu V. B. Goldberga z roku 1898 na výrobu mýdla, svíček a olejů a závodu F. Šebory na výrobu chemikálií v jednu z největších chemiček v republice – Spolanu. Pro zaměstnance továrny bylo v Neratovicích vystavěno rozlehlé panelové sídliště.

Tabulka č. 11 – Vývoj počtu obyvatel ve 13 největších městech Středočeského kraje mezi roky 1869 až 2011

Město	1869	1880	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Kladno	16 421	23 863	49 668	51 249	50 470	63 076	71 753	68 103
Mladá Boleslav	11 003	12 249	20 640	24 488	23 204	31 085	43 859	44 303
Příbram	14 051	16 952	20 826	15 464	13 614	29 993	36 898	33 084
Kolín	10 239	12 538	18 138	20 568	22 528	28 538	31 595	30 922
Kutná Hora	16 565	16 799	20 362	18 706	15 893	17 943	21 561	20 497
Mělník	7 112	7 656	9 806	12 089	11 914	15 487	19 625	19 599
Beroun	5 136	6 331	11 906	13 917	13 802	17 805	18 005	18 819
Brandýs n. L. – St. Boleslav	7 291	7 945	10 681	11 609	12 243	13 993	15 644	17 537
Rakovník	4 274	5 245	8 394	11 078	11 619	13 103	17 425	16 585
Neratovice	1 517	1 789	2 698	4 183	5 267	8 982	15 685	16 426
Benešov	5 345	6 240	8 857	9 820	10 387	10 769	15 892	16 264
Slaný	8 917	9 835	12 197	12 792	11 823	13 160	15 285	15 274
Nymburk	3 475	5 858	10 886	12 538	11 914	13 263	15 142	14 796

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ, vlastní šetření (2017).

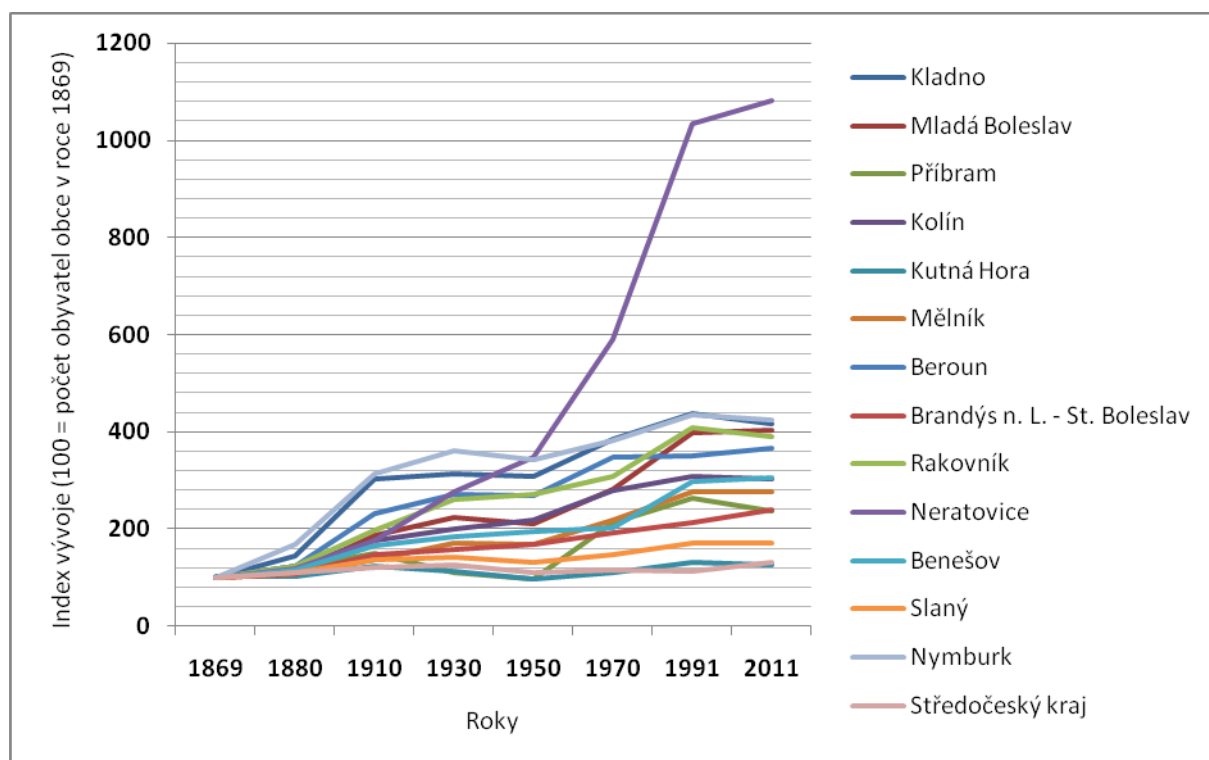
Tabulka č. 12 – Index vývoje počtu obyvatel v 13 největších městech Středočeského kraje mezi roky 1869 až 2011*

Město	1869	1880	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Kladno	100	145,32	302,47	312,09	307,35	384,12	436,96	414,73
Mladá Boleslav	100	111,32	187,59	222,56	210,89	182,51	398,61	402,64
Příbram	100	120,65	148,22	110,06	96,89	213,46	262,60	235,46
Kolín	100	122,45	177,15	200,88	220,02	178,72	308,58	302,00
Kutná Hora	100	101,41	122,92	112,92	95,94	108,32	130,16	123,74
Mělník	100	107,65	137,88	169,98	167,52	117,76	275,94	275,58
Beroun	100	123,27	231,81	270,97	268,73	246,67	350,56	366,41
Brandýs n. L. – St. Boleslav	100	108,97	146,50	159,22	167,92	191,92	214,57	240,53
Rakovník	100	122,72	196,40	259,20	271,85	206,57	407,70	388,04
Neratovice	100	117,93	177,85	275,74	347,20	492,09	1033,95	1082,79
Benešov	100	116,74	165,71	183,72	194,33	201,48	297,32	304,28
Slaný	100	110,29	136,78	143,46	132,59	147,58	171,41	171,29
Nymburk	100	168,58	313,27	360,81	342,85	281,67	435,74	425,78
Středočeský kraj	100	111,88	121,93	125,16	110,93	115,42	113,72	131,74

*100 = počet obyvatel obce v roce 1869

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ, vlastní šetření (2017).

Graf č. 7 – Index vývoje počtu obyvatel ve 13 největších městech Středočeského kraje mezi roky 1869 až 2011

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ (2017).

K pochopení dynamiky vývoje počtu obyvatel vybraných měst je nutné uvést jejich základní charakteristiky a specifika:

a) *Kladno*: Oblast okolí dnešního města byla osídlená od pravěku. V době vlády prvních Přemyslovců se v okolí současného města nacházely osady ležící za hradbami přemyslovských hradů, jež měly povinnost zásobovat knížecí družinu určitými druhy výrobků. Kladno bylo povýšeno na městečko roku 1561 Ferdinandem I. Habsburským. Bývalo městečkem poddanským, jeho obyvatelé měli povinnost do roku 1630 robotovat na panském. Po objevení černého uhlí v polovině 19. století, vzniku prvních dolů a založení Vojtěšské huti na počátku druhé poloviny daného století za přispění průmyslníka Vojtěcha Lanny nastal rozmach města (kol. autorů 2000, s. 7, 92). V roce 1870 bylo Kladno povýšeno na město, v roce 1893 se stává sídlem okresu. Postupně byly ve městě vystavěny další doly (např. Engerth, Bresson, Barré, Mayrau či František Josef) a továrny (nejvýznamnější byla Poldina huť). V době socialismu převažovala ve městě průmyslová výroba, a to především zmiňovaná těžba uhlí a produkce železa. Vedle toho ve městě produkovaly významné strojírenské, chemické, spotřební a potravinářské podniky, jakož i stavební a produkující stavební hmoty. Reprezentanty těchto odvětví byly např. koncern Kamenouhelných dolů Kladno, Poldi SONP či Kablo Kladno (Krajník, Pospíšil 1985, s. 154). V této době (mezi roky 1950 a 1991) byla zaznamenána vysoká dynamika růstu obyvatelstva.

Předchozí – podobně vysoce dynamická – byla zaznamenána mezi roky 1880 a 1910. K té Kárníková (1965, s. 217) uvádí, že Kladenská kamenouhelná pánev nemohla rozsahem těžby, ani kvalitou uhlí (nebylo koksovatelné) držet krok s uhelnou těžbou, později ani s železářstvím Ostravska. Pomalejší ekonomický rozvoj Kladenska se projevil také v jeho populačním růstu. Toto zpomalení bylo ovšem jen relativní vzhledem k Praze, Ostravsku a severozápadním Čechám. Růst počtu obyvatel na užším Kladensku byl v letech 1880 až 1910 téměř dvojnásobný, stejně jako růst počtu zde pracujících horníků. Stejně jako v jiných uhelných obvodech se rostoucí obyvatelstvo na Kladensku nekoncentrovalo do jednoho místa. Nejrychleji rostl sice střed Kladenska (vlastní Kladno s Rozdělovem, Kročehlavy a Dubím), zřetelný byl také růst nových obcí na západě oblasti, kam postupovala nově otvíraná důlní pole. Ve čtyřtisícové obce vyrostly do konce 19. století Libušín a Motyčín, které se zařadily po boku již pomalu rostoucích Buštěhradu a Brandýsku. Hranici 2.000 obyvatel překročily také Pchery, Hnidousy a Vinařice. Do počátku 20. století se Kladensko zformovalo do podoby, ve které žilo řadu dalších desetiletí.

Tabulka č. 13 – Počet obyvatel ve větších obcích na Kladensku na přelomu 19. a 20. století

	1880	1890	1900	1910
Kladno	14.085	17.215	18.573	19.369
Kročehlavy	3.418	5.411	7.664	10.108
Dubí	2.899	4.055	6.168	7.684
Rozděllov	676	1.315	2.967	4.601
CELKEM	21.078	27.996	35.372	41.762
Libušín	1.174	2.339	4.087	4.682
Motyčín	1.476	2.258	4.026	4.535
Buštěhrad	2.959	3.267	3.510	4.101
Brandýsek	2.546	2.971	3.121	4.052

Zdroj: Kárníková (1965, s. 218).

Po událostech v listopadu 1989 začala transformace kladenských podniků, která byla – zvláště v případě oceláren Poldi – neúspěšná. Těžba černého uhlí na Kladensku ustala. Obyvatelstvo bylo nucené díky ztrátě zaměstnání v tradičních oborech hledat uplatnění v nových oborech (především v terciéru) v nedaleké Praze a jejím okolí. Počet obyvatel města se mezi roky 1991 a 2011 snížil. Na vině byly demografické změny v chování obyvatelstva (snižování natality) a skutečnost, že movitější část obyvatelstva se začala stěhovat do objektů individuálního bydlení v zázemí – suburbii – Kladna (např. v Braškově, Družci, Hřebči, Unhošti a Velké Dobré).

b) *Mladá Boleslav*: Objevené artefakty dokládají pobyt člověka na Mladoboleslavsku zhruba před dvanácti tisíci lety. Nejstarší osídlení z období raného středověku dokládají nálezy datované z přelomu 10. a 11. století. Kroniky uvádí jako letopočty založení Boleslavi roky 973 (Kezelius) a 995 až 999 (Dalimil). Od konce 10. století můžeme o Boleslavi mluvit jako o přemyslovském správním hradišti – středisku boleslavského obvodu, tzv. hradské soustavy. První písemná zmínka o něm se datuje k roku 1130. Roku 1318 přestává být město knížecím majetkem. Úspěšnou epochu zažila Mladá Boleslav v 16. století, kdy se stala jedním z nejdůležitějších center jednoty bratrské v celé zemi. Sídlili tu její kněží. Roku 1600 je Mladá Boleslav listinou císaře Rudolfa II. uvedena mezi královská města. Za třicetileté války město opakovaně dobyli Švédové. Následujících dvě stě let byla Mladá Boleslav provinčním městem. Dynamický rozvoj města započal až koncem 18. století a v následujícím století. V té době se ve městě a v jeho okolí zakládaly manufaktury a první továrny (např. jedna z prvních strojových přádelen bavlny habsburské monarchie v Kosmonosech, sousední kartounka či cukrovar v Dobrovicích). V okolí Mladé Boleslavi se tak postupně před 1. světovou válkou vymezila jedna ze tří velkých průmyslových oblastí středních Čech. Jakubec, Jindra a kol.

(2007, s. 167) jich v souvislosti s českými zeměmi zmiňují třináct, ve středních Čechách dále tzv. brdskou a pražskou oblast. Vedle budoucí automobilky podnikatelů Václava Laurina a Václava Klementa byly v Mladé Boleslavi či v nedalekém Dolním Cetnu založené strojírny na výrobu hospodářských strojů. Dnes automobilka Škoda (značka se používá od roku 1925 namísto označení Laurin a Klement) zaměstnává přes dvacet tisíc zaměstnanců – pomyslně více jak polovinu obyvatel města. Od sčítání lidu v roce 1869 Mladá Boleslav neustále populačně roste. Dle cenzu v roce 1930 se stala druhým největším městem Středočeského kraje, kdy vystřídala na tomto postu populačně stagnující Příbram. Toto postavení si nepřetržitě drží do současnosti. Největší dynamiku růstu populace města můžeme sledovat mezi roky 1970 až 1991.

c) *Příbram*: První zmínky o místě budoucího města máme z 12. století. Jednalo se o místo poblíž obchodní stezky. Příbram ležela na polovině cesty mezi českou metropolí a jihozápadním pohraničím. Od počátku 15. století obyvatelstvo v okolí těžilo stříbrnou rudu. Těžba se s počátkem 16. století začala rychle, v nebývalém rozsahu rozvíjet. Do obce přicházeli i němečtí horníci z Krušných hor. Na nedaleké Březové hoře založili horníci novou osadu. Roku 1579 získala Příbram statut královského horního města. Od té doby, společně s Březovou Horou, prosperovala. Za třicetileté války bylo město těžce poničeno, z čehož se vzpamatovávalo přes půl století. Napomohla tomu i těžba železné rudy, z níž plynul městu značný zdroj příjmů. Na konci 18. století těžba prosperovala. Město rostlo a zvyšovala se jeho populace. Příbram se postupně stala místem nejvýnosnější těžby stříbra v celé habsburské monarchii. V 19. století zde začaly sídlit centrální báňské instituce, včetně báňské akademie. Od 80. let 19. století začala těžba stagnovat. Závod začal propouštět zaměstnance. Od přelomu 19. a 20. století, kdy mělo město přes 20 000 obyvatel, se začalo vyliďňovat. Tento trend trval přes padesát let. Počet obyvatelstva začal růst až v době socialismu – s počátkem těžby uranu, jež byla po roce 1989 zastavena.

d) *Kolín*: Město bylo založeno před rokem 1261. Zpočátku byl Kolín královským městem, jež se podílelo na těžbě stříbra v nedalekých nalezištích. O ně vedl spory s nedalekou Čáslaví. Roku 1291 vzniklo nedaleko – na místě hornické osady – město Kutná Hora. Po husitských válkách, počátkem 16. století se v Kolíně utvořila významná židovská obec. V 17. století a v první polovině následujícího století město nevzkvétalo – postihly ho válečné útrapy, populaci zasáhly morové epidemie, město zničily dva katastrofální požáry. Až výstavba železnice z Olomouce do Prahy v letech 1843 až 1845 znamenala pro rozvoj města rozhodující zlom. Na území města se zakládaly továrny, jež ovlivnily vývoj Kolína v dalších

epochách. Na konci 19. století již představoval významné průmyslové město se silným zastoupením chemického a potravinářského průmyslu. Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 234) k průmyslu ve městě zmiňují, že koncem 19. století se koncentrovala v českých zemích převážná část výroby železničních vozů v monarchii. Jednou z továren byla vagónka v Kolíně. Zde byla založena roku 1871 i továrna na výrobu umělých hnojiv, zejména superfosfátů. O rok později vznikla továrna na umělá hnojiva v nedalekých Pečkách. V Kolíně tou dobou též fungovala továrna na rafinování ropy, která zpracovávala ropu z Haliče. Vyráběl se zde benzín. S tím souvisel nárůst populace města. Mezi roky 1869 a 1930 se dvojnásobila, od té doby její stav neustále roste.

e) *Kutná Hora*: Páté největší středočeské město patřilo ve středověku po Praze k nejbohatším v českých zemích. Vznik Kutné Hory je spojován s rozvojem peněžního hospodářství v průběhu 13. století. Stříbrné rudné žíly v této oblasti byly objeveny v závěru 10. století. Krátce po roce 1300 byla do Kutné Hory přenesena centrální mincovna českého státu. V průběhu 14. století se město rozrůstalo. Vzniklá aglomerace představovala v té době – vyjma Prahy – v našich zemích mimořádnost. Na konci 14. století se povrchové zdroje vyčerpaly a sestup do hlubin vyžadoval náročnější postupy i složitější technická zařízení. Husitské války se městu nevyhnuly, postihly ho i požáry. V poslední třetině 15. století – na konci vlády Jiřího z Poděbrad – místní mincovnictví částečně navázalo na upadající tradici. S příchodem prvního Jagellonce na český trůn se Kutné Hoře otevřela doba opětovného dynamického rozvoje. V plném rozsahu se obnovilo dolování a ražba mincí. Město mělo pro panovníka mimořádné postavení, často zde pobýval. V průběhu první poloviny 16. století se začala omezovat těžba, roku 1543 se uzavřelo hlavní důlní pásmo. Za čtyři roky se v Kutné Hoře přestal razit tzv. pražský groš. S příchodem 17. století se začala prohlubovat krize města spojená s omezováním těžby, což umocnily události spojené s vypuknutí třicetiletou válkou. Švédské nájezdy znamenaly pro město velkou újmu. Město postihl velký odsun obyvatelstva, zůstal jen zlomek horníků. Na přelomu 17. a 18. století se objevily pokusy o otevření ložisek a oživení hornické slávy města. To se nespěšilo, neboť rudné žíly byly málo výnosné a vyžadovaly příliš vysoké provozní náklady. Roku 1727 byla místní mincovna zcela uzavřena; tím historie Kutné Hory jako horního města skončila. Na počátku 19. století ještě patřila mezi větší města v českých zemích (kolem roku 1800 s cca 6 tisíci obyvateli), ztrácela však nezadržitelně svůj význam. Kutná Hora nezachytila ani nástup začínající průmyslové revoluce. Dlouhou dobu byly jedinými podniky ve městě tzv. Breuerova kartounka (založená 1774) a Státní tabáková továrna v Sedlci (1812). Purš (1960, s. 72) k počátkům tabákového

průmyslu v českých zemích uvádí, že koncem šedesátých let 19. století a počátkem následujícího desetiletí značně vzrostla výroba tabákových výrobků. V českých zemích tak stoupl počet zaměstnanců v závodech na zpracování tabáku – téměř výhradně žen. Výroba byla rozšířena především ve starších závodech, včetně toho v Sedlci u Kutné Hory v budově bývalého cisterciáckého kláštera. V době národního obrození si město uvědomovalo slavnou minulost a pokusilo se na ni navázat. Nejvýznamnější památky města – včetně chrámu sv. Barbory a Vlašského dvora – se podařilo zrekonstruovat. Překážkou v rozvoji obce na počátku 20. století byla poměrně daleko ležící hlavní trať Praha – Havlíčkův Brod – Brno od centra města. Stavební architektura z meziválečného období udává ráz dnešního města. V době socialismu se v Kutné Hoře nevybudoval významnější průmyslový komplex, na východním konci města bylo vystavěno panelové sídliště. Po 2. světové válce byla Kutná Hora vedle Příbramě jediným středočeským městem, jež zaznamenala pokles populace oproti roku 1930. Od té doby počet obyvatel města roste, i když nikdy nedosáhl počtu nedalekého Kolína. K tomuto Kárníková (1965, s. 160) poznamenává, že od konce 50. let 19. století Kutná Hora, jejíž rudná těžba byla v úpadku, stagnovala a město pro svou odlehlost od železnice bylo jako centrum zatlačeno Kolínem.

f) *Mělník*: Mělník je původně slovanské pojmenování kopce z mělnických se hornin křídového útvaru. První zmínky o této oblasti pochází z 9. století. Přibližně od roku 1000 se traduje zvyk dávat zdejší hrad kněžnám a královnám věnem. Ten se později rozšířil i na město vzniklé pod hradem. Mělník tak získal přízvisko „královské věnné město“. To vzniklo až ve 13. století, před rokem 1274. Až Karel IV. Mělník prohlásil nadobro královským věnným městem. Navíc sem dal přivést z Burgundska a ze Champagne vinnou révu a povýšil tím místní vinařství. Za vlády Jiřího z Poděbrad město hospodářsky prosperovalo. Od konce 15. století však jeho vývoj stagnoval a později upadlo. Císař Ferdinand I. ve druhé polovině následujícího století zabavil městu majetek, postihl ho citelnou finanční pokutou, dal zrušit cechy a dosadil do města královského rychtáře. Toto období se však stalo zlatým věkem pro mělnické vinaře. Třicetiletá válka město těžce zasáhla. Časté pobyty vojsk, švédské obléhání města, drancování, požáry, morové epidemie, selská povstání, řada neúrodných let či odchod řemeslníků a vinařů do emigrace zapříčinily, že se město téměř vylidnilo. Od konce 18. století se Mělník stává součástí zemědělského zázemí pro pražskou aglomeraci a stanicí při realizaci obchodu na větší vzdálenosti. Počínající průmyslová revoluce se města dotkla okrajově. Mělník byl v té době provinciálním městečkem, ve kterém se továrny zakládaly pouze v souvislosti s rozvoje zemědělství. Od roku 1850 se město stalo sídlem okresních úřadů.

Výhodná poloha města přinesla s sebou brzké napojení na dopravní cesty monarchie – první parník pod městem plul v roce 1845, železnice vedoucí přes Mělník byla otevřena v roce 1874, první most přes Labe se zde otevřel roku 1888, do roku 1897 funguje v Mělníku přístavní překladiště a mezi roky 1902 až 1905 byl vybudován tzv. vltavský kanál. I přesto si oblast dlouhou dobu držela ryze zemědělský charakter – pěstovala se zde pšenice, sladovnický ječmen, ovoce, zelenina a samozřejmě vinná réva. V roce 1868 byl ve městě postaven cukrovar. Vývoj oblasti zastavila až 1. světová válka. V meziválečném období probíhala ve městě intenzivní výstavba, včetně dopravní infrastruktury. V září 1938 – po vzniku protektorátu – se severní část mělnického okresu dostala do bezprostředního sousedství německé říše. Válečná léta znamenala pro Mělník nepatrný pokles počtu obyvatel. V následujících desetiletích se rozrostl v Mělníku průmysl, vystavěla se moderní infrastruktura a panelová sídliště pro obyvatelstvo. Počet obyvatel v době socialismu pravidelně rostl na dnešních přibližně dvacet tisíc obyvatel. Dynamičtější růst počtu obyvatel v okrese Mělník měla v tomto období ale další dvě města – Kralupy nad Vltavou a Neratovice s chemickými závody.

g) *Beroun*: Okolí soutoku Berounky s Litavkou je osídleno od mladší doby kamenné. Díky klimatu patří odjakživa tato oblast k mimořádně příznivým pro život člověka. V 11. století (před rokem 1088) byla v místech brodu obchodní stezky z Prahy do Plzně a dále do Bavorska přes Berounku založena první osada. Za vlády Přemysla Otakara II. se Beroun stal strategicky významným místem mezi Prahou a Plzní. Roku 1303 se stal z rukou Václava II. de facto prvním královským městem se samostatnými institucemi. Doba Karla IV. znamenala pro město léta rozkvětu. Za husitských válek bylo město roku 1421 husity dobyto. Vládu krále Jiřího z Poděbrad město podporovalo. Největšího rozkvětu město dosáhlo až za vlády Vladislava Jagellonského. V následujících letech se městu nevyhnuly válečné události spojené s tzv. třicetiletou válkou, drancování, požáry, povodně a epidemie moru. Město i přese vše začalo v polovině 18. století vzkvétat do dnešní podoby. V době počínající průmyslové revoluce se okolí města stalo jednou z prvních železárenských oblastí v Čechách. V jeho okolí se rozvíjelo i cementářství a vápenictví. Pozitivní vliv na rozvoj města mělo nepochybně zprovoznění železnice spojující Prahu s Plzní (1862). Od této doby (nepočítáme-li nepatrnou ztrátu z doby 2. světové války) město populačně roste do současnosti. Kárníková (1965, s. 108) k rozvoji průmyslu v okolí Berouna udává, že berounské železářství prožívalo ve 30. a 40. letech 19. století velký rozmach, který byl posílen odkrytím dalších bohatých

železnorudných ložisek u Nučic. Před polovinou století produkovalo téměř čtyři pětiny železa v Čechách.

h) *Brandýs nad Labem – Stará Boleslav*: Představuje souměstí dvou dříve samostatných měst, jež byla v roce 1960 sloučena. První zemědělci kolonizovali toto území v mladší době kamenné. Příchod Slovanů do tohoto prostoru se dokládá nálezy z 9. století. Stará Boleslav představovala významnou lokalitu z počátku české státnosti. Na ochranu labského brodu vzniklo na přelomu 9. a 10. století staroboleslavské hradiště. Významnou událostí v dějinách města byl vznik staroboleslavské kapituly roku 1052, která tak patří k nejstarší v Čechách. V následujících staletí populace značně rostla. Zvláště za doby vlády Karla IV., který v těchto místech často pobýval a lovil zvěř. Za husitských válek byl zdejší hrad pobořen pražany. Za třicetileté války byly Stará Boleslav i Brandýs nad Labem prakticky zničeny. Za vlády Habsburků – v důsledku tereziánských a josefínských reforem – v 18. století se začala obě města rozrůstat. Během prusko-rakouské války byla opětovně postižena válečnými útrapami. Roku 1813 se zde sešli rakouský císař, pruský král a ruský car, aby připravili úder proti Napoleonovi I. Od poloviny 18. století vznikaly ve městech manufaktury a továrny (např. Melicharova továrna na zemědělské stroje založená roku 1883). Vzápětí se rozvíjely komunikace. Přesto si oblast ponechávala zemědělský charakter. Nejvyšší výnosy mělo v této oblasti – vedle prosa – žito, jež se pěstovalo z Polabí nejvíce v okolí Brandýsa nad Labem. Po 1. světové válce město vzkvétalo, získávalo dnešní podobu. Období socialismu znamenalo vznik souměstí na obou březích Labe, vybudování menších podniků a výstavbu panelových sídlišť pro obyvatelstvo, které od roku 1869 neustále vzrůstá. Dnes souměstí představuje město v zázemí Prahy, dobře je s ní dopravně dostupné s převažující obytnou funkcí pro obyvatelstvo zaměstnané převážně v naší metropoli.

i) *Rakovník*: První sídlo na území dnešního města se nacházelo v místě, kudy procházela obchodní stezka. První písemná zmínka o něm pochází z roku 1252 (sídlo krajského soudu). Císařem Rudolfem II. bylo město roku 1588 povýšeno na královské, pozbylo tak závislost na hradu Křivoklát. V této době nastal dynamický rozvoj města – výstavba fortifikačního systému, kostela, měšťanských domů, dařilo se i chmelařství a pivovarnictví. Tato epocha skončila s vypuknutím třicetileté války. Město bylo několikrát vypleněno, koncem 17. století bylo téměř vyliďněno. Navíc ho postihl mor a ničivá povodeň. Z těchto útrap se město vzpamatovávalo velmi pomalu. Ve druhé polovině 18. století, vzhledem k přeložení sídla Rakovnického kraje do Slaného, byl opětovný rozvoj města zabrzděn. Výstavba plánované železnice, která měla vést z Prahy do Karlových Varů a Chebu přes toto město, se

nerealizovala. S příchodem průmyslové revoluce začalo město měnit svoji tvář, postupně se začal rozvíjet místní průmysl. Roku 1875 vznikla Ottova mýdlárna, byl uveden do provozu cukrovar a další podniky. Pozornost byla též věnována těžbě černého uhlí a zpracování šamotu. V roce 1883 zde byl založen keramický závod. Rakovník byl propojen železnicí z Lužné s hlavní tratí Praha – Chomutov). Postupně bylo město propojeno i s Berounem, Louny a tratí Plzeň – Žatec – Most. Vzhledem k úspěšnému rozvoji města v době počáteční industrializace tak začal růst počet obyvatelstva. Rozvoj města pokračoval i ve 20. století – vznikala obytná předměstí, rozrůstala se Ottova mýdlárna, založily se další podniky (např. výroba velocipedů Stadion, strojírenský podnik J. Vltavského a J. Linharta, továrna na dlaždice). Pokračoval příliv obyvatelstva, rozvoj města neustával ani v meziválečném období. Po mnichovských událostech v roce 1938 se Rakovník stal příhraničním, což pro něj znamenalo začátek těžkého období. Po osvobození v roce 1945 začala nová epocha. V době komunistické moci se začala ve městě budovat občanská infrastruktura, rozšiřovala se obytná plocha (např. o sídliště Bendova). Počet obyvatel města zaznamenává od té doby stoupající trend. Největším zaměstnavatelem ve městě se stal chemický závod Rakona navazující na Ottovu továrnu. S přechodem v demokratickou společnost proběhla restrukturalizace průmyslové výroby ve městě, Rakona byla úspěšně privatizována (stala se součástí nadnárodního koncernu Procter & Gamble). Město se soustředí na průmysl cestovního ruchu.

j) *Neratovice*: Člověk se v této oblasti objevil poprvé ve středním paleolitu. Téměř nepřetržitě je zdejší krajina osídlená od mezolitu, jak o tom vypovídají archeologické nálezy. V okolí dnešního města býval odnepaměti brod přes Labe. První písemná zpráva o Neratovicích pochází z roku 1227 (jako Neradice). Po staletí to byla malá ves, která patřila vesměs k panství Lobkowiczů. Během třicetileté války byl tento kraj včetně Neratovic zpustošen. V roce 1713 se Neratovice skládaly pouze ze 7 domů se 49 obyvateli. Díky industrializaci došlo ve druhé polovině 19. století k výraznému rozvoji Neratovic. V roce 1865 projíždí obcí první vlak po trati z Turnova do Kralup nad Vltavou. O sedm let později se Neratovice napojují na železnici do Prahy. Roku 1898 se otevírá další trať – vedoucí do Brandýsa nad Labem. Roku 1900 se zde zakládá továrna firmy V. B. Goldberg a zeť na výrobu oleje, mýdel a svíček (pozdější Lachema). Roku 1905 provoz firmy František Šebor na výrobu lučebnin, zvláště čpavku (pozdější Spolana). Rozvíjí se obchod, živnosti a řemesla. Vzniká vilová zástavba, Neratovicko se stává rekreační oblastí – zejména pro obyvatele Prahy. Za 2. světové války zde Spolek pro chemickou a hutní výrobu začíná budovat velký podnik pro těžkou chemii. Roku 1947 je zde zahájena výroba viskóзовé stříže. Po znárodnění

společnosti vznikl roku 1950 samostatný národní podnik Spolana Neratovice. Roku 1957 byly Neratovice sloučeny s několika okolními obcemi. V součinnosti se Spolanou se vybuďovalo pro zaměstnance nové „moderní“ město (panelové sídliště). Do Neratovic přišla řada lidí – za prací, z důvodu možnosti získání bydlení. V roce 1975 se ve Spolaně zahájila výroba PVC. O deset let později továrna zaměstnávala 5 562 zaměstnanců. Při pohledu na dynamiku růstu počtu obyvatel středočeských měst je nastíněný trend nepřehlédnutelný, v případě vzorku sledovaných obcí touto prací abnormální. Jak již bylo v práci uvedeno, mezi roky 1869 a 2011 se počet obyvatel v Neratovicích zvýšil téměř desetkrát. Po roce 1989 začala restrukturalizace podniku, provázanost města a továrny se začala postupně vytrácet. Ve Spolaně dnes pracuje kolem 800 zaměstnanců; kraj se postupně zbavuje ekologické zátěže. Počet obyvatelstva města je od roku 1989 konstantní, lidé našli zaměstnání v nedaleké, dobře dopravně dostupné Praze.

k) *Benešov*: Město je poprvé připomínáno v roce 1327, byť jeho předchůdci se v okolí nacházeli od 2. poloviny 11. století. V roce 1420 bylo město vypleněno husity, kteří vypálili i zdejší minoritský klášter. V pohusitské době náležel Benešov k nejvýznamnějším městům v Čechách. Město bylo vtaženo do třicetileté války, roku 1648 zde bojovali Švédové. V 18. století se město stalo střediskem kultury a vzdělanosti, k čemuž přispívala především nově založená piaristická kolej. K dalšímu rozvoji obce přispělo poštovní spojení s Prahou, zejména však dokončení železniční trati z Prahy do Českých Budějovic (roku 1871), jež zde měla zastávku. Později se zrealizovala odbočka v podobě regionální trati do Vlašimi. Od konce 19. století se stal majitelem zdejšího panství následník rakouského trůnu František Ferdinand d'Este. Za nacistické okupace byla část města v roce 1942 násilně vystěhována kvůli zřízení rozsáhlého cvičiště jednotek SS. Od roku 1950 počet obyvatel roste. Ve městě bylo vybudováno panelové sídliště, které přilákalo pracovní sílu do místních závodů střední velikosti.

l) *Slaný*: Archeologické nálezy potvrzují osídlení katastru města i jeho okolí od starší doby kamenné (asi před 50 tisíci lety). Větší osídlení oblasti potvrzují nálezy z 8. a 9. století – zejména na jihovýchodním svahu Slánské hory. První bezpečná zmínka o Slaném pochází z roku 1262. Na konci 13. století nebo počátkem 14. století povýšil Václav II. Slaný na město královské. Jan Lucemburský, Karel IV. i Václav IV. přilepšovali městu rozšiřováním jeho majetku a privilegií. Za husitských válek město doplatilo na spor mezi tábory a pražany. Bylo dobyto prvně jmenovanými. Poté se stalo vylidněným a zpusťšeným. Po porážce táboritů se město stalo oddaným Jiřimu z Poděbrad. Hospodářský rozvoj města pokračoval za

Vladislava Jagellonského i v počátcích vlády Habsburků. Hospodářský i řemeslnický vzrůst Slaného a jeho okolí se zlomil po bitvě na Bílé Hoře, kdy jeho obyvatelstvo stálo na straně poražených. Město bylo roku 1623 dáno do zástavy a roku 1638 prodáno do rukou Martiniců. V poddanství zůstalo Slaný 156 let. Roku 1794 se stalo Slaný opět svobodným městem. Krajské zřízení, jež město ztratilo ve prospěch Rakovníka, bylo roku 1787 navráceno. Po revoluci v roce 1848 se Slaný stalo sídlem politického a soudního okresu. Zhruba od poloviny 19. století ožilo město díky industrializaci, jež byla zaměřená především na potřeby rozvíjejícího se zemědělství. Např. roku 1872 byla ve městě založena významná strojírna firmy Bolzano a Tedesco. Vývoj přerušila až 1. světová válka. Po ní se místní průmysl vzpamatovával pomalu. Po další světové válce – znamenající pro město minimum materiálních škod – se život začal vracet do normálu. Po únoru 1948 se město nadále rozvíjelo, počet obyvatel do dnešních dnů roste (kol. autorů 2000, s. 106). Významnými podniky se zde staly ČKD Švermovy závody, Bateria a podnik mlékárny Laktos. Na krátkou dobu se na území Slaného otevřely i kamenouhelné doly.

m) *Nymburk*: Počátky osídlení místa dávného brodu přes Labe sahají do mladší doby kamenné, tedy do doby přibližně necelé 4 tisíce let před našim letopočtem. Město bylo založeno králem Přemyslem Otakarem II. někdy kolem roku 1275 – na místě původní hrazené osady. Za vlády Jana Lucemburského získalo město řadu výsad; i Karel IV. přispěl k rozšíření vlivu a bohatství města. Město se tak stalo po celý středověk významnou oporou královské moci. Za husitských válek byl ve městě zničen pouze klášter dominikánů, mniši z něj museli odejít. Město díky poddání se pražanům zůstalo nedotčeno. Rozkvět Nymburka trval celé období gotiky a renesance, do počátku 17. století. Velký a drtivý úder do života bohatého měšťanského sídla zasadila třicetiletá válka. Město patřilo mezi válkou nejvíce postižená města. Opakovaně bylo vyplněno saskými vojsky a vypáleno. 16. srpna 1634 bylo město zcela vydrancováno, pevnost téměř zničena, hradby ze značné části pobořeny a téměř veškeré obyvatelstvo bylo vyvražděno. Obnovit město se podařilo až koncem století. Novodobý rozvoj města nastal s příchodem průmyslové revoluce po roce 1850. Roku 1870 bylo město napojeno na železniční síť monarchie. Díky přílivu peněz spojených s železnicí nastal rozvoj zdejšího průmyslu – mohly být postaveny cukrovar, nový pivovar a řada průmyslových závodů. V době mezi světovými válkami progres města pokračoval, pokračovalo se ve výstavbě a modernizaci města. Po 2. světové válce započala výstavba bytových domů pro obyvatelstvo. Od doby příjezdu prvních vlaků do města po současnost se jeho počet zvýšil

téměř pětkrát, přesto i dnes představuje Nymburk nejmenší z bývalých okresních měst Středočeského kraje.

6.5 Mikroregionální diferenciacie sídelního systému kraje

V industriálním období se odehrály na území středních Čech nejdynamičtější změny ve struktuře osídlení. Z předešlé analýzy lze vypozařovat, že na tento proces ve sledovaných obcích měl vliv soubor faktorů, který započal již před rokem 1869 – zvláště u nově formujících se ekonomických oblastí českých zemí. Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 83) definovali čtyři základní ekonomické oblasti českých zemí. Typem B nazvali oblasti průmyslové výroby nového typu – zastoupeného i ve středních Čechách (typem A oblasti s tradiční textilní výrobou, tudíž mimo území dnešního Středočeského kraje). Zahrnují do něj Prahu, Kladensko a brdskou oblast. Do typu C přiřazují úrodné zemědělské oblasti s intenzivním rozvojem zemědělství a potravinářského průmyslu. Ze sledovaného území lze jmenovat dolní Poohří, Polabí, Povltaví či dolní Pojizeří. Typ D představuje neúrodné a neprůmyslové oblasti (např. střední Povltaví a Posázaví). V důsledku industrializace středních Čech se nejprve vytríbila část sídel, která populačně rostla. Postupem let se začaly rozdíly mezi jednotlivými sídly víceméně stírat. Výše uvedená kapitola se podrobně zabývala populačním vývojem dnešních mikroregionálních středisek, u kterých šlo vypozařovat vesměs identický vývoj (vyjma tradičních historických měst a Neratovic). Na základě sledování vývojových tendencí těchto sídel lze vyčíst vazby mezi jejich formováním a vývojem v rámci jejich nadřazených územních celků (mikroregionů). Analýzou diferenciacie populačního vývoje na úrovni mikroregionů se zabývá tato podkapitola. Ta využívá níže uvedené ukazatele (tabulka č. 14).

Rozčlenění regionů v tabulce č. 15 vypovídá (na základě uvedené metodiky) o jejich relativní odchylce hustoty zalidnění. V případě hledání komplexnější kategorizace hierarchického postavení sídla by bylo třeba zakomponovat další aspekty – např. významnost v dopravních sítích, postavení v administrativní hierarchii, objem vyprodukovaný průmyslem či míru urbanizace mikroregionu. Dalším ukazatelem použitým při analýze mikroregionů sledovaného kraje je tzv. relativní index změny. V práci byla k popisu použita kategorizace, kterou použil Nováček (2004) – viz metodika práce. Výsledné hodnoty jsou zaneseny do mapových podkladů v této kapitole. Na první pohled lze vnímat, že ve středních Čechách

bude probíhat díky různorodosti kraje velká disparita mezi mikroregiony. Tyto trendy se snaží popsat níže uvedená analýza.

Tabulka č. 14 – Vývoj hustoty zalidnění v mikroregionech sledovaného kraje vztažený k průměru kraje

Mikroregion	Rozloha ORP (km ²)	Hustota zalidnění vztažená k průměru Středočeského kraje (index = 100)							
		1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Benešov	690	88,1	84,1	73,3	71,1	72,7	70,0	74,4	71,4
Vlašim	496	83,8	78,4	67,6	59,7	60,1	56,0	54,0	43,9
Votice	289	96,8	82,3	67,7	60,8	53,0	48,8	43,3	36,4
Beroun	416	98,7	103,0	116,6	121,2	123,9	121,8	117,0	117,5
Hořovice	288	120,5	110,0	105,0	99,4	101,1	95,1	91,8	85,5
Kladno	351	150,3	212,4	273,3	268,9	283,9	314,5	322,0	292,2
Slaný	369	115,8	128,4	124,6	120,2	110,8	103,2	97,8	89,7
Český Brod	184	105,4	116,1	87,9	85,8	96,6	88,0	82,4	79,8
Kolín	584	128,1	144,0	137,9	134,9	136,7	134,4	129,3	115,3
Čáslav	274	135,0	141,4	124,8	118,4	108,0	100,0	89,6	77,0
Kutná Hora	643	122,0	113,0	99,6	87,7	84,4	78,5	77,7	64,7
Kralupy n. V.	131	111,6	131,3	153,2	168,0	176,8	200,7	204,7	203,4
Mělník	457	96,5	97,2	89,0	92,3	85,7	88,2	87,5	80,6
Neratovice	113	100,8	110,9	118,9	145,6	169,9	192,3	234,3	229,7
Mladá Boleslav	810	98,0	105,7	109,4	112,4	105,5	108,0	116,6	113,4
Mnich. Hradiště	213	104,0	98,5	86,8	82,4	74,2	71,4	70,6	64,7
Lysá n. Labem	121	88,9	95,9	91,1	130,0	150,3	131,6	107,1	166,3
Nymburk	356	101,4	110,4	110,8	113,0	112,9	106,2	103,0	93,2
Poděbrady	349	93,6	101,9	96,6	95,3	102,1	92,7	83,6	74,4
Brandýs n. L. – Stará Boleslav	378	109,2	116,3	119,8	140,1	157,1	167,2	168,4	219,3
Říčany	377	94,7	91,8	83,8	94,8	107,3	98,6	98,7	136,2
Černošice	580	88,4	93,5	93,8	114,1	129,8	130,7	126,7	193,3
Dobříš	319	64,7	64,2	56,5	52,6	52,0	55,0	56,7	57,2
Příbram	796	97,6	103,0	86,5	70,8	64,2	81,5	88,0	74,5
Sedlčany	449	90,5	82,4	65,9	57,1	51,2	48,2	50,5	42,0
Rakovník	896	80,3	77,1	72,9	74,3	65,8	59,2	59,1	52,4
Středočeský kraj	11.015	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: ČSÚ, vlastní šetření (2017).

Primární hierarchizace mikroregionů v tabulce č. 14 nám ukazuje, že na počátku sledovaného období (v roce 1869) se na území středních Čech nacházely dvě jádrové oblasti: Kladensko a Slánsko severozápadně od Prahy a oblast Kutnohorská, Čáslavská a Kolínská na východě kraje. Kladensko představovalo nově vznikající průmyslový region založený na nalezištích černého uhlí v okolí města a železné rudy na nedalekém Nučicku. Kolínsko tou dobou představovalo též region s rostoucí průmyslovou výrobou. Zbylé tři oblasti znamenaly tradiční zemědělské regiony s vysokým postavením v administrativní hierarchii kraje. Kladensko (133,5 ob./km²), Čáslavsko (119,9 ob./km²) a Kolínsko (113,8 ob./km²) patřily na

začátku poslední třetiny 19. století mezi tři nejhustěji osídlené regiony středních Čech. Oproti tomu nejmenší hustotu obyvatelstva vykazovaly periferní oblasti kraje se špatnými podmínkami pro zemědělství, chladnějším klimatem, bez nerostných surovin či s absencí významné dopravní tepny – Dobříšsko (64,7 ob./km²), Rakovnicko (80,3 ob./km²) a Vlašimsko (83,8 ob./km²).

Tabulka č. 15 – Hierarchické postavení mikroregionů Středočeského kraje z pohledu změn relativní hustoty zalidnění*

Mikroregion	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Benešov	4	5	5	5	5	5	5	5
Vlašim	5	5	5	5	5	5	5	5
Votice	3	5	5	5	5	5	5	5
Beroun	3	3	1	1	1	1	1	1
Hořovice	1	2	3	3	3	3	4	4
Kladno	1	1	1	1	1	1	1	1
Slaný	1	1	1	1	2	3	3	4
Český Brod	2	1	4	4	3	4	5	5
Kolín	1	1	1	1	1	1	1	1
Čáslav	1	1	1	1	2	1	4	5
Kutná Hora	1	2	3	3	5	5	5	5
Kralupy n. V.	2	1	1	1	1	1	1	1
Mělník	3	3	4	4	4	4	4	5
Neratovice	3	2	1	1	1	1	1	1
Mladá Boleslav	3	2	2	2	2	2	1	2
Mnich. Hradiště	3	3	4	5	5	5	5	5
Lysá n. Labem	4	3	4	1	1	1	1	1
Nymburk	3	2	2	2	2	2	3	4
Poděbrady	4	3	3	3	3	4	5	5
Brandýs – St. Boleslav	2	1	1	1	1	1	1	1
Říčany	3	4	5	3	2	3	3	1
Černošice	4	4	4	2	1	1	1	1
Dobříš	5	5	5	5	5	5	5	5
Příbram	3	3	4	5	5	5	4	5
Sedlčany	4	5	5	5	5	5	5	5
Rakovník	5	5	5	5	5	5	5	5

* z důvodu jednoznačné interpretace zjištěných skutečností jsou kategorie označené čísly (viz metodika práce: 1 = jádrové, 2 = spíše jádrové, 3 = neutrální, 4 = spíše periferní, 5 = periferní)

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ, vlastní šetření (2017).

Ve 40. letech 19. století začal na území kraje nejprve rychlejší ekonomický vzestup v krajích s nejpříznivějšími podmínkami pro další rozvoj zemědělství (úrodná půda, teplejší klima, možnost pěstování technických plodin – cukrovky, chmele apod.). Svoji roli na jejich rozvoj sehrálo i to, že nejúrodnější oblasti kraje ležely v blízkosti nově formujících se průmyslových oblastí (svých největších odbytišť). Města tou dobou však doposud

nepředstavovala – s výjimkou několika méně významných odvětví – sídlo průmyslové výroby. V roce 1843 (první údaj k této problematice) počet obyvatel českých zemí žijících ve městech nad 2000 obyvatel nedosahoval ani jedné pětiny. Na konci století žilo v sídlech tohoto typu již 43 % obyvatelstva. Demografický cyklus byl charakterizován vyrovnanou porodností a kolísavou křivkou úmrtnosti s velkými vzestupy v letech 1855 a 1866.

První desetiletí industriální éry (*mezi lety 1869 až 1890*) lze popsat jako epochu, jež vykazuje ve sledovaném ukazateli prostorově nerovnoměrné výsledky. Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 80) k tomuto dodávají: průmyslová revoluce vytvořila pro rozvoj jednotlivých měst a oblastí zcela odlišné podmínky. Energie přírodních vodních zdrojů byla nahrazována energií parních strojů. Tím se do popředí dostávala úloha nalezišť uhlí a železné rudy, postupně se začalo rozvíjet strojírenství. Oblasti bez těchto předpokladů ztrácely přes svůj další rozvoj, který umožňovaly akumulovaný kapitál a dostatek pracovních sil, své privilegované postavení.

V této době začal vzrůstat podíl městského obyvatelstva kraje. Střední Čechy se stávaly cílovou oblastí vnitřní migrace v rámci českých zemí. Pokračoval dříve započatý (zřejmě od 20. a 30. let 19. století) proces stěhování obyvatel z periferních zemědělských oblastí kraje (především z nejjihnějších částí – ze středního Povltaví) do nově vznikajících průmyslových center s moderními obory – železárenstvím (pražsko-kladenská oblast, Hořovicko), strojírenským či chemickým průmyslem a odvětvími navazujícími na zemědělskou produkci. Hustotou osídlení se tyto oblasti blížily nejvýznamnějším centrům tovární textilní výroby v českých zemích na severu Čech. Rozvíjely se v kraji i oblasti, jež ležely podél budovaných železničních tratí (Kolínsko a celé Polabí, Berounsko). Vedle těchto částí kraje existovaly tradiční, zemědělsky a administrativně významné osídlené oblasti. Textilní průmysl a obory související s ním byly tou dobou na ústupu – např. v okolí Mladé Boleslavi, kde se začal rozvíjet naopak potravinářský průmysl.

a) Regiony s *výrazně vyšším růstem* populace v letech 1869 až 1890 bylo Kladensko a okolí Kralup nad Vltavou. Jevem širšího významu v sociálně-ekonomickém a populačním vývoji středních Čech byl především zrod kladenské kamenouhelné oblasti. Od 30. let 19. století rychle rostly uhelné doly na vrapických výchozech. Prudkému rozvoji těžby uhlí jako životní podmínky středočeského průmyslu a železniční dopravy otevřel cestu zejména objev hlavní sloje u Kladna v roce 1846. Koncem 40. let 19. století pracovalo na Kladensku již kolem 1 500 dělníků, usazujících se v rychle rostoucích obcích uhelného revíru. Tento růst nemůžeme ovšem dobře sledovat z údajů o domácím obyvatelstvu v letech 1843 a 1850/1851,

protože brzy převažovali přistěhovanci. Přesto však i z nich je patrné zvláštní postavení Kladenska ve středních Čechách. Na území správních obvodů Unhošť a Kladno byla hustota domácího obyvatelstva přibližně o pětinu vyšší (86 obyvatel na km²) než v celé středočeské oblasti bez Prahy. Od roku 1843 do roku 1850/1851 rostla dvakrát rychleji než v celku českých zemí (Kárníková 1965, s. 109). Roku 1869 dosáhla hustota obyvatelstva ve všech uhelných pánvích dohromady počtu 167 obyvatel na km², což byla hustota téměř dvakrát větší, než čítalo tehdejší průměrné zalidnění českých zemí. Největší hustotu obyvatelstva z uhelných pánví měla právě oblast kladenská, kde žilo 222 obyvatel na 1 km². V šedesátých a sedmdesátých letech se tyto nové průmyslové oblasti ustálily (Purš 1960, s. 105).

K nejstarší historii kladenských hutí lze uvést, že jejich majitelem byla Pražská železářská společnost založená v roce 1857. Společnost zaváděla nové výrobní postupy, takže koncem 50. a hlavně počátkem 60. let vzrostla v Čechách výroba surového železa a železných výrobků. Jádrem Pražské železářské společnosti představovala Vojtěšská huť se šesti vysokými pecemi. Během několika let po svém založení se stala největším hutním závodem českých zemí. Již v roce 1860 byla produkce surového železa v Kladně 2,5 krát větší než produkce Vítkovic a v dalších letech převaha Kladna ještě vzrůstala. V letech krize 70. let poklesl počet zaměstnanců Vojtěšské hutě na 1 538 osob a po přechodovém vzrůstu trvale klesal, až dosáhl minima v letech 1877 až 1878, kdy zde pracovalo 1 429 osob. Krize roku 1873 vedla k zániku řady menších železáren, případně k jejich přeměně na slévárny, strojírny aj. Postiženo bylo železářství v Podbrdsku či v Komárově na Hořovicku. V letech 1875 až 1880 nastal přesun většinové výroby surového železa ze středočeské oblasti (38,6 %) na Ostravsko (53,9 %) (Jakubec, Jindra a kol. 2007, s. 226-227). Purš (1960, s. 93-94) udává k počtu zaměstnanců v této době v kladenských hutích odlišná čísla a zdůrazňuje, že těžiště rozmachu hutnictví v Čechách bylo v kladenských závodech Pražské železářské společnosti. Počet dělníků kladenské hutě stoupl v období let 1867 až 1872 z 1 226 na 2 636.

K historii těžby uhlí na Kladensku autor udává, že v letech 1848 až 1870 vzrostla v českých zemích těžba kamenného uhlí 10,7 krát a těžba hnědého uhlí 11,1 krát. Asi 32 % těžby kamenného uhlí připadalo na počátku 70. let 19. století na kladensko-rakovnickou oblast. Kladensko se během 70. let stalo druhým největším revírem v českých zemích, který ovládaly tři velkopodniky. S přelomem století podíl Kladenska na celkové těžbě poklesl, byť se v letech 1876 až 1910 těžba zvýšila 1,62 krát. Elektrifikace dolů v té době – na rozdíl od Ostravska končila. Otvíraly se zde nové, podstatně hlubší doly (až do hloubky 500 metrů) (Jakubec, Jindra a kol. 2007, s. 223). Rychlý růst obyvatelstva Kladenska od roku 1857 do

roku 1880 byl zkreslovaný daleko pomalejším růstem populace zemědělského Slánska a chudého kopcovitého Unhošťska. V 31 obcích vlastního Kladenska stoupl v této době počet přítomných více než dvojnásobně; až do roku 1869 rostl mnohem rychleji než v Praze (Kárníková 1965, s. 146).

Druhým městem s výrazně vyšším růstem obyvatelstva byly Kralupy nad Vltavou. Jejich rozvoj nastal zvláště po roce 1851, odkdy jimi prochází železnice spojující Prahu s dnešním Děčínem, později se Saskem. Poté došlo k výstavbě průmyslových závodů – slévárny, továrny na výrobu zemědělských strojů, rafinérie minerálních olejů aj. Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 261) k rozvoji průmyslu v této části kraje zmiňují, že od 20. let 19. století počalo postupné rozšíření nákladní přepravy po Labi, částečně také i na Vltavě. Významnými přístavy s loděnicemi se stalo středočeské Obříství u Mělníka (propojené osobní přepravou s Drážd'anami), Kralupy nad Vltavou (s loděnicemi Willima U. Pearce) či Mělník.

b) *Mírně vyšší růst* lze vypočítat u jedenácti mikroregionů. Ty ležely – kromě Příbrami – v nížinatých oblastech na sever a východ od hlavního města. Populační dynamika těchto agrárních, nížinných částí středních Čech byla bezesporu spojená s rozvojem zemědělství, výstavbou na něj napojených továren a brzkým napojením těchto oblastí na železniční síť monarchie. Nápadně rychlý růst počtu obyvatel znamenal zavedení pěstování nových plodin – především technických (např. cukrové řepy). Jejich intenzivnější pěstování vyžadovalo poměrně značný počet pracovních sil – stálých a sezónních dělníků – u sedláků a na prosperujících velkostatech. Současně začal růst počet obyvatel ve chmelařských oblastech Poohří, kam lze zařadit i Slánsko. Ve velkých městech těchto mikroregionů se zaváděla výroba zemědělských strojů – v Brandýse nad Labem, Slaném, Pečkách. V Kolíně se vybuďovala (roku 1871) továrna na umělá hnojiva – zejména superfosfátů – a jiné chemikálie. Ty všechny vyžadovaly pracovní sílu. Velké železniční dílny vedly k rozkvětu dříve málo významného Nymburka.

c) *Průměrný růst* obyvatelstva byl zaznamenán u regionů, jejichž centrum představovalo na dobové poměry větší město kolem pěti tisíc obyvatel (Benešov, Beroun, Mělník, Rakovník), jež začínalo mít výhodu napojení na železnici. Čáslavsko tohoto privilegia dosáhlo záhy, takže se zde mohla dynamicky rozvíjet průmyslová revoluce (především potravinářství). V Čáslavském kraji se ze středních Čech v tomto prostoru nacházelo např. nejvíce škrobáren a lihovarů. Poslední kraje zahrnuté do této skupiny – Dobříšsko a Říčansko – představovaly tradiční zemědělské regiony s potřebnou pracovní sílou.

d) Naproti tomu populačně stagnovala Kutná Hora a okolí zahrnuté do kategorie s *mírně nižším růstem*. Obec i přesto – jako staré horní město – s téměř deseti tisíci obyvateli patřila v té době k největším městům v českých zemích. Představovala tržní a administrativní centrum úrodných zemědělských oblastí ve východní části středních Čech. Vedle Kutnohorska do této kategorie spadají periferní oblasti v okolí Mnichova Hradiště (s upadajícím textilním průmyslem), Vlašimsko a Sedlčansko s horšími podmínkami pro zemědělství. Ty se navíc staly zdrojem pracovní síly v nově formující se průmyslové pražsko-kladenské oblasti. Poslední mikroregion zahrnutý do této kategorie představuje Hořovicko (Podbrdsko), což je oblast, kde krize v roce 1873 vedla k zániku řady menších železáren. To mělo za důsledek migraci obyvatelstva za prací.

e) Poslední skupinu mikroregionů definovaných v rámci sledovaného intervalu let představuje oblast s *výrazně nižším růstem* populace. Do ní byl za období mezi roky 1869 až 1890 zahrnut pouze mikroregion Voticka, jenž představoval periferní oblast v jižní části kraje na hranici s jižními Čechami a Vysočinou. Depopulační tendence v této části kraje způsobila migrace obyvatelstva do nově vznikajících průmyslových jader kraje. Zemědělství zde totiž nepokrývalo potřeby obyvatelstva k obživě.

Tabulka č. 16 – Růst větších měst středních Čech

Obec	1830	1843	1850/1851
Příbram	3 908	5 416	6 736
Březové Hory	1 205	nezjištěno	2 348
Slaný	3 576	4 065	4 668
Beroun	2 169	3 088	3 448
Rakovník	2 254	2 931	3 144

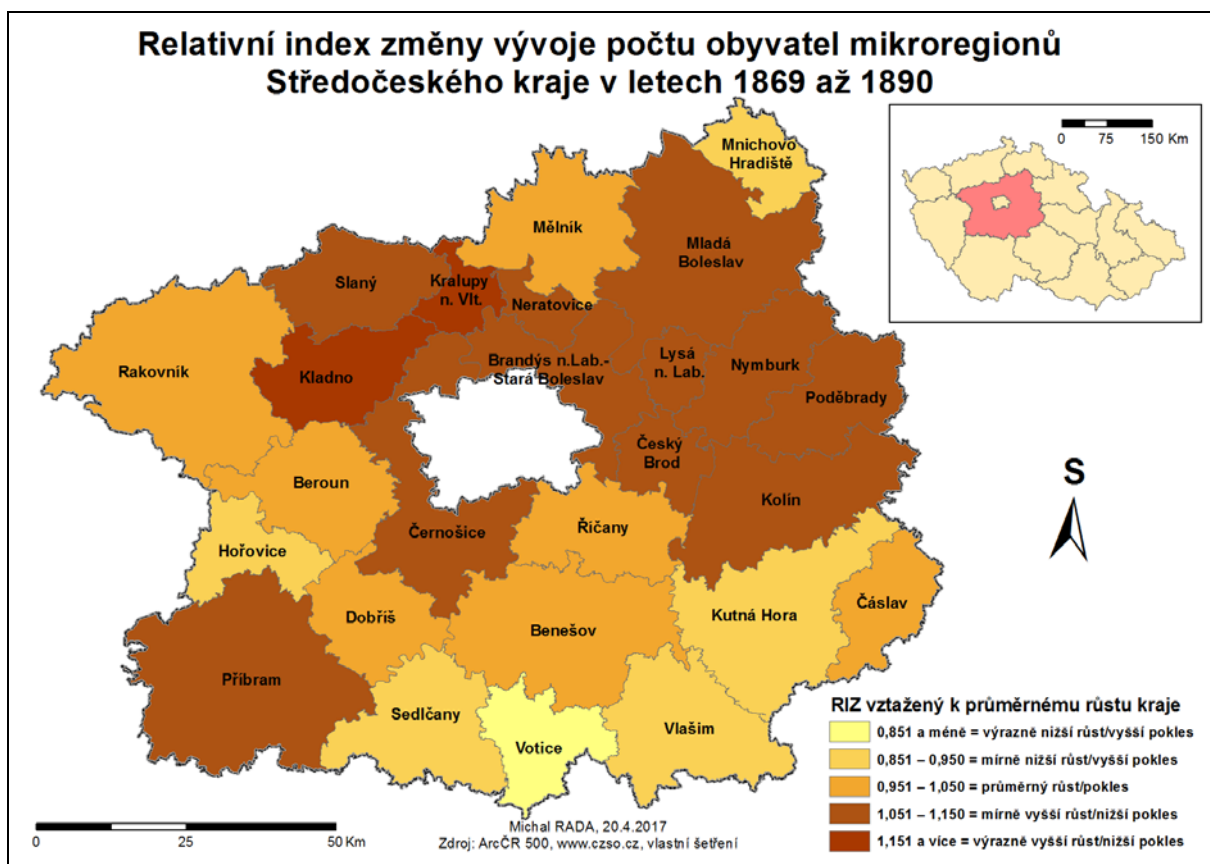
Zdroj: Kárníková 1965, s. 109.

Tabulka č. 17 – Obyvatelstvo středočeské průmyslové oblasti

Oblast	1843		1850/1851	
	Počet obyvatel	Obyvatel/km ²	Počet obyvatel	Obyvatel/km ²
Praha a okolí	121 076	217,8	124 080	220,0
Kladensko	47 216	81,2	49 249	86,5
Podbrdsko a Rakovnicko	170 847	65,8	184 626	71,1
Pražsko-kladenská oblast	247 230	105,2	267 250	109,1
Středočeská oblast	380 335	88,6	434 797	90,7

Zdroj: Kárníková 1965, s. 109.

Mapa č. 3 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1869 až 1890

Zdroj: vlastní zpracování (2017).

Populační tendence v kraji mezi lety 1890 až 1910 navazovaly na procesy započaté v polovině 19. století. Toto období zahrnuje poslední roky existence habsburské monarchie, epochu před vypuknutí 1. světovou válkou. Z hlediska dopravní infrastruktury lze konstatovat, že hlavní železniční tahy již byly v tomto období plně funkční. Jejich hustota se navyšovala výstavbou regionálních tratí. Přetrvávající změna struktury zemědělské a průmyslové výroby, ekonomická krize, jež zasáhla i „nová“ odvětví a agrární krize způsobily v mnohých regionech silné depopulační tendence. Rostl počet pracujících v těžkém průmyslu, zatímco se zpomaloval růst počtu dělníků působících v textilní výrobě.

Mezi sčítáními lidu 1869 a 1900 se počet obyvatelstva českých zemí zvýšil o 23 %. K největšímu relativnímu zvýšení počtu obyvatelstva došlo v nejprůmyslovějších okresech českých zemí. Srb (2004, s. 66-67) toto období z pohledu středních Čech popisuje ve smyslu, že mezi lety 1869 až 1900 – v souvislosti s prudkou industrializací českých zemí – se prudce zvýšil počet obyvatel měst v nově vznikajících průmyslových centrech. To pokračovalo i

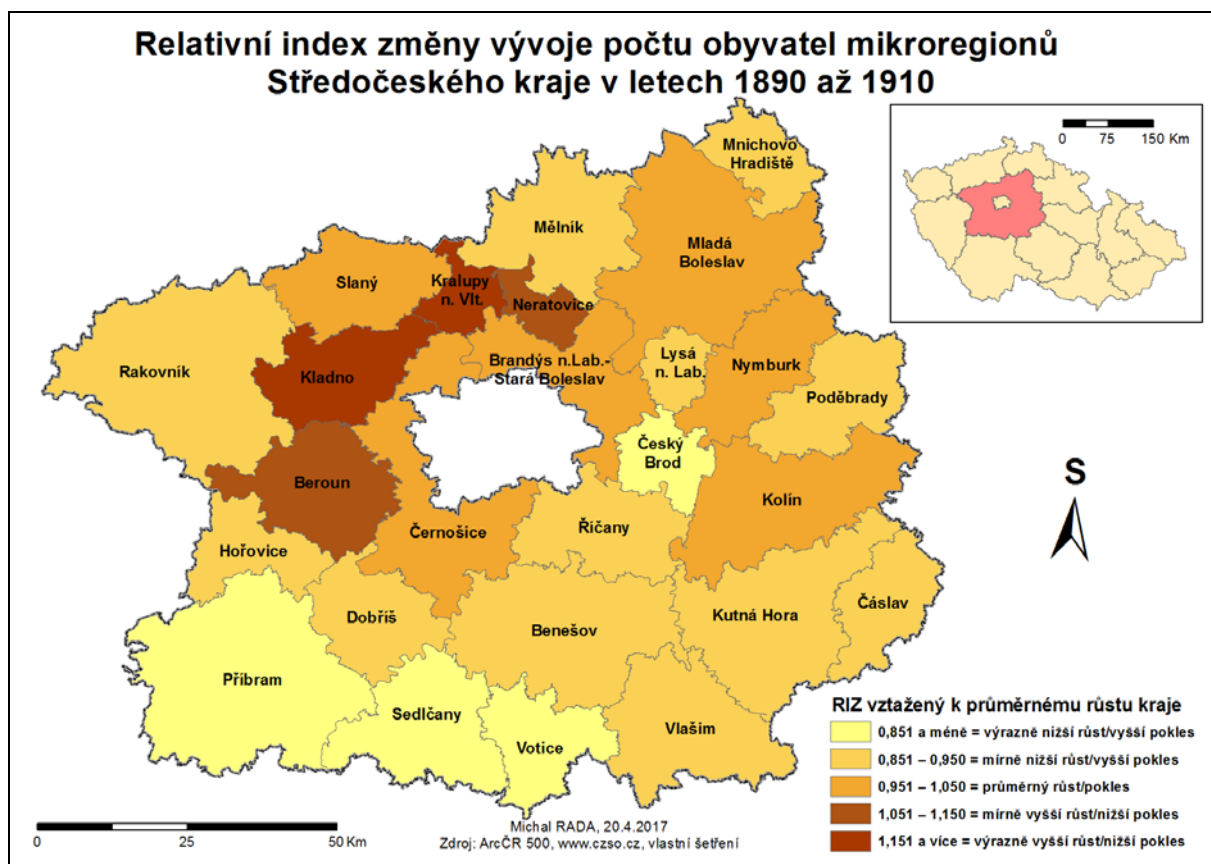
v následujících historických epochách. Žádné středočeské město – včetně Kladna – však nikdy nefigurovalo na předních pozicích ukazatelů rostoucí urbanizace.

a) Nejvyšší dynamiku obyvatelstva – *výrazně vyšší růst* – vykazovaly v tomto období opět mikroregiony Kladno a Kralupy nad Vltavou. V těchto městech pokračoval proces urbanizace spojený s tím, že obě města (především Kladno) se stala významnými průmyslovými centry. Kladno navíc oblastí těžby energetického suroviny – černého uhlí, což bylo naznačeno dříve. V roce 1900 byl nejhustěji osídleným okresem v českých zemích okres Teplice, druhá byla Karviná. Okres Kladno zaujímal osmou pozici. Představoval jediný hustě osídlený okres ve vnitrozemí českých zemí. Přirozená převaha kladenského kamenouhelného revíru byla podmíněna řadou příznivých okolností, např. těsnou blízkostí Prahy a díky dobrému spojení umožňující propojení Kladna s téměř celou středočeskou průmyslovou oblastí. Mezi Kladnem a Kralupy nad Vltavou po celou dobu fungovala první tzv. „uhelná dráha“ v českých zemích, kterou nechalo vybudovat silné uskupení kladenských těžařů. Dráha znamenala přímé napojení na Severní státní dráhu a vltavsko-labskou vodní cestu. Trať se stala jednou z nejvýnosnějších drah v Rakousku. Z důvodu zvýšené poptávky po uhlí bylo později přistoupeno k výstavbě železnice z Kralup nad Vltavou do Turnova, což přineslo rozvoj obcí v jejím okolí (Neratovic, Mladé Boleslavi apod.)

b) Další skupinu mikroregionů představují ty, u nichž byl zaznamenán *mírně vyšší růst* populace – Beroun, Mladá Boleslav a Neratovice. Tyto regiony v pozdějších obdobích porostou díky silnému zastoupení průmyslové výroby nejdynamičtěji. Proces migrace za práci do těchto oblastí v popisované době započal. Na přelomu 19. a 20. století zakládali podnikatelé místní továrny, které se svou významností přetrvaly dodnes (Škoda Mladá Boleslav, Spolana Neratovice). V případě Berounska k industrializaci oblasti (populačnímu nárůstu) přispěla i Česká západní dráha – zejména mezi Berounem a Zdicemi. Od roku 1880 do roku 1910 vzrostl Beroun se sousedním Královým Dvorem více než dvojnásobně, kdy tento komplex dosáhl patnácti tisíc obyvatel. V bezprostřední blízkosti trati ožila průmyslová odvětví spojená s těžbou vápence (vápenny, cementárna Králův Dvůr), hutnické komplexy (Královodvorské železářny), strojírenské a potravinářské podniky.

c) V kategorii *průměrného růstu* se nachází mikroregiony, jež v předchozím období patřily do intervalu o úroveň vyšší (s mírně vyšším růstem): Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Černošice, Kolín, Nymburk a Slaný. Jednalo se o zemědělské oblasti v povodí středočeských řek, které v té době začaly být populačně stabilizovanými. Zemědělství nepotřebovalo novou pracovní sílu; ta byla postupem doby nahrazována technikou.

Mapa č. 4 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1890 až 1910

Zdroj: vlastní zpracování (2017).

d) Počet mikroregionů v intervalu s *mírně nižším růstem* se zdatelně rozšířil (na dvanáct). Zahrnuje mikroregiony, jež do něj spadaly i v předchozím období (Hořovice, Kutná Hora, Mnichovo Hradiště, Vlašim). V nich pokračoval proces depopulace, čehož je příčinou jejich perifernost vůči Praze a středočeským průmyslovým centřům. Oblasti měly zemědělský charakter s nerozvinutými moderními průmyslovými odvětvími, z nichž se lidé vystěhovali za práci do prosperujících částí středních Čech. Koncem 19. století ztratily např. okresy Hořovice, Rakovník a Příbram dohromady vystěhováním téměř padesát tisíc obyvatel. Ze stejných důvodů se snižoval počet obyvatelstva i v dalších mikroregionech (Dobříš, Poděbradech či zmíněném Rakovníku). Na Čáslavsku pokračoval proces snižování obyvatelstva díky zemědělskému charakteru kraje, snižujícímu se administrativnímu významu Čáslavi a díky tomu, že nedaleký Kolín představoval stabilizovanou průmyslovou základnu Polabí. Lysá nad Labem a Říčany představovaly mikroregiony, jež byly taktéž zemědělskými (v zázemí Prahy) a nebyla v nich nutná nová pracovní síla. Do této skupiny patří i

mikroregiony v okolí Benešova a Mělníka – dříve významných měst. Ta dostatečně nezachytila rozvoj průmyslové výroby, byť nebyla hendikepována absencí železnice.

e) Snižování počtu obyvatel v periferních oblastech kraje dokresluje i skupina mikroregionů s *výrazně nižším růstem* populace. Kárníková (1965, s. 191) toto dokresluje slovy, že v době vleklé agrární krize v 80. letech 19. století začal ve velkém měřítku tzv. „útěk z venkova“. Vedle mikroregionu Votice přibýly do této skupiny mikroregiony Příbram a Sedlčany. Města Příbram a nedaleké Březové Hory znamenala ještě na začátku sledovaného období oblast prosperujících stříbrných dolů. Vývojového maxima (v závislosti na množství vytěžené suroviny) získala kolem roku 1900, poté začal v této oblasti prudký populační úpadek v součinnosti s uzavíráním dolů. Mikroregion Český Brod se mezi uvedenými vyjímá. A to svojí polohou v zázemí Prahy a napojením na hlavní železniční trať. Oblast však v té době ztrácela svůj zemědělský význam a průmysl v tomto prostoru nebyl příliš rozvinutý. Počet obyvatel tak stagnoval. Obytnou funkci tato část středních Čech získá později.

V následujícím sledovaném období – mezi roky 1910 až 1930 – se v našich zemích odehrála řada událostí. Rozpadla se habsburská monarchie a vznikla samostatná Republika československá, což mělo pozitivní dopad na zvyšující se přirozenou reprodukci. Předtím Evropa prošla útrapami první světové války, která zapříčinila opačný proces – úbytek obyvatelstva a masivní migraci. Ekonomické vazby zavedené v době Rakouska – Uherska se zpřetrhaly, podniky musely hledat nová odbytíště. Během dvou analyzovaných desetiletí se udála i velká hospodářská krize, jež vyvrcholila v roce 1930. V souvislosti s vyjmenovanými skutečnostmi se stala pro toho období charakteristická změna struktury klíčových aspektů vedoucích k tendencím a dynamice vývoje obyvatelstva kraje. V tomto prostoru začal u mnoha mikroregionů převažovat aspekt bydlení. Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 31-32) dané období shrnují tak, že zmiňují: v prvních sto letech industrializace (v letech 1819 až 1913) se počet obyvatel českých zemí zdvojnásobil, natalita postupně klesla na 27 promile a mortalita na 18,7 promile. To znamená, že přechod k modernímu demografickému režimu značně pokročil, ale nebyl ještě dokončen. K tomu došlo až za první republiky okolo roku 1930.

a) *Výrazně vyšší růst* populace ve sledovaném období ve vztahu k průměru kraje vykázal mikroregion Neratovice (vlastní Neratovice s nárůstem o 55 % obyvatel). Tento trend jednoznačně způsobily dvě místní, rozšiřující se chemické továrny, jež se do dnešních dnů nachází u zdrojnice vody – Labe. Ty lákaly do svého okolí potřebnou pracovní sílu. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Černošice a Lysá nad Labem představují mikroregiony, ve kterých byl zaznamenán též vyšší růst populace, než tomu bylo v průměru u kraje. Tyto

oblasti neměly dominantní jádrové město a ztratily svůj význam coby agrární kraje. Přesto jejich populace narůstala. Tento proces se udával díky blízkosti Prahy, kam pracující, kteří si v této oblasti stavěli objekty individuálního bydlení, dojížděli. Srb (2004, s. 49-50) charakterizuje období mezi roky 1900 až 1930 z demografického hlediska tak, že bylo poznamenáno první světovou válkou. Přírůstek obyvatelstva činil 13,9 %, ale existovaly značné územní rozdíly. Kromě všech velkoměst (včetně Prahy) zaznamenaly přírůstky obyvatelstva tradiční průmyslové okresy, ale také příměstské okresy Prahy, které se stávaly častěji „noclehárnami“ ekonomicky aktivních osob pracujících v Praze.

b) *Mírně vyšší růst* byl zaznamenán u mikroregionů Kralupy nad Vltavou a Říčany. Prvně jmenovaný stále představoval oblast, kde se rozrůstal průmysl (především chemický a strojírenský). Byla to oblast křížení se železnic ze šesti směrů nedaleko průmyslové oblasti na Kladensku, se kterou byla propojená železnicí. Mikroregion Říčany představoval druhý – výše popsáný – typ oblasti. Ta se v tomto období stala místem bydlení ekonomicky aktivních v Praze, s ní dobře dopravně propojená, na hranici malebného Posázaví. Oblast má jedno větší město – Říčany, ve kterém mezi roky 1910 a 1930 narostl počet rezidentů o 89 %.

c) Největší počet mikroregionů kraje byl dle sledovaného ukazatele zahrnut do kategorie *s průměrným růstem*. Většinou měly jedno větší středisko – město. Jednalo se o ryze zemědělské oblasti – Benešov, Český Brod, Mělník, Nymburk, Poděbrady, Rakovník nebo o průmyslové regiony. K těm patřily mikroregiony Beroun, Kladno, Kolín, Mladá Boleslav a Slaný. U nich se projevila mezi hraničními roky 1910 a 1930 relativní populační stabilita. Překvapující může být hodnota např. u Kladna (s nárůstem populace o 3 %). Pokud vezmeme na zřetel komplexní zhodnocení poměrů ve společnosti, vyjde nám tato skutečnost jako logické vyústění v závislosti na dobových poměrech. Republika se vzpamatovávala po válce, poklesla produkce železářství (hledali se noví odběratelé), doba přinesla sociální nepokoje a proběhnuvší ekonomickou krizi.

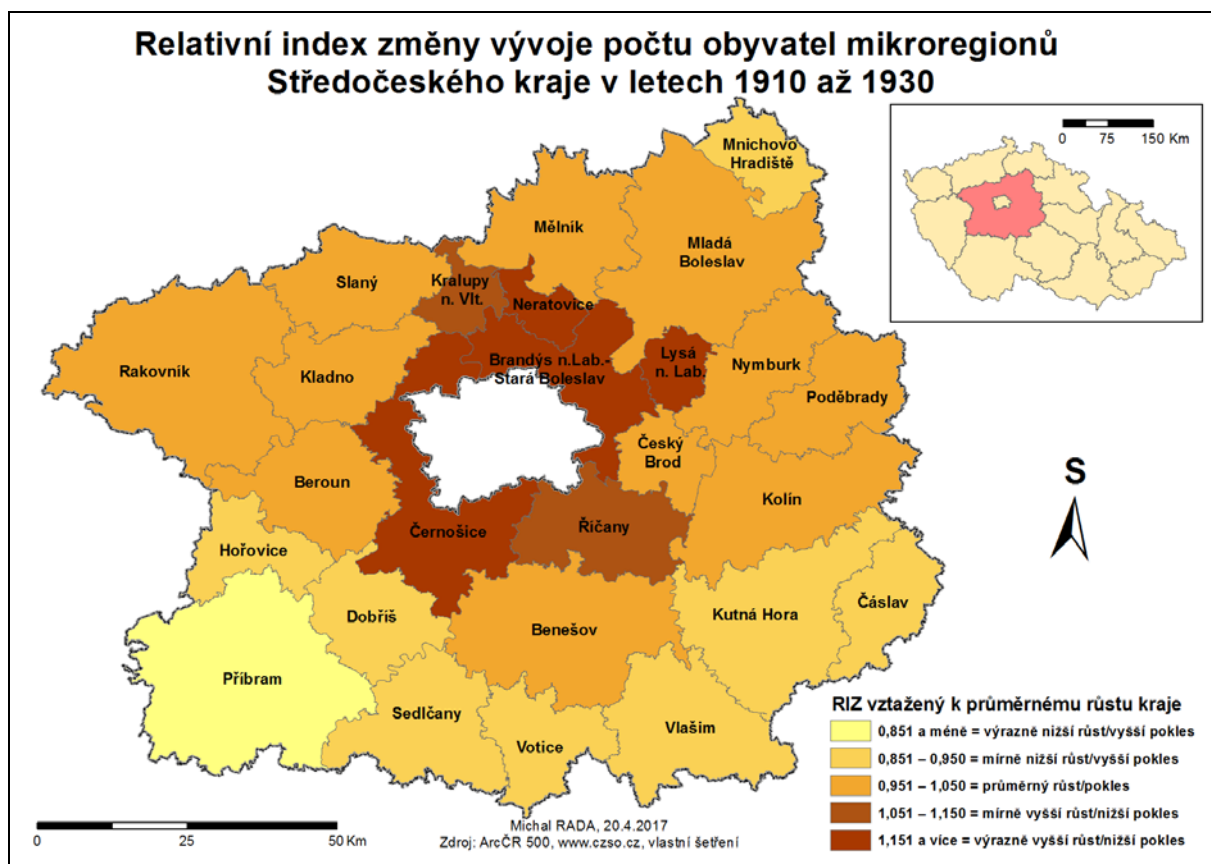
d) *Mírně nižší růst* populace mezi sledovanými roky vykazovaly již konstantně depopulační oblasti – mikroregiony Čáslav, Dobříš, Kutná Hora, Mnichovo Hradiště, Vlašim a Votice. Ty tvořily zdrojové oblasti pro hlavní vlnu přistěhovalců do Prahy.

e) Oblastí *s výrazně nižším růstem* populace, resp. s nejméně významným úbytkem obyvatelstva, se stalo mezi roky 1910 a 1930 v celé republice Příbramsko. V samotné Příbrami mezi těmito roky poklesl počet obyvatel o celou čtvrtinu. Tato oblast doplatila na již uváděnou skutečnost, kdy se v jejím okolí uzavíraly rudné doły. Podobný osud dříve postihl další středočeské město – Kutnou Horu. Musíme si uvědomit, že ještě mezi lety 1869 až 1890

Příbramsko znamenalo oblast s mírně vyšším růstem populace. Tento trend se otočí po druhé světové válce v souvislosti s otevřením uranových dolů.

Mapa č. 5 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1910 až 1930

Zdroj: vlastní zpracování (2017).

V následujícím dvacetiletém období lze zaznamenat vyšší disparitu sledovaného jevu mezi jednotlivými mikroregiony kraje. Tu způsobily z velké míry válečné události odehrávající se mezi roky 1938 a 1945. Na začátku této epochy však ještě doznívaly negativní vlivy hospodářské krize, jež postihla především strojírenský, stavební a spotřební průmysl. Poté vypukla připomenutá druhá světová válka, která postihla hlavně židovské obyvatelstvo, jež ale nemělo na území středních Čech velké zastoupení. Po mnichovských událostech v září 1938 se část českého obyvatelstva přemístila z pohraničí do vnitrozemí – včetně území středních Čech. Severní části kraje se staly hraničními oblastmi se Sudetami. Události po konci války spojené s vystěhováním německé menšiny do Německa se středních Čech dotkly okrajově, pouze severních oblastí – Mladoboleslavska, Mnichovohradištska a

Mělnicka. Celková populační bilance kraje vykázala v tomto období relativní ztrátu 11,4 %. Oproti pohraničním krajům představoval tento deficit více jak poloviční údaj. Srb (2004, s. 49-50) toto období charakterizuje ve smyslu, že tehdy byl zaznamenán v českých zemích úbytek obyvatelstva téměř 17 %. Jedním z mála okresů, který zaznamenal v tomto období kladnou bilanci, byla Praha. Ze středočeských okresů tuto bilanci nezaznamenal žádný. Vnitrozemí se totiž podílelo na znovuosídlení českého pohraničí a zaznamenávalo větší či menší úbytek obyvatelstva.

a) Do první kategorie – oblastí s *výrazně vyšším růstem* – lze ve sledovaném období zahrnout dva mikroregiony: Lysou nad Labem a Neratovice. I přesto i ony vykázaly mezi 1930 a 1950 mírnou absolutní populační ztrátu. Na dynamičtějšímu růstu mikroregionu Lysá nad Labem než celého kraje se opětovně podílela nově nabytá funkce tohoto kraje coby sídelního prostoru pro pracující v Praze. Mikroregion Neratovice zaznamenal v období kolem druhé světové války populační ztrátu. Město Neratovice jako centrum mikroregionu v tomto období konstantně rostlo (o 26 %). Příčinu dynamiky počtu obyvatelstva oblasti opět hledejme ve spojitosti se stále se rozšiřující chemičkou (dnešní Spolana), jejíž produkce byla potřebná i ve válečných letech. Podstatné bylo i to, že během války nezaznamenala vážnější poškození.

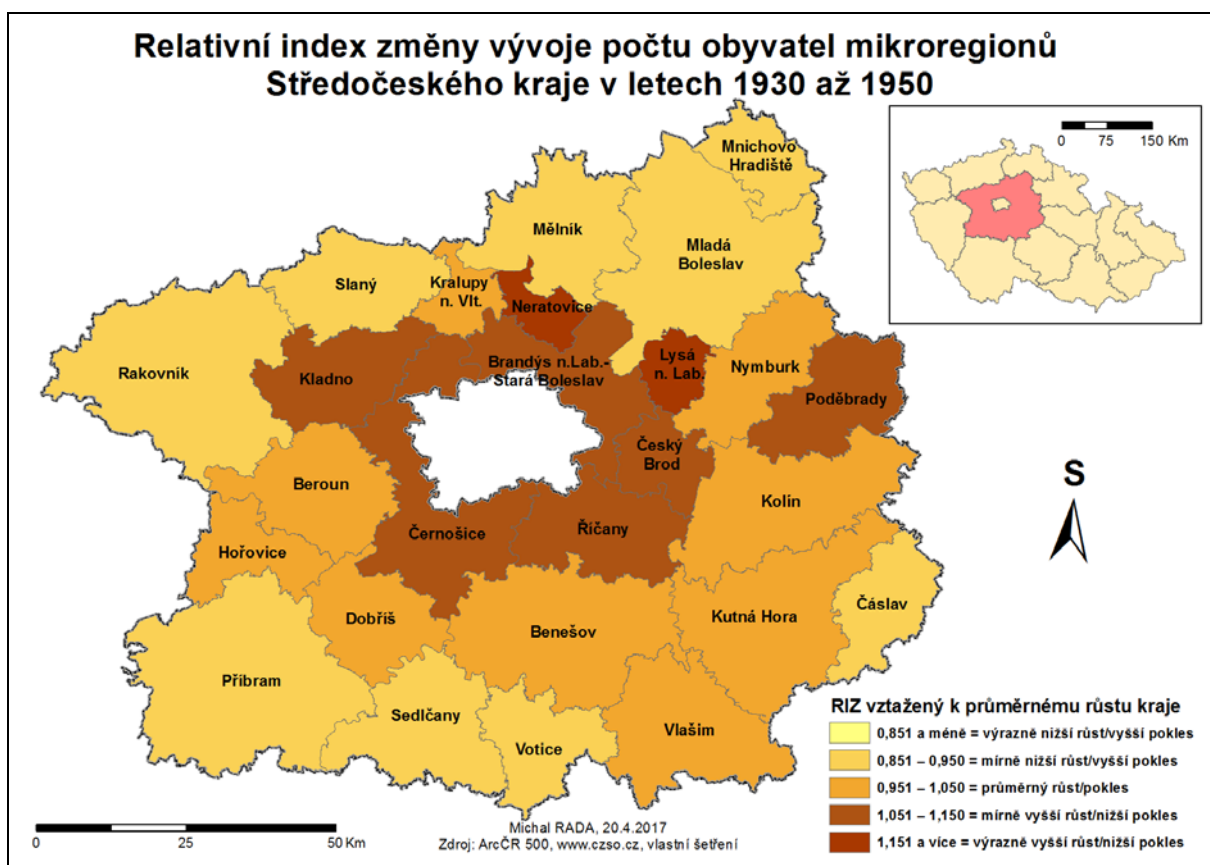
b) Do skupiny s *mírně vyšším růstem* patří za toto období nížinaté, kdysi agrární mikroregiony na východ od Prahy v Polabí: Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Černošice, Český Brod, Poděbrady a Říčany. I u nich lze celkově vyčíst depopulační tendence způsobené válečnou vřavou. Regiony vesměs nemají dominantní sídlo. Některá ze zdejších měst ale v daném období populačně rostla (např. Poděbrady o 38,4 %). Růst mikroregionů, jež svojí dynamikou převyšoval trend v celém kraji, způsobil pokračující vliv determinantu spojeného s obytnou funkcí těchto oblastí. Město Kladno ve sledovaném období zaznamenalo nepatrnou ztrátu populace (-1,5 %), i přesto mikroregion rostl dynamičtěji než celý kraj. I Kladensko patřilo ve válečných letech mezi základní oblasti pro průmyslovou výrobu.

c) Další kategorie (*s průměrným růstem*) zahrnuje početnou část mikroregionů středních Čech. Jedná se o regiony blíže Praze s průmyslovou základnou, jež se vybudovala ve druhé polovině 19. století: Benešov, Beroun, Dobříš, Hořovice, Kutná Hora, Kolín, Kralupy nad Vltavou, Nymburk a Vlašim. Mnohé z nich vykazují i znaky agrárních regionů. Větší města těchto mikroregionů zaznamenala depopulaci. Naproti tomu nejvíce populačně rostly Kolín (o 9,5 %) a Benešov (o 6 %). Část obyvatelstva se přestěhovala do pohraničí.

d) Poslední kategorie obsahuje mikroregiony s *mírně nižším* populačním poklesem. Čáslav, Příbram, Rakovník, Sedlčany, Slaný a Votice představovaly periferní regiony kraje s převládajícím českým obyvatelstvem, jež v daném období zaznamenaly populační ztráty v souvislosti s proběhnuvší válkou a díky migraci obyvatelstva do ekonomicky vyspělejších částí kraje. Naproti tomu u mikroregionů Mělník, Mladá Boleslav a Mnichovo Hradiště se projevilo zastoupení německého obyvatelstva, které po skončené válce z velké části odešlo.

Výrazně nižší populační pokles v tomto období nezaznamenal žádný z mikroregionů. Události druhé světové války, okupace a odsun německého obyvatelstva neměly zásadní vliv na hierarchickém postavení mikroregionů kraje a jeho osídlení.

Mapa č. 6 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1930 až 1950

Zdroj: vlastní zpracování (2017).

Ve smyslu populačního vývoje našich zemí na válečné, poměrně vysoce deficitní období navázala epocha postupného vzrůstu. Doba, jež znamenala v Československu socialistické zřízení státu, byla charakterizována především centrálně plánovaným hospodářstvím, které se

promítlo do většiny odvětví, včetně demografického vývoje v republice. Tak jako v celém Československu došlo i ve Středočeském kraji po roce 1948 ke znárodnování majetku a vzniku státních podniků. Počáteční – z ústředí plánovaná – etapa socialistické industrializace našich zemí (přibližně do roku 1970) kladla důraz na rozvoj velkých průmyslových kombinátů (tudíž i přilehlých měst). Ty se staly klíčovými pro hospodářství státu. Vedle toho byl kladen důraz i na rozvoj menších sídel – regionálních středisek – kolem čtyř tisíc obyvatel. To zapříčinilo snižující se rozdíly v dynamice populačního vývoje kraje. Současně se státní orgány snažily o vyrovnání rozdílů mezi jádry a periferiemi. Horská, Maur, Musil (2002, s. 239) k této době udávají, že je pro ni charakteristický dynamičtější růst menších a středních měst. Srb (2004, s. 49-50) zdůrazňuje v souvislosti s touto dobou skutečnost, že mezi roky 1961 a 1970 existovaly depopulační tendence reprodukce obyvatelstva. V souhrnu tak začalo období nižší disparity sledovaného jevu mezi jednotlivými mikroregiony. Z nastíněných důvodů jsou – až na jednu výjimku – všechny mikroregiony zařazené do tří zavedených kategorií. Výrazně nižší populační pokles v tomto období nezaznamenal opět žádný mikroregion kraje.

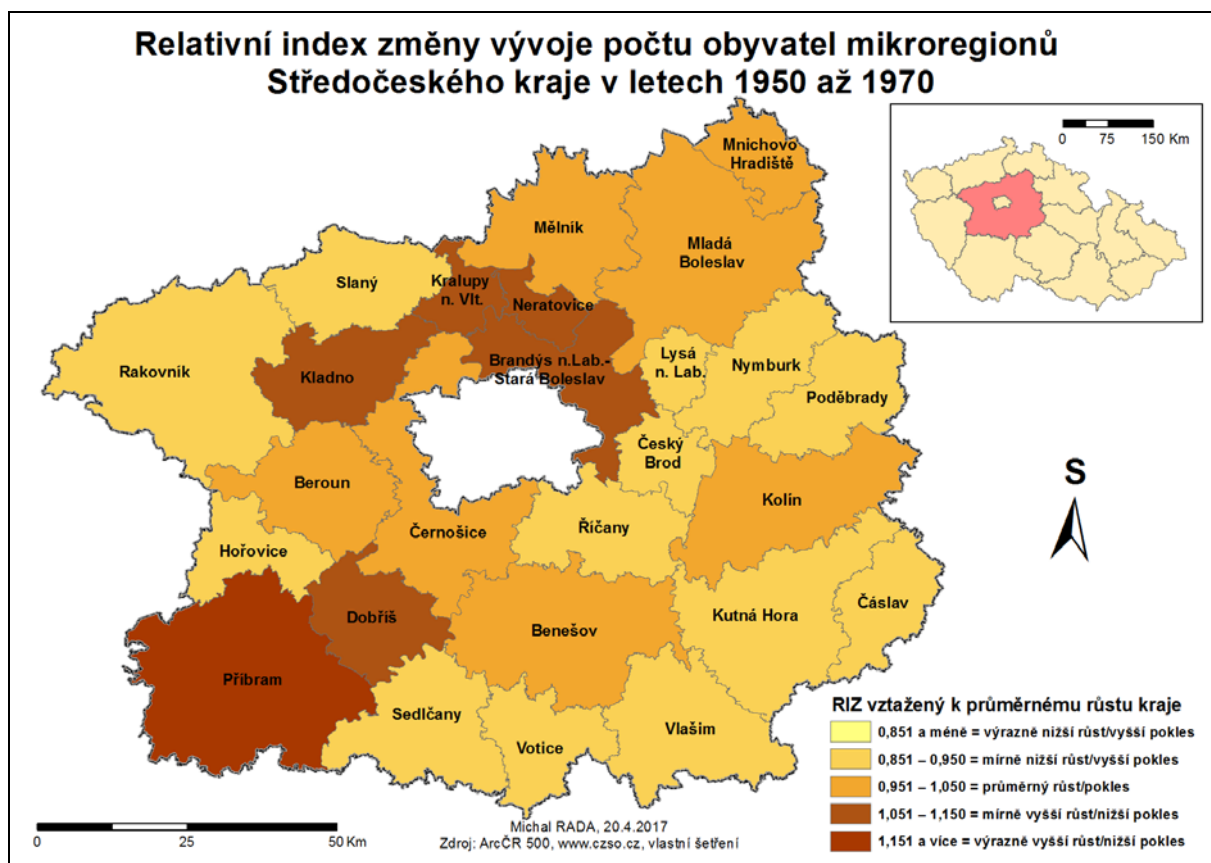
a) *Výrazně vyšší populační růst* zaznamenal jeden mikroregion – Příbram. Mezi roky 1950 a 1970 populace v samotné Příbrami vzrostla o 120 %. Vše zapříčila započatá těžba uranových rud v okolí města. Obrození těžby na Příbramsku znamenalo populační paradox: v polovině 19. století představovala Příbram jedno z největších měst kraje, s počátkem 20. století přišel útlum těžby stříbrných rud, město se začalo vyliďňovat. Před druhou světovou válkou šly vyzozorovat v této části kraji největší depopulační procesy, jež po válce nabraly opačný trend a oblast se stala nejdynamičtěji populačně rostoucí v kraji.

b) Tři mikroregiony, u nichž byl zaznamenán *mírně vyšší růst* populace, měly společný determinant. Na jejich území se nacházel, resp. nachází, velký průmyslový závod, který potřeboval pracovní sílu – částečně i díky neefektivní výrobě. Pro pracující se začala v okolí vybudovávat panelová sídliště. Jednalo se o Kladno (s ocelárnami Poldi SONP), Kralupy nad Vltavou (s výrobou syntetického vlákna a rafinérií Kaučuk) a Neratovice (s chemickým závodem Spolana). V uvedeném období narostl počet obyvatel Kladna o 25 %, Kralup nad Vltavou o 41 % a Neratovic o 71 %. Vedle nich byl zaznamenán mírně vyšší růst i u mikroregionu Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, u kterého pokračovala dominantní obytná funkce pro ekonomicky aktivní obyvatelstvo pracující v Praze.

c) Pro zbývající mikroregiony se stalo charakteristickým znakem snižování jejich vzájemných rozdílů. Poměrně vysoké zastoupení měly oblasti s *průměrným růstem*. Celkem

se jich zaznamenalo osm. Pět z nich (Benešov, Beroun, Kolín, Mělník a Mladá Boleslav) představovaly mikroregiony s průmyslovou výrobou v největším městě, jež ležela, resp. leží, na železnici a představovaly okresní města. Největší nárůst populace z uvedených měst byl zaznamenán v případě Mladé Boleslavi (o 34 %), kde se rozrůstala automobilka Škoda a podniky související s tímto odvětvím. Obyvatelstvo Mělníka vzrostlo v uvedeném období o 30 %. Lidé pracovali např. v podniku na výrobu jízdních kol Liberta či ve strojírenských závodech. Nejvíce z nich v tomto období však začalo pracovat v tepelné elektrárně Mělník I u Horních Počapel (nebo se podílelo na její výstavbě).

Mapa č. 7 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1950 až 1970

Zdroj: vlastní zpracování (2017).

d) Poslední kategorie sledovaného období (mezi roky 1950 a 1970) zahrnuje podstatnou část plochy kraje – mikroregiony s *vyšším poklesem* počtu obyvatel. To demonstruje nastolený trend centrálních institucí, jež se snažily o snižování rozdílů v rámci republiky. Dvanáct zahrnutých mikroregionů (Čáslav, Český Brod, Hořovice, Lysá nad Labem, Nymburk,

Poděbrady, Rakovník, Říčany, Sedlčany, Slaný, Vlašim a Votice) nemělo na svém území v té době město s více jak čtrnácti tisíci obyvateli. Podnikovou základnu mikroregionů představovaly podniky střední velikosti (především strojírenské). V těchto částech kraje opět začal nabírat na významu jejich agrární potenciál.

Ve druhé fázi socialistické industrializace (mezi roky 1970 až 1991) se ústředními orgány uplatňovaly podobné snahy, které byly nastíněny v souvislosti s předešlým obdobím. V celém Středočeském kraji – stejně tak jako v republice – se prohlubovala urbanizace. Viditelně rostla menší města a střediska oblastí, kam postupně pronikala industrializace. Ve středních Čechách populačně rostly obce v zázemí Prahy, jež se staly místem, kde lidé začali bydlet – v blízkosti Prahy, současně ve venkovské krajině. Rostla i průmyslová města, kde se pro zaměstnance místních podniků začala stavět rozlehlá panelová sídliště. Nejvýrazněji depopulace postihla nejmenší obce – do tisíce obyvatel. V tomto období ve středních Čechách pokračoval trend malé disparity sledovaného jevu, což způsobovala politika státu ve snaze o snižování regionálních rozdílů. Srb (2004, s. 49-50) se k této době zmiňuje, že období mezi roky 1970 až 1980 představovalo renesanci natality, a tím zrychlení přírůstků populace. Léta 1980 až 1991 znamenala dramatický obrat v reprodukčním chování obyvatelstva ve směru depopulace. Výsledkem za období tak byl přírůstek obyvatelstva ve výši pouhých 7,6 %. V republice se vyskytlo 30 okresů se zápornou populační bilancí. Ke středočeským patřily okresy Kolín, Kutná Hora, Nymburk a Praha – západ. Šlo především o okresy s vyšším podílem zemědělsky činného obyvatelstva. Ve sledovaném intervalu let lze vypočítat následující kategorie dynamiky změn:

a) Jediný mikroregion – Neratovice – dosáhl úrovně *výrazně vyššího růstu* vztaženého ke kraji. Samotné město Neratovice dosáhlo v tomto období růstu o 76 %. Příčinu tohoto jevu můžeme opět spatřit ve výstavbě zcela „nového“ města (panelového sídliště) pro zaměstnance místních chemických závodů Spolana a Lachema. Svoji roli hrála i skutečnost, že město leží nedaleko Prahy, kam část přistěhovavšího obyvatelstva začala dojíždět do zaměstnání. Nárůst populace tohoto města mezi roky 1869 a 1991 představoval hodnotu o 983 %.

b) *Mírně vyšší* růst zaznamenaly – jako v předchozím období – mikroregiony s významnými průmyslovými městy středních Čech; vypadl sídelní mikroregion Brandýs nad Labem – Stará Boleslav. Skladba dominantních průmyslových výroby pro tuto skupinu mikroregionů se oproti letům předešlým obměnila. Pro Mladou Boleslav nejsou charakteristické těžký průmysl nebo chemická výroba. Město je známé dopravním strojírenstvím (automobilka Škoda), které se s nárůstem automobilismu začalo rozvíjet.

Proces pokračuje do současnosti. Mladá Boleslav ve sledovaném období populačně narostla o 42 %. Rozvoj mikroregionu Příbram v souvislosti s těžbou uranových rud byl naznačen v analýze předešlého období. Těžba této strategické suroviny pokračovala i mezi léty 1970 a 1991, kdy město Příbram populačně nabylo o 23 %. Posledním mikroregionem zahrnutým do této kategorie je Benešov. V samotném městě se v uvedeném intervalu let zvýšil počet obyvatel o 5 123 rezidentů, což představovalo nárůst o 47,5 %. Město se rozrůstalo díky výstavbě bytů pro zaměstnance zdejších strojírenských podniků a skláren Kavalier. Mikroregion Benešov z podstatné části vyplňuje malebná krajina Posázaví, na jehož území začala ve sledovaném období masivní výstavba objektů individuální rekreace. Mnozí se do těchto objektů přestěhovali na celý rok, popř. si zde zřizovali trvalé bydliště. S výstavbou dálnice D1 (Praha – Brno) začala mít Benešovsko výhodu rychlého silničního spojení s hlavním městem.

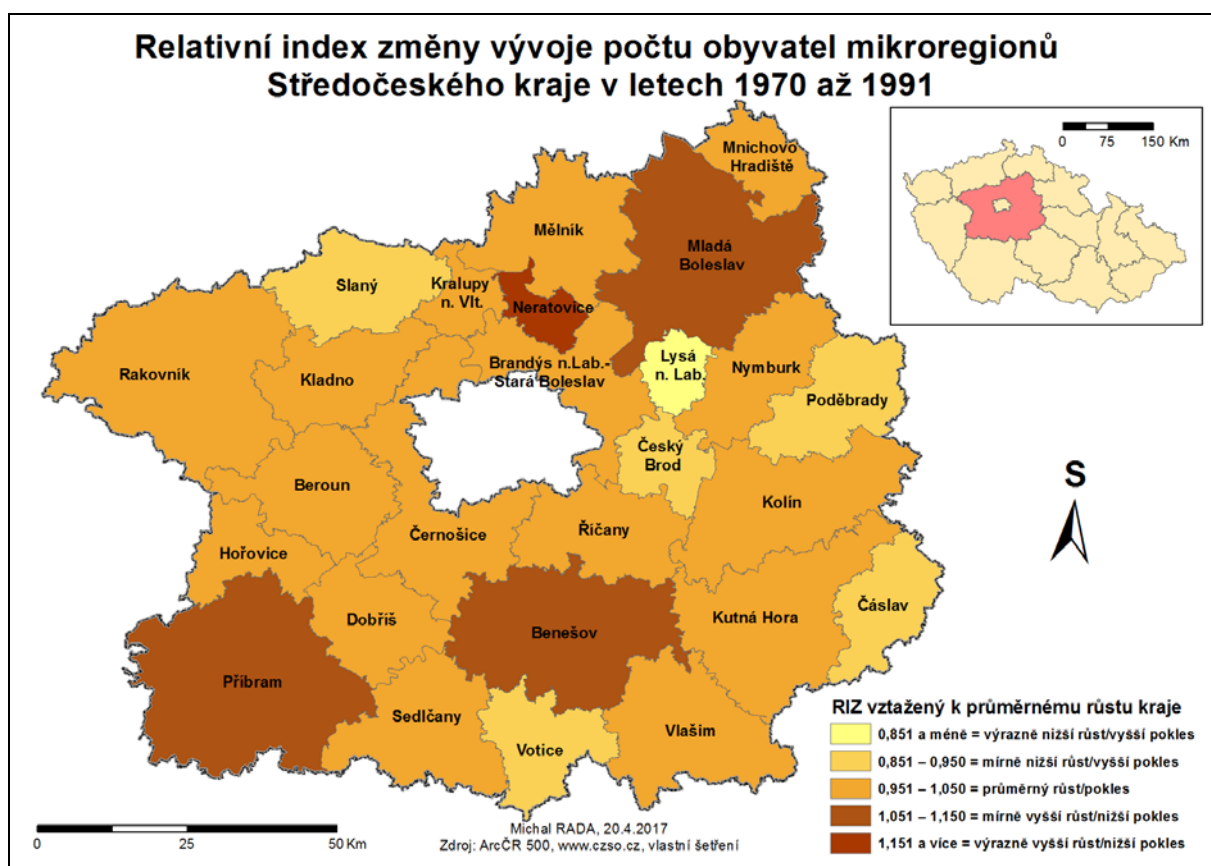
c) *Průměrný růst* byl zaznamenán ve sledovaném období u 16 z 26 mikroregionů kraje. Tento stav dokazuje malou disparitu sledovaného jevu v socialistickém období, což zapříčiňovala politika státu. Vytvořený soubor mikroregionů zahrnuje různorodé oblasti napříč kraje. Regiony s agrárním charakterem v zázemí Prahy (např. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Černošice, Říčany), zemědělské oblasti v periferních částech kraje (např. Mnichovo Hradiště, Rakovník, Sedlčany, Vlašim) nebo tradiční průmyslové oblasti (Kladno, Kralupy nad Vltavou, Mělník). Jedná se o oblasti, jež rostly především díky poměrně vysokému přirozenému přírůstku v této epoše. Nastaly i výjimky. Např. bývalý okres Mělník (dnešní ORP Kralupy nad Vltavou, Mělník, Neratovice) díky výstavbě elektráren Mělník I, Mělník II a Mělník III v Horních Počaplech, rozšiřování chemických závodů v Kralupech nad Vltavou a Neratovicích zaznamenal ve středních Čechách velké procento lidí, jež se do něj přistěhovalo z jiných částí republiky. Srb (2004, s. 57) se k tomuto zmiňuje, že okres Mělník je okresem, který vykazoval při sčítání obyvatelstva v roce 1991 z tzv. „vnitrozemských“ nejnižší podíl obyvatelstva narozeného v obci současného bydliště (42,5 %), což je jev charakteristický spíše pro pohraniční okresy. V 70. a 80. letech minulého století měl totiž okres vyšší migrační přitažlivost (díky budovaným tepelným elektrárnám a blízkosti Prahy). Ve středních Čechách (včetně Prahy) převažovalo v té době obyvatelstvo, které se narodilo v místě bydliště. Celkově ale mezi dvaceti okresy, které vykazují vysoké procento obyvatel bydlících v roce 1991 v místě narození, nefiguruje žádný středočeský.

d) Předposlední kategorii mikroregionů – s *mírně nižším růstem* – tvoří pět oblastí (Čáslav, Český Brod, Poděbrady, Slaný, Votice) s převážně zemědělským charakterem, jež

leží v okrajových částech Středočeského kraje. Na jejich území se nenachází populačně větší město. Největším z nich je město Slaný, které v uvedeném období populačně vzrostl o 16 %. Druhé největší město daných mikroregionů – Poděbrady – mělo na začátku a konci sledovaných let téměř shodný počet obyvatel.

e) Jediný mikroregion kraje – Lysá nad Labem – zaznamenal hodnoty charakteristické pro oblasti s výrazně *nižším růstem* populace ve srovnání s trendem v kraji. Jedná se o území s agrárním charakterem nedaleko Prahy (mezi ní a aglomerací Nymburka a Poděbrad) bez většího města. Na jeho území se vybudoval v této době vojenský výcvikový prostor Milovice – Mladá, což mělo vliv na populační chování obyvatelstva oblasti. Lysá nad Labem – jako jediné větší sídlo – zaznamenala mezi rok 1970 a 1991 populační úbytek ve výši 14 %. Tímto stavem mikroregion předčil i periferní oblasti kraje.

Mapa č. 8 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1970 až 1991

Zdroj: vlastní zpracování (2017).

Poslední sledované období bylo vymezeno roky 1991 a 2011. Na začátku období došlo v našich zemích k událostem, které vedly k demokratizaci společnosti. Hospodářství se začalo transformovat – od centrálně plánovaného přešlo k tržnímu systému. Od industriálního období se tato epocha značně liší – snižoval se význam průmyslu, ekonomicky aktivní obyvatelstvo začalo ve stále větší míře pracovat v sektoru služeb, zvyšovala se – do té doby prakticky neznámá – nezaměstnanost a dojíždka do zaměstnání. Nivelizační zásahy ze strany státu přestaly být uplatňovány, odstartoval se proces snižování míry urbanizace, lidé začali vyhledávat bydlení v rodinných domech ve venkovských, suburbánních zónách. Nárůstem 6.255 domů zaujímal Středočeský kraj mezi lety 1991 a 2001 první místo v krajském srovnání. V mnohých ekonomicky a investičně neperspektivních oblastech se objevila citelná depopulace. Nastal proces, kdy se začal diametrálně odlišovat vývoj jádrových a periferních oblastí. Z pohledu sociologů a demografů započalo období změn v chování obyvatelstva. Např. se snižoval podíl dětské složky, populace stárla, zvyšovala se délka dožití, opustilo se od státních pronatalitních opatření, lidé začali mít možnost studovat, cestovat, seberealizovat se, čímž se posunul věk prvorodiček a snížila se průměrná úhrnná plodnost. Srb (2004, s. 66-67) toto období popsal v tom smyslu, že rok 1991 představoval v historii vývoje české společnosti důležitý mezník, protože statisticky ukončil tzv. socialistickou etapu české společnosti, a zároveň se stal novým výchozím okamžikem vývoje budoucího. Ve všech obdobích mezi sčítáními lidu 1961 až 1991 se podíl obyvatelstva měst zvyšoval, kdežto ve venkovských obcích docházelo k úbytkům. Nejinak tomu bylo i ve středních Čechách. Poté k tomuto nedocházelo, což nám dokumentuje následující analýza.

a) Do kategorie s *výrazně vyšší* dynamikou růstu obyvatelstva ve srovnání s krajem byly za uvedené období zařazeny čtyři mikroregiony: Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Černošice, Lysá nad Labem a Říčany. Oblasti se rozprostíraly, resp. rozprostírají se, v těsném zázemí Prahy. Na jejich území se nenacházelo v roce 1991 město s více jak šestnácti tisíci obyvateli. Dříve mikroregiony představovaly významnou agrární oblast, u které se projevila funkce bydlení v meziválečném období. V době socialismu daná část Středočeského kraje dynamicky nerostla. Po roce 1989 se tato oblast stala významným suburbanizačním prostorem pro Prahu, kde započala výstavba objektů individuálního bydlení především pro movitější část populace. Dělo se tak (a děje, neboť tento proces pokračuje do současnosti) především ve středně velikých obcích. Největší populační nárůst v rámci čtyř sledovaných mikroregionů se odehrál v ORP Černošice (o 59 %). Satelitní čtvrti se v tomto období vystavěly prakticky na území každé obce. Např. v Hostivici (ORP Černošice, bývalý okres Praha – západ) se díky

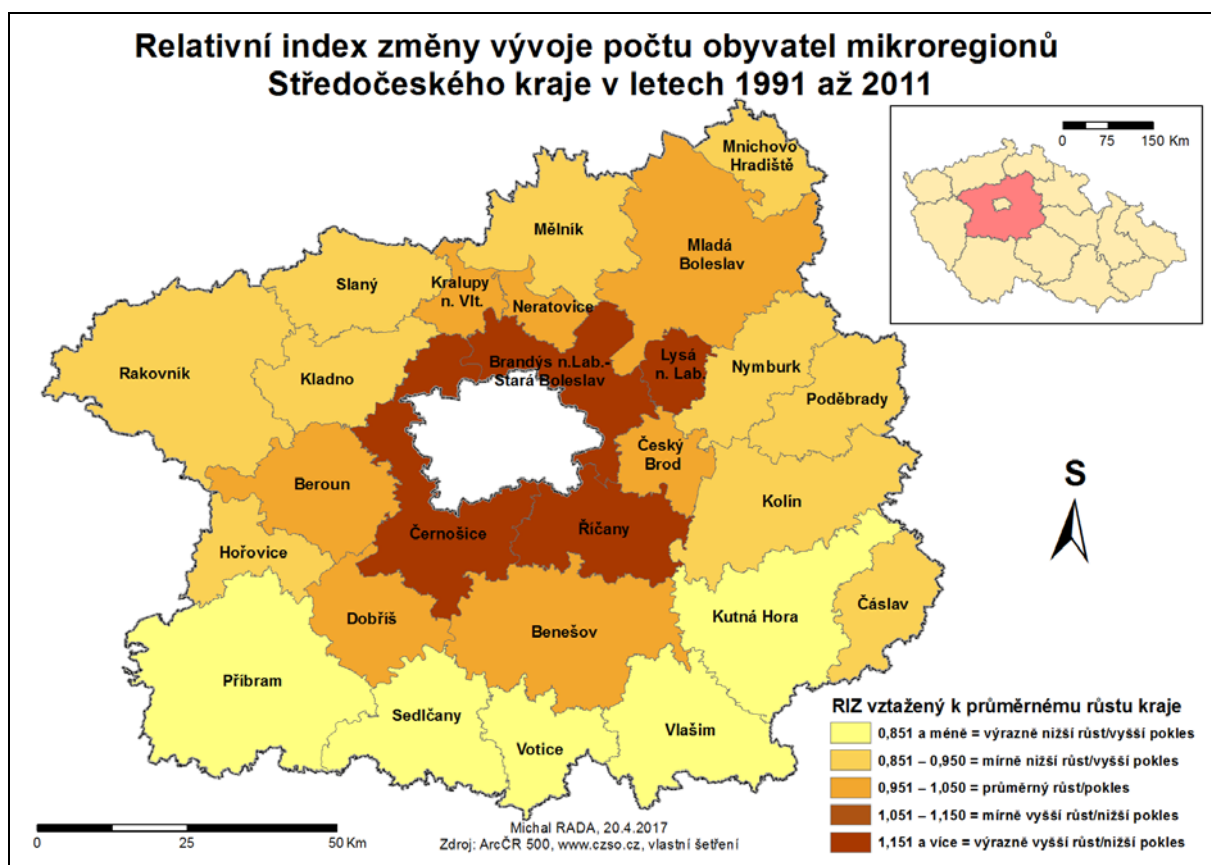
výstavbě satelitních obytných čtvrtí na území obce navýšil počet populace mezi roky 1991 a 2011 o 104 %. Dle statistik se zde mezi roky 1998 a 2007 dokončilo 1 510 bytů. Totožný trend nastal i v mikroregionech sousedících s Prahou na východě (část bývalého okresu Praha – východ). Díky zmíněné výstavbě domů narostl mezi roky 1991 a 2011 počet obyvatel v ORP Brandýs nad Labem – Stará Boleslav o 48 % (se 623 dokončenými byty v Brandýse nad Labem – Staré Boleslavi mezi roky 1998 a 2007), v ORP Říčany o 50 % (se 475 dokončenými byty v Říčanech mezi roky 1998 a 2007). Posledním mikroregionem začleněným do této kategorie je ORP Lysá nad Labem s nárůstem populace o 48 %. Nutno připomenout, že v předchozím období vykázal tento mikroregion v totožném ukazateli zcela opačný výsledek. Po odsunu sovětské armády z vojenského výcvikového prostoru Milovice – Mladá (4 km od Lysé nad Labem) se posádkové domy rekonstruovaly na bytové bydlení. Počet obyvatel Milovic tak mezi roky 1991 a 2011 narostl o 662 %. V této souvislosti bylo mezi roky 1998 až 2007 předáno v Milovicích uživatelům 1 081 bytů.

b) Kategorii *průměrné dynamiky* obsahuje sedm mikroregionů, jež zaznamenaly ve sledovaném intervalu let populační zisky. Ty nebyly způsobeny zvýšenou natalitou, ale migrací. Na území těchto ORP se – jako v předchozím případě – začaly budovat satelitní čtvrti. Mikroregiony lze rozčlenit na tři skupiny. První představují oblasti v blízkosti Prahy se zachovalou přírodou, dobře s naší metropolí dopravně propojené, bez rozvinutého průmyslu, s převažujícími službami a dominantní bytovou funkcí (Český Brod, Dobříš, v určitém smyslu i Benešov a Beroun). Druhá skupina představuje průmyslové mikroregiony nedaleko Prahy (Kralupy nad Vltavou a Neratovice), jež mají vytvořenou infrastrukturu podporující výstavbu individuálního bydlení. Zbývající Mladá Boleslav představuje mikroregion, jenž není díky prosperující automobilce Škoda ekonomicky závislý na české metropoli. Nárůst populace v dané ORP byl v uvedeném období způsoben migrací obyvatelstva za prací – především v uvedeném strojírenském podniku. Mezi roky 1998 a 2007 bylo v Mladé Boleslavi dokončeno 1 459 nových bytů.

c) Mikroregiony s *mírně nižší* dynamikou počtu obyvatelstva vůči vývoji v kraji představují za sledované období největší soubor. Ten tvoří deset současných ORP: Čáslav, Hořovice, Kladno, Kolín, Mělník, Mnichovo Hradiště, Nymburk, Poděbrady, Rakovník a Slaný. S výjimkou Čáslavi zaznamenaly tyto mikroregiony mezi roky 1991 a 2011 populační nárůst. Ten způsobilo přistěhování se populace z ekonomických důvodů, neboť to jsou oblasti s průmyslovou základnou, ekonomickým zázemím a rozvíjejícími se službami. Leží však vzdáleněji od Prahy, proto nedosáhly takové úrovně jako regiony ležící blíže Praze.

d) Ostatní mikroregiony bylo nutné zařadit do kategorie s *výrazně nižší* dynamikou populačního růstu. Čtyři ORP (Kutná Hora, Sedlčany, Vlašim a Votice) představují mikroregiony v periferních částech kraje, s delší dojezdovou dobou do Prahy a mají zemědělský charakter. Na jejich území se nenachází – vyjma Kutné Hory – žádné bývalé okresní město. U všech mikroregionů lze v období let 1991 a 2011 zaznamenat depopulační trend. Poslední mikroregion (též populačně ztrátový) představuje ORP Příbram. Její význam coby průmyslového centra opětovně – v souvislosti s ukončením těžby (uranových rud) – klesl. Začala se zvyšovat nezaměstnanost a obyvatelstvo se začalo vystěhovávat za prací – do relativně nedaleké Prahy a její suburbie a jiných částí republiky.

Mapa č. 9 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1991 až 2011

Zdroj: vlastní zpracování (2017).

V uvedené kapitole byl podrobně popsán vývoj dynamiky počtu obyvatelstva v jednotlivých částech sledovaného území ve vztahu k průměrnému stavu pro celý Středočeský kraj. Ten můžeme charakterizovat jako velmi specifickou a různorodou část

území státu – ve „vnitrozemí“, obklopující Prahu, s tradičními průmyslovými oblastmi, ale i agrárními částmi či s nalezišti významných surovin. Naznačené zapříčinilo velkou prostorovou a časovou variabilitu sledovaných dějů, jež se odehrály na území kraje. Vše v neposlední řadě umocňovaly změny v zřízení a politice státu.

7. SYNTÉZA POZNATKŮ

Střední Čechy se považují za jádrový region. Jak do hustoty zalidnění, koncentrace průmyslu, tak ve smyslu celkového objemu ekonomických aktivit. Tuto skutečnost potvrdily i závěry, jež vzešly z analýzy v předchozí kapitole, i když na jeho území lze vypočítat diametrálně odlišné oblasti – především ve smyslu jádrová oblast versus periferní oblast. Polarizační procesy se v rámci kraje na úrovni mikroregionů odehrávaly identicky, na základě podobných determinant jako v celé republice. Odlišnosti ve vývoji můžeme pozorovat pouze vůči ryze zemědělským krajům bez objemné průmyslové výroby. U kraje musíme zohlednit dvě odlišnosti – nemá přirozené centrum (to zastává mimo statistiky kraje zahrnovaná Praha) a jako jeden z mála v republice není hraničním. Pokud zohledníme vnitřní strukturu kraje, zjistíme, že na jeho území se od středověku formovaly jádrové oblasti, které s příchodem industrializace ztratily svůj význam (staly se perifériemi) a na jejich místo postoupily oblasti s moderní průmyslovou výrobou. K průkaznému srovnání odlišností při formulování regionální diferenciace nám poslouží výpočet tzv. indexu míry polarizace, jehož postup je vysvětlen v metodice práce. Čím je hodnota indexu menší, tím je vyšší dosažená míra polarizace.

Tabulka č. 18 – Srovnání polarizace mikroregionů Středočeského kraje s kraji České republiky

Rok	Mikroregiony Středočeského kraje					Kraje České republiky bez mikroregionu hlavní město Praha				
	Region s max. hustotou zalidnění	Obyv./ km ²	Region s min. hustotou zalidnění	Obyv./ km ²	Míra polarizace	Region s max. hustotou zalidnění	Obyv./ km ²	Region s min. hustotou zalidnění	Obyv./ km ²	Míra polarizace
1869	Kladno	133,5	Dobříš	57,5	43,1	LIK*	146,9	JČK*	68,5	46,6
1890	Kladno	203,2	Dobříš	61,5	30,3	LIK*	161,4	JČK*	71,2	44,1
1910	Kladno	296,1	Dobříš	61,3	20,7	ULK*	198,0	JČK*	74,9	37,8
1930	Kladno	299,0	Dobříš	58,5	19,6	ULK*	209,1	JČK*	71,5	34,2
1950	Kladno	279,0	Sedlčany	50,4	18,1	MSK*	159,9	JČK*	54,8	34,3
1970	Kladno	322,5	Sedlčany	49,4	15,3	MSK*	215,0	JČK*	57,4	26,7
1991	Kladno	325,3	Votice	43,8	13,5	MSK*	235,6	JČK*	62,0	26,3
2011	Kladno	342,0	Votice	42,6	12,5	MSK*	226,8	JČK*	63,3	27,9

* LIK – Liberecký kraj, ULK – Ústecký kraj, MSK – Moravskoslezský kraj, JČK – Jihočeský kraj

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ, vlastní šetření (2017).

Podobnost při vývojových tendencích polarizace Středočeského kraje a celé republiky je zřejmá pouze v prvním – nejstarším – období. Poté narůstaly v rámci Středočeského kraje regionální rozdíly, jež se promítly i do porovnání Středočeského kraje s hodnotou vypočítanou pro celou republiku. Toto platilo od roku 1890 pro každé z dalších období. Mikroregion Kladno patřil ve všech obdobích k nejhustěji osídlenému ve středních Čechách. Vysoko postavený byl i v pomyslném žebříčku při porovnání hustoty zalidnění všech oblastí republiky. Naproti tomu periferní oblasti kraje (výše definované) dosahovaly ve stejném roce až osmkrát menší hustotu, což se odráželo, resp. odráží, ve velké diferenciaci oblastí kraje. V roce 1869 nedosáhlo Kladensko průměrné hustoty obyvatelstva v Libereckém kraji, který byl zalidněn díky tradici textilní výroby. Kladensko se tou dobou teprve formovalo ve významnou průmyslovou oblast. Od roku 1890 mělo Kladno v každé epoše vyšší hustotu osídlení než nejhustěji osídlený kraj republiky v příslušném roce. Nejřidčeji osídlené mikroregiony Středočeského kraje naopak vykazovaly v každém období nižší hustotu zalidnění než nejřidčeji osídlený kraj republiky – Jihočeský. Index polarizace Středočeského kraje se v důsledku rostoucí maximální hodnoty hustoty osídlení a snižující se minimální hodnoty pro kraj od roku 1869 neustále snižoval. Z těchto důvodů lze vyvodit, že v každém období od roku 1869 index míry polarizace Středočeského kraje dosahoval nižší hodnoty pro daný rok než index polarizace pro celou republiku.

7.1 Kategorizace mikroregionů

Analytická část práce obsahuje stratifikaci mikroregionů dle dynamiky jejich populačního růstu (vztaženého k dynamice růstu celého kraje). Pro komparaci jednotlivých mikroregionů kraje byla v práci použita typologie, již využili ve své studii Hampl (1987), dále pak Nováček (2004), Klučka (2016) a další. Jednotlivé kategorie vychází z kvantitativních ukazatelů vývoje hustoty zalidnění a relativního podílu mikroregionu na populaci kraji. Během této analýzy jsou brány v potaz i kvalitativní znaky – např. převažující průmyslová výroba, postavení oblasti v rámci vnitřní polarizace kraje apod.

I. Do první kategorie (*růstový typ mikroregionů*) byly zařazeny dva odlišné typy mikroregionů středních Čech. První představuje čtyři mikroregiony, v nichž populační rozvoj determinovala industrializace českých zemí. V případě Kladna se jedná o oblast, která po určitou dobu představovala nejdynamičtěji populačně rostoucí oblast „vnitrozemí“ českých zemí v počátcích industrializace. Představovala první průmyslovou oblast mimo – do té doby

charakteristické – textilní oblasti severního pohraničí českých zemí. Hlavním determinantem pro rozvoj této oblasti byly nerostné suroviny potřebné k rozšiřujícímu se železářství –

Tabulka č. 19 – Typologie mikroregionů Středočeského kraje dle vývoje rozmístění obyvatelstva v letech 1869 až 2011

Mikroregion (typ, ORP)	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
I. Růstový typ								
Brandýs n. L. – Stará Boleslav	3,7	3,8	4,1	4,8	5,4	5,7	5,8	7,5
Černošice	4,7	4,7	5,0	6,0	6,8	6,9	6,7	10,2
Kladno	4,8	6,5	8,7	8,6	9,1	10,0	10,3	9,3
Kralupy nad Vltavou	1,3	1,5	1,8	2,0	2,1	2,4	2,4	2,4
Mladá Boleslav	7,2	7,5	8,1	8,3	7,8	8,0	8,6	8,4
Neratovice	1,0	1,1	1,2	1,5	1,7	2,0	2,4	2,4
Říčany	3,2	3,0	2,9	3,3	3,7	3,4	3,4	4,7
II. Stabilizovaný typ								
Benešov	5,5	5,1	4,6	4,5	4,6	4,4	4,7	4,5
Beroun	3,7	3,8	4,4	4,6	4,7	4,6	4,4	4,4
Český Brod	1,8	1,9	1,5	1,4	1,6	1,5	1,4	1,3
Dobříš	1,9	1,8	1,6	1,5	1,5	1,6	1,6	1,7
Hořovice	3,1	2,8	2,8	2,6	2,6	2,5	2,4	2,2
Kolín	6,8	7,4	7,3	7,2	7,3	7,1	6,9	6,1
Lysá nad Labem	1,0	1,0	1,0	1,4	1,7	1,4	1,2	1,8
Mělník	4,0	3,9	3,7	3,8	3,6	3,7	3,6	3,3
Nymburk	3,3	3,4	3,6	3,7	3,7	3,4	3,3	3,0
Poděbrady	3,0	3,1	3,1	3,0	3,2	2,9	2,7	2,4
Slaný	3,9	4,1	4,2	4,0	3,7	3,5	3,3	3,0
III. Typ „nové“ periferie								
Čáslav	3,4	3,4	3,1	3,0	2,7	2,5	2,2	1,9
Kutná Hora	7,1	6,4	5,8	5,1	4,9	4,6	4,5	3,8
Mnichovo Hradiště	2,0	1,8	1,7	1,6	1,4	1,4	1,4	1,3
Příbram	7,1	7,2	6,3	5,1	4,6	5,9	6,4	5,4
IV. Klasická periferie								
Rakovník	6,5	6,0	6,0	6,0	5,4	4,8	4,8	4,3
Sedlčany	3,7	3,2	2,7	2,4	2,1	2,0	2,1	1,7
Vlašim	3,8	3,4	3,1	2,7	2,7	2,5	2,4	2,0
Votice	2,5	2,1	1,8	1,6	1,4	1,3	1,1	1,0
Středočeský kraj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), ČSÚ, vlastní závěry (2017).

především černé uhlí těžené „za hranicemi města“, železná ruda dolovaná na nedalekém Nučicku a vápenec dovážený z okolí Berouna. Neméně významným determinantem se stala Praha, jež leží nedaleko Kladna a stala se v době stoupající poptávky po černém uhlí významným odběratelem této energetické suroviny. Černé uhlí bylo potřebné po celé monarchii, proto se z Kladenska začalo vyvážet. K tomu bylo zapotřebí napojit město na

Tabulka č. 20 – Vývoj hustoty zalidnění mikroregionů (ORP) Středočeského kraje

Mikroregion	Rozloha ORP (km ²)	Hustota osídlení pro jednotlivé hraniční roky (obyvatel/ km ²)							
		1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Benešov	690	78,2	80,5	79,5	79,1	71,6	71,7	75,2	83,6
Beroun	496	87,7	98,6	126,3	134,8	122,1	124,9	118,2	137,6
Brandýs – St. Boleslav	378	97,0	111,3	129,8	155,7	154,8	171,4	170,2	256,7
Čáslav	274	119,9	135,2	135,2	131,7	106,5	102,5	90,5	90,1
Černošice	580	78,5	89,4	101,6	126,8	127,9	134,0	128,0	226,3
Český Brod	184	93,7	111,0	95,2	95,4	95,2	90,3	83,3	93,4
Dobříš	319	57,5	61,5	61,3	58,5	51,2	56,4	57,3	67,0
Hořovice	288	107,0	105,3	113,8	110,5	99,7	97,5	92,8	100,5
Kladno	351	133,5	203,2	296,1	299,0	279,8	322,5	325,3	342,0
Kolín	584	113,8	137,8	149,4	150,0	134,8	137,8	130,7	135,0
Kralupy n. Vl.	131	99,1	125,6	166,0	186,6	174,3	205,8	206,8	238,1
Kutná Hora	643	108,4	108,1	107,9	97,6	83,1	80,5	78,5	75,8
Lysá nad Labem	121	79,0	91,7	98,7	144,6	148,1	134,9	108,2	194,7
Mělník	457	85,8	93,0	96,4	102,6	84,5	90,5	88,4	94,3
Mladá Boleslav	810	87,1	101,1	118,5	125,0	104,0	110,8	117,9	132,8
Mnichovo Hradiště	213	92,4	94,2	94,0	91,7	73,2	73,2	71,4	75,8
Neratovice	113	89,5	106,1	128,8	161,9	167,5	197,2	236,7	268,8
Nymburk	356	90,0	105,6	120,0	125,7	111,3	108,9	104,1	109,1
Poděbrady	349	83,2	97,5	104,7	105,9	100,6	95,1	84,4	87,0
Příbram	796	86,7	98,5	93,7	78,7	63,2	83,6	89,0	87,2
Rakovník	896	71,3	73,8	79,0	82,7	64,8	60,8	59,8	61,4
Říčany	377	84,1	87,8	90,8	105,5	105,8	101,2	99,7	159,4
Sedlčany	449	80,4	78,8	71,4	63,5	50,4	49,4	51,1	49,1
Slaný	369	102,8	122,8	134,9	133,7	109,2	105,8	98,8	105,0
Vlašim	496	74,4	75,0	73,3	66,4	59,2	57,5	54,6	51,4
Votice	289	86,0	78,7	73,3	67,6	52,2	50,0	43,8	42,6

Zdroj: ČSÚ, vlastní šetření (2017).

železnici, což se stalo v rané fázi industrializace. Populace Kladenska do doby transformující se společnosti po roce 1989 neustále rostla. V socialistickém období se těžký průmysl (hutnictví) preferoval, proto se provoz kladenských hutí rozšiřoval. S tím rostly požadavky na pracovní sílu, jež začala na Kladensko migrovat. Zbylé tři průmyslové mikroregiony (Kralupy nad Vltavou, Mladá Boleslav a Neratovice) začaly růst později, s příchodem nových průmyslových odvětví – chemickým průmyslem a dopravním strojírenstvím. Průmysl se proto stal v jejich případech primárním determinantem rozvoje. V případě Kralup nad Vltavou a Neratovic můžeme spatřovat jako sekundární determinant vodní toky Labe a Vltavy, neboť voda je základní vstupní surovinou pro chemickou výrobu. Mladá Boleslav rostla i díky své tradiční správní funkci. Město představovalo centrum vzdělání a kultury. Těžilo i ze své polohy blízko rozvinutým textilním oblastem na Liberecku, do kterých se dodávaly stroje zdejších strojírenských firem.

Druhou skupinu mikroregionů zařazených do této kategorie představují tři mikroregiony bez dominantního centra ležící na východě a jihu od české metropole v jejím těsném zázemí. Po dlouhou dobu měla tato oblast zemědělský charakter, což se v meziválečném období částečně změnilo. S rozrůstáním české metropole někteří její obyvatelé (i přistěhovalí) začali vyhledávat bydlení v rodinných domech, které začali budovat za hranicemi města. V těsné blízkosti Prahy – na území uvedených mikroregionů – se začala formovat pražská suburbie. Tento proces pokračoval i po druhé světové válce, v době socialismu. Největší dynamiky dosáhl ale až po roce 1989 a trvá do dnešních dnů. Oblast se stala populačně ziskovou – především díky migraci. Determinanty vedoucí k populační dynamice této části Středočeského kraje tak lze spatřovat v blízkosti Prahy, v uspokojujícím dopravním spojení tohoto prostoru s Prahou a v aktivním přístupu místní samosprávy k této otázce a potřebám populace.

II. Do další kategorie (*stabilizovaný typ mikroregionů*) spadá většina oblastí Středočeského kraje – území celkem jedenácti dnešních ORP. Mikroregiony se nachází v centrální části kraje. Jedná se o oblasti v nížinatých částech kraje – v Polabí či podél dolního toku Vltavy, jež člověk osídloval od nepaměti. Ve středověku se v některých z nich zformovala významná města (s titulem královská města), která po staletí – přibližně až do poloviny 19. století – představovala významné správní a administrativní centrum. Dnes se tyto oblasti ekonomicky i populačně rozrůstají, čemuž vděčí své poloze nedaleko Prahy, pro kterou znamenají suburbánní zónu. Polohu vůči Praze tak lze považovat za stěžejní determinant rozvoje mikroregionů této skupiny. S českou metropolí tvoří tyto oblasti do jisté míry homogenní celek, což v současné době podporují kroky místních samospráv, rozhodnutí státu, budovaná infrastruktura a dopravní systém.

Český Brod, Kolín, Lysá nad Labem, Mělník, Nymburk, Poděbrady a Slaný představují nížinaté, agrární mikroregiony, na jejichž území podnikatelé zachytili vlnu rozrůstající se průmyslové revoluce. Industrializace – jako významný determinant rozvoje – zde probíhala oproti jiným částem českých zemí později a pomaleji. Vystihla však charakter a možnosti kraje, a tak se zde budovaly především závody vázané na zemědělský charakter území. Rozvoj této oblasti nepochybně přinesla i železnice (další determinant), po které se mohly dovážet vstupní suroviny (černé uhlí, technické plodiny apod.) a odvážet produkce továren. Nezanedbatelnou roli sehrála i v osobní přepravě. Benešov, Beroun, Dobříš a Hořovice lze popsat jako mikroregiony spadající do této skupiny, jež se ale od skupiny výše popsaných sedmi mikroregionů odlišují. Shodně však mají dlouhodobě stabilizovaný stav obyvatelstva. Leží nedaleko Prahy (primární determinant), jejich reliéf je však oproti první podskupině

členitější. Mezi nimi a Prahou se tak nachází přírodní bariéra, která byla potlačena rozvojem železnice. Benešov, Beroun a Hořovice leží na jedné z prvních – dálkových – tratí v monarchii. S rozrůstáním automobilismu se rozvojový determinant pro tyto mikroregiony – doprava – znásobil. Všemi čtyřmi mikroregiony dnes prochází dálnice vycházející z Prahy do krajských měst. Z tohoto důvodu byl mikroregion Dobříš zařazen do dané kategorie, byť nemá vysokou hustotu zalidnění. Leží však blízko Prahy, prochází jí dálnice D4, kterou lze považovat za rozvojový determinant. Ve smyslu ekonomickém, investičních pobídek, tak dojíždějí rezidentů do zaměstnání v Praze. Pro všech jedenáct mikroregionů obsažených v této kategorii se v posledních 25 letech stala klíčovým determinantem obytná funkce. Z té vychází intenzivní výstavba rodinných domů pro populaci pracující v Praze, jež upřednostňuje bydlení za hranicemi města ve spojení s přírodou.

III. Do definované skupiny typu „*nové*“ *periferie* byly začleněny mikroregiony zbývajících dvou bývalých okresních měst kraje – Kutné Hory a Příbramě. Tato města – společně s Čáslaví (centrum mikroregionu Čáslav zahrnutého též do této kategorie) ležící nedaleko Kutné Hory – představovala od středověku tradiční místa těžby rud na území středních Čech. Díky tomu prosperovala a stala se významnými správními středisky i místy kultury a vzdělanosti; např. Kutná Hora patřila po určité období vedle Prahy k největším městům v českých zemích. Rozhodujícími determinanty pro jejich rozvoj lze tak stanovit naleziště nerostných surovin a administrativní funkci. S vytěžením ložisek přestala mít města příjmy, chudla a jejich význam klesal. Město Kutná Hora a okolí v tomto období nezachytily industrializaci probíhající v monarchii (i optimální napojení na železnici) a díky svému převažujícímu agrárnímu charakteru začala být tato oblast vysídlována a stala se periferní oblastí kraje, což trvá do současnosti. V té době začal díky industrializaci populačně a co do významu růst nedaleký Kolín, ležící na hlavní trati z Prahy do Olomouce a na březích Labe (voda pro založené chemické závody). V případě Čáslavi a Kutné Hory tam můžeme definovat klíčovými determinanty pro rozvoj, resp. úpadek, oblasti vedle již naznačených i míru industrializace, optimálnost napojení na železnici a blízkost průmyslového „konkurenta“.

Podobný osud jako Kutnou Horu postihl i mikroregion Příbram. Ve druhé polovině 19. století představovala nejvýznamnější hornické město v monarchii (sídlila zde i báňská univerzita). S příchodem nového století začala klesat výtěžnost a většina dolů se uzavřela. Začala depopulace obyvatelstva, jež byla v meziválečném období nejmarkantnější v celých středních Čechách. Se začátkem socialistického zřízení se začala v tomto regionu těžit

strategická surovina – uranová ruda – a město zažilo opětovný rozvoj. S transformací společnosti a hospodářství po událostech v roce 1989 se od této těžby opustilo a město opět začalo zažívat pokles populace. Politická situace v zemi se tak stala významným determinantem pro populační vývoj mikroregionu. Proces vysídlování oblasti trvá dodnes a díky poměrné vzdálenosti od Prahy a poloze Příbramě mezi Prahou, Českými Budějovicemi a Plzní a chybějícímu napojení na dálniční síť Německa a Rakouska se stává periferní oblastí středních Čech.

Posledním mikroregionem představující typ „nové“ periferie se stalo Mnichovo Hradiště. Tato oblast byla poměrně průmyslově a zemědělsky rozvinutá v počátcích industrializace, neboť ležela nedaleko prosperující severočeské textilní oblasti a na toto zareagovala. Zakládaly se zde vedle strojírenských továren (výroba zemědělských strojů) i potravinářské podniky. V prvních dvou desetiletích 20. století se začal rozrůstat strojírenský podnik (budoucí automobilka Škoda) v nedaleké Mladé Boleslavi, která se stávala významnější centrem (i závislostí na historický a administrativní význam). V oblasti Mnichovohradištska se začal snižovat počet obyvatel (i význam) na úkor Mladé Boleslavi. Industrializace tak měla zprvu pozitivní vliv na rozvoj mikroregionu, se stoupajícím významem sousední oblasti se stal vlivem negativním. Další determinant (politickou situaci) určující snižující se význam mikroregionu můžeme spatřovat v souvislosti s okupací Československa. Tato oblast se po roce 1938 stala hraniční se Sudetami, tudíž periferním územím republiky a začala upadat. Poslední determinant, který určoval snižující se populační vývoj a význam mikroregionu Mnichovo Hradiště, resp. jeho zařazení do kategorie „nových“ periferií kraje, představuje poloha na hranici Středočeského a Libereckého kraje – mezi Prahou a Libercem.

IV. Poslední skupinu (klasické periferie) tvoří mikroregiony, jež vykazovaly depopulační tendence po celé analyzované období. Nedostatečná industrializace, poměrná vzdálenost od Prahy a sousedních krajských měst nebo hraniční poloha v rámci území kraje se staly primárními determinanty vedoucími k dlouhodobému snižování obyvatelstva. Tento stav trvá do současnosti u mikroregionů Sedlčany a Vlašim. U mikroregionů Rakovník a Votice byl zaznamenán nepatrný nárůst (do 5 %) populace mezi roky 1991 a 2011.

Při srovnání (s použitím vypracovaných studií) těchto relativizovaných, do určité míry subjektivních hodnot, na úrovni republiky si lze povšimnout, že Středočeský kraj má díky své centralizované poloze a vazbami na Prahu vysoké poměrné zastoupení první a druhé kategorie. Naopak nízké poměrné zastoupení nacházíme v posledních dvou kategoriích.

Tabulka č. 21 – Zastoupení mikroregionů vybraných krajů v kategoriích dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva v letech 1869 až 2011

Mikroregion (typ, ORP)	Kraj VYS ^{*,**}	Podíl (%)	PLK kraj [*]	Podíl (%)	JČK kraj [*]	Podíl (%)	STČ kraj [*]	Podíl (%)
I. Růstový typ	3	20	3	20	1	6	7	27
II. Stabilizovaný typ	4	27	2	14	5	29	11	43
III. Typ „nové“ periferie	5	33	5	33	6	35	4	15
IV. Klasické periferie	3	20	5	33	5	30	4	15

* VYS – Kraj Vysočina, PLK – Plzeňský kraj, JČK – Jihočeský kraj, STČ – Středočeský kraj

** mikroregiony byly v této práci kategorizovány pouze k roku 2001

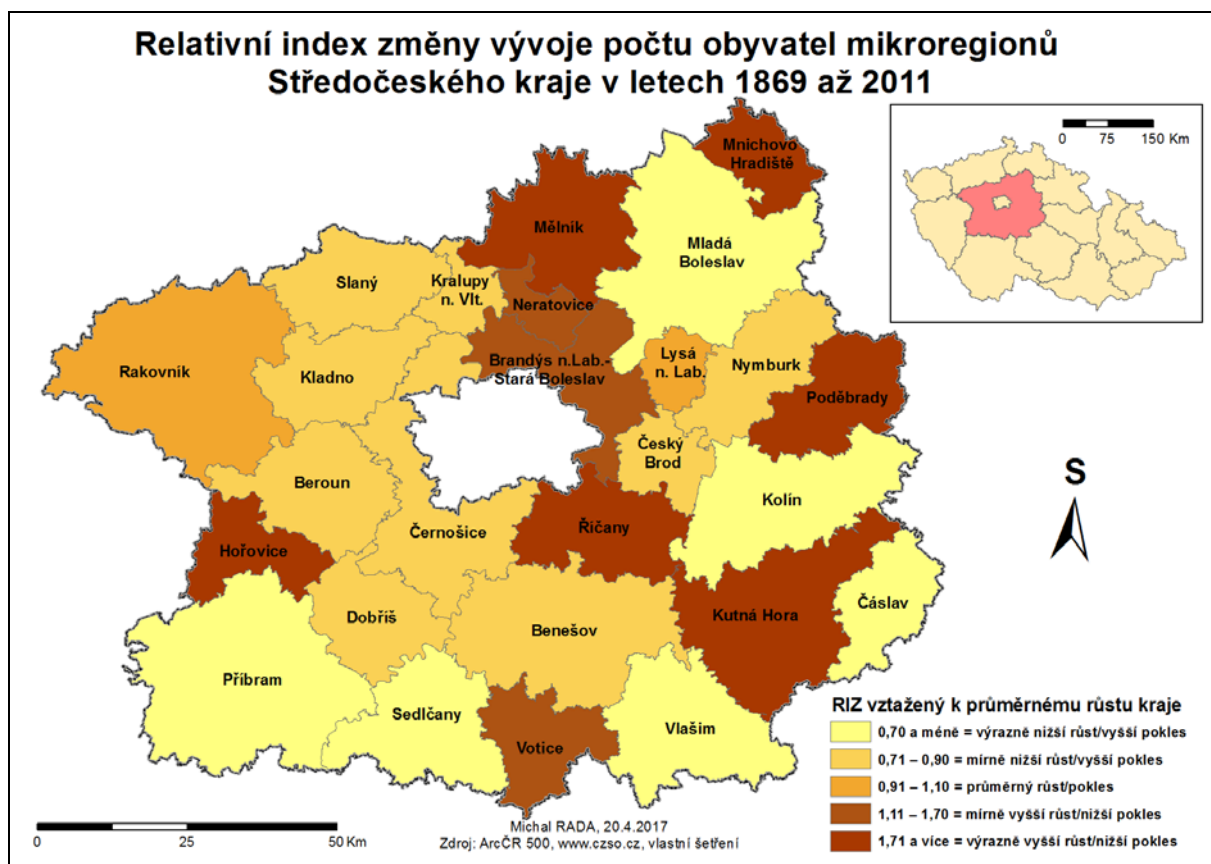
Zdroj: Klučka (2016), Nováček (2004), vlastní šetření (2017).

7.2 Generalizace vývojových trendů

Vývojové trendy a porovnání dynamiky populačního vývoje kraje v jednotlivých obdobích byly popsány již v kapitole 6.4. Níže uvedená mapa popisuje změny v populačních stavech za celé sledované období – od roku 1869 do posledního cenzu v roce 2011.

Na první pohled je na základě sledovaného indexu znatelný dostředivý charakter centrálních mikroregionů. *Výrazně vyšší růst* počtu populace zaznamenala část růstových mikroregionů – Brandýsa nad Labem – Staré Boleslavi, Černošic, Kladna, Kralup nad Vltavou a Neratovic, které doplňuje mikroregion Lysá nad Labem. *Mírně vyššího růstu* dosáhly dva mikroregiony, jimiž dnes prochází dálnice. Jejich centrum patřilo od středověku mezi významná administrativní města a v době industrializace našich zemí na toto reflektovaly a začaly růst – mikroregiony Beroun a Mladá Boleslav. Ty doplňuje „venkovský“ mikroregion Říčany, jenž se populačně rozrostl až po roce 1989 v souvislosti s jeho narůstající funkcí pražské suburbie. *Průměrného růstu* docílil pouze jeden mikroregion – Nymburk. *Mírně nižší růst* populace mezi roky 1869 a 2011 charakterizuje na základě sledovaného indexu devět mikroregionů, které v určitém období představovaly významné průmyslové město nebo převzaly jako tradiční agrární oblast nedaleko Prahy funkci obytné zóny pro tuto metropoli. Zbývajících sedm mikroregionů s *výrazně nižším růstem* populace má společné to, že jejich území sousedí s okolními kraji Středočeského kraje. Představují tak tradiční periferní území kraje. Na území dvou mikroregionů – Kutné Hory a Rakovníka – leží bývalá okresní města. Ta měla význam od středověku, ale s nastupujícími změnami v sídelním systému českých zemí od poloviny 19. století a s postupující industrializací svůj význam ztratila.

Mapa č. 10 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1869 až 2011

Zdroj: vlastní zpracování (2017).

Středočeský kraj od roku 1869 do současnosti (s výjimkou období kolem 2. světové války) neustále populačně rostl. Významný podíl na tomto procesu měla vždy migrace. Tato část Čech patřila k prvním industrializovaným oblastem ve vnitrozemí českých zemí. Svůj podíl na rozvoji této oblasti měla Praha – jako přirozené centrum středních Čech, naleziště nerostných surovin a v neposlední řadě příznivé fyzickogeografické podmínky – příznivé klima, nízká průměrná nadmořská výška či dostatečně vodnaté řeky. Na základě v práci již naznačených odlišností lze provést generalizaci vývojových trendů v kraji pro jednotlivé, již dříve vymezené etapy:

Období mezi roky 1869 až 1890 představuje etapu rané industrializace středních Čech. Na jeho území se formuje významná pražsko-kladenská průmyslová oblast. Druhá oblast – též založená na železářství – se zformovala na Hořovicku. Kraj populačně rostl – především díky migraci z jiných částí Čech, ale i díky zvyšujícímu se přirozenému přírůstku. V rámci kraje probíhá značná vnitřní migrace z venkova do měst za prací. V tomto období se dokončuje

výstavba páteřních železničních tratí této části monarchie. Železnice měla významný podíl na rozvoji jednotlivých oblastí středních Čech. Některá – do té doby významná města – ztrácela svůj význam (Čáslav, Kutná Hora, Příbram, Rakovník).

Populační trendy mezi lety *1890 až 1910* ve středních Čechách navazovaly na procesy započaté v předchozím půlstoletí. Kraj populačně rostl – i díky vysokému přirozenému přírůstku obyvatelstva, navyšovala se urbanizace průmyslových oblastí, venkov se vyliďňoval. Železniční síť středních Čech se zahušťovala dostavovanými tratěmi regionálního významu. Vedle kladenské průmyslové oblasti se začala formovat struktura sídel v okolí podniků „nových“ průmyslových odvětví (Berounsko, Kralupy nad Vltavou, Mladá Boleslav, Neratovice). Oblasti bez ekonomického potenciálu se začaly stávat periferiemi kraje.

Mezi roky *1910 až 1930* se v našich zemích odehrála řada událostí. Evropa se vyrovnávala s následky 1. světové války. Rozpadla se monarchie, mnohé ekonomické vazby se narušily. Svět postihla hospodářská krize. Populace kraje narůstala. Lidé však začali mít v této době z demografického a sociologického hlediska odlišné chování. Nejvíce se rozvíjely oblasti, kde byly zakládány podniky nových, perspektivních oborů. Výrazný proces depopulace postihl v souvislosti s úpadkem hornictví Příbramsko.

Následující období (mezi roky *1930 až 1950*) postihla Československo další světová válka. Ve 30. letech ještě doznívaly důsledky hospodářské krize. Válka zapříčila pokles populace kraje v tomto období o více jak desetinu. Na poklesu počtu obyvatelstva se ještě podílel fakt, že se část obyvatelstva kraje vystěhovala do příhraničních oblastí, jež opustilo německé obyvatelstvo. Po roce 1948 nastaly v Československu politické změny, které vedly k centrálně plánovanému hospodářství, které začalo preferovat těžký průmysl. Začaly se tak rozrůstat především oblasti s hutnictvím a chemickým průmyslem. Z důvodu potřeby uranových rud se vrátila těžba na Příbramsko, které začalo populačně narůstat. Mikroregiony v sousedství Prahy se začaly formovat jako její přirozená suburbie.

Dvě dekády mezi roky *1950 a 1970* znamenaly stabilizaci situace po válce. Představovaly epochu postupného populačního vzrůstu kraje. Politika státu začala snižovat rozdíly mezi oblastmi. Populačně nejdynamičtěji rostly průmyslové oblasti a ty sousedící s hlavním městem Prahou. Rostla i středně velká města, ale na venkově docházelo k prohlubujícímu se úpadku. Ve středních Čechách na mikroregionální úrovni nejvíce rostlo Příbramsko. Navrácení těžby do této oblasti v době socialismu již bylo připomenuto.

Druhá polovina trvání socialistického zřízení v Československu – mezi roky *1970 až 1991* – znamenala prohlubování urbanizace a zvyšování počtu obyvatelstva kraje. Urbanismus

měst měnila výstavba panelových sídlišť. Rostla menší města s pronikající industrializací. Ve středních Čechách populačně rostly i některé obce v zázemí Prahy. Nejvýrazněji depopulace postihla nejmenší obce kraje – do tisíce obyvatel. První polovina období představovala nárůst natality a s tím zrychlení přírůstků populace. Léta 1980 až 1991 znamenala obrat v reprodukčním chování obyvatelstva ve směru depopulace. Výsledkem byl přírůstek obyvatelstva kraje za období ve výši pouhých 7,6 %.

Postindustriální etapa (mezi roky *1991 až 2011*) se svým vývojem vymykala dosavadním trendům. Společnost se začala demokratizovat. Hospodářství se začalo transformovat, ve společnosti se nastolily změny v myšlení a chování. Opuštění od pronatalitních opatření mělo za důsledek snižování přirozeného přírůstku populace. Přesto počet obyvatel kraje rostl – díky migraci ze všech částí republiky. Mezi cenzy v letech 1961 až 1991 se podíl obyvatelstva měst zvyšoval, kdežto ve venkovských obcích docházelo k úbytkům. Nejinak tomu bylo i ve středních Čechách. Po roce 1991 se proces obrátil a lidé začali vyhledávat bydlení na venkově. Kolem Prahy se začala formovat její suburbie. Populačně nejvíce tak v kraji rostly mikroregiony Prahou sousedící.

7.3 Hlavní determinanty populačního vývoje

Současná podoba sídelního systému středních Čech má své kořeny v době přemyslovského osídlení této části Čech. Nejintenzivnější zakládání obcí v tomto prostoru probíhalo ve 13. a 14. století v souvislosti s tzv. vnitřní kolonizací českých zemí. Klíčovými faktory pro utváření prvních sídel se staly příznivé fyzickogeografické podmínky v souvislosti se správnými a politickými potřebami panovníka v dané části království. Z fyzickogeografických determinantů lze jako primární vytknout např. *místo brodu toku, lokalitu chráněnou tokem řeky, oblasti s příznivými podmínkami k zemědělství či bonitou půd*. Předchůdci dnešních sídel byli zakládáni i jako *zastávky na významných obchodních stezkách*. V neposlední řadě se impulsem pro založení sídla stalo *naleziště nerostné suroviny* – především rud či stavebního materiálu. Od 18. století se nejvýznamnějšími těženými zdroji staly tzv. palivoenergetické suroviny. Místa s těžbou nerostných surovin představovala v jednotlivých historických epochách nejbohatší, resp. nejrychleji rostoucí sídla kraje. Na území středních Čech se ve středověku díky dobývání nerostných surovin rozvinula oblast v okolí Kutné Hory a Příbramě. Druhá jmenovaná znamenala i v počátku industrializace rozvinutou oblast, jež ale byla díky těžbě černého uhlí postupně převyšována kladenskou

průmyslovou oblastí. Ta po celou dobu industrializace díky tomu (a navazujícímu železářství) představovala populačně nejdynamičtější oblast kraje.

V době průmyslové revoluce se české země razantně industrializovaly. Nejvíce se tak dělo v oblastech s těžbou nerostných surovin. Do nich – jako do prvních – pronikal významný rozvojový faktor – *železnice*. Důvodem bylo, aby se z nich mohly nerostné suroviny vyvážet a mohla se tak pokrývat po nich poptávka. Opačným směrem se dovážely suroviny potřebné k výrobě v přílehlých podnicích, jež část surovin zpracovávaly v místě těžby. Právě výstavba železnice selektivně stimulovala průmyslový rozvoj sídel. Na území středních Čech k rozvoji dráhy došlo poměrně brzy. Z tohoto důvodu se záhy rozvíjela sídla, jimiž procházela železnice. Dynamicky se rozrůstala především města, jež představovala důležité železniční uzly, nebo se nacházela v místech překládky na lodní dopravu. Významný faktor pro lokalizaci průmyslových podniků (a s tím související rozvoj přílehlých obcí) v době industrializace představovaly i *vstupy nezbytné k danému výrobnímu postupu*. Za ten nejvýraznější lze považovat vodu. Z tohoto důvodu se chemické a papírenské podniky zakládaly především u vodních toků. Na území středních Čech lze vypočítat řadu historicky významných měst, jež upadla díky tomu, že nezachytila proces industrializace a nebyla napojena na dostatečně významný železniční tah.

19. století přineslo i změny ve společnosti. Zrušilo se poddanství a po reformě státní správy a samosprávy *vznikly správní administrativní celky*. Jejich sídla, kterým byly delegovány určité funkce, prokazatelně vykazovala větší růst. Industrializace s sebou přinesla i nové proudy v myšlení lidí. Větší pracovní příležitosti ve městech znamenaly *vyliďňování venkova a silné urbanizační procesy ve městech*. Koncem 19. století působila na vývoj populace řada faktorů, např. *vysoký přirozený přírůstek* a *vysoké vystěhovávání se* obyvatelstva do hospodářsky perspektivnějších oblastí v monarchii. Pokles obyvatelstva byl zaznamenán v oblastech *upadající těžby nerostných surovin*.

1. světová válka neměla na počet obyvatelstva středních Čech přímý dopad. Pokles obyvatelstva díky válečným událostem byl nahrazen populací, jež se začala do tohoto kraje stěhovat. Především tomu tak bylo díky snaze najít zde pracovní uplatnění. Po roce 1918 měl *vznik Československa a stabilizování politických poměrů* pozitivní vliv na rozvoj společnosti, průmyslu, a tak i populace. Do obcí v okolí Prahy se začala stěhovat i určitá část obyvatelstva hlavního města z důvodu výstavby rodinných domů v zázemí vlastní Prahy. Střední Čechy se prvně stávají cíleně *vyhledávanou suburbií Prahy z důvodu bydlení v jejím zázemí*.

Německá okupace a *druhá světová válka* měly negativní vliv na populaci středních Čech (ale i v celém Československu). Toto období představuje jediné, ve kterém byl ve sledované době zaznamenán populační úbytek. Populační nárůst – byť zprvu mírný – započal v následující době načaté *socialistické industrializace*. Centrálně plánované hospodářství kladlo důraz na rovnoměrný růst všech oblastí. Rozvíjela se menší města v periferních oblastech kraje a agrární oblasti sledovaného území. Největšího rozmachu v této době však zaznamenala sídla se strategickým těžkým a chemickým průmyslem a těžbou nerostných surovin. *Nivelizační tendence centrálně plánované urbanizace* ústředních orgánů preferovaly průmyslově méně rozvinuté oblasti kraje. Naproti tomu se rozrůstala i průmyslově nejvýznamnější města Středočeského kraje. V nich byly vybudovány rozlehlé komplexy panelákových sídlišť – především v Kladně, Kralupech nad Vltavou, Neratovicích a Příbrami. Tato doba byla charakteristická silnými *pronatalitními opatřeními státu*, jež trvaly do přelomu 70. a 80. let minulého století. Poslední desetiletí 20. století se přirozený přírůstek snižoval. Obce za hranicemi Prahy i v této epoše zaznamenávají pokračující výstavbu rodinných domů.

Mezi nejpodstatnější determinanty populačního vývoje společnosti po roce 1989 patří *změny, které se ve společnosti udály*, a vedly ke změnám jejího populačního chování. S tím souvisí i přechod ekonomiky k tržnímu hospodářství a příliv zahraničních investic. Restrukturalizace průmyslových odvětví ovlivnila zaměstnanost (i nezaměstnanost) populace, jež ovlivnila dojížďku obyvatelstva za prací. Porodnost v kraji – jako v celé republice – klesá, populace stárne. Počet obyvatelstva kraje i v postindustriálním období přesto roste, což je způsobeno *pozitivním migračním saldem*.

7.4 Vliv Prahy

Středočeský kraj vytváří prstenec kolem Prahy. Přirozeně se mezi ní a jejím zázemím vytvořila symbióza, která se začala prohlubovat s nástupem industrializace. Příměstské usedlosti, zpočátku především hospodářského charakteru, později sloužící i jako rekreační a reprezentativní sídla, obklopovaly historické jádro města Prahy od poloviny 14. století. Od 16. století byly mnohé obytné budovy přestavovány na letní sídla. Po třicetileté válce se v jejich okolí začalo pěstovat obilí, ovoce a zelenina namísto vinné révy a chmele. Kárníková (1965, s. 142) v tomto kontextu Prahu charakterizuje, že byla po polovině 19. století druhým největším střediskem strojírenství v monarchii. Byla také významným sídlem rozsáhlé specializované řemeslné a manufakturní výroby pro potřeby obyvatelstva města a celé země –

kovodělné, potravinářské, výroby chemikálií, módního a galanterního zboží všeho druhu apod. Tím, že se stala předním železničním uzlem (ke spojení s Moravou a Vídní, se Saskem přibylo v roce 1856 spojení s Kladenskem a dalšími kraji habsburské říše), posílila Praha své ústřední postavení v obchodu a bankovníctví celých českých zemí. Zároveň se stala předním správním, školským a kulturním centrem. Všestranností svého rozvoje připomínala Vídeň, pro kterou se stávala konkurentem. Velký růst pražského obyvatelstva byl převážně zásluhou značného přistěhovalectví. Jakubec, Jindra a kol. (2007, s. 89) tyto skutečnosti doplňují o to, že si Praha a pražská aglomerace v procesu urbanizace českých zemí zachovávala svou dominanci. Již v roce 1830 byla pražská aglomerace přibližně desetkrát větší než druhé město v Čechách a tento poměr byl takřka až do první světové války zachován. Praha (včetně předměstí) zaznamenala v letech 1869 až 1910 růst téměř o 50 procent a zaujala druhé místo mezi velkoměsty Předlitavska.

Hospodářsky rostoucí město začalo nabízet pracovní příležitosti pro obyvatelstvo žijící za hranicemi města (nebo sem přistěhované). Velký počet populace ze zemědělsky neefektivních oblastí středních Čech začal tou dobou migrovat právě do prostoru Prahy a jejího těsného, agrárně příznivého zázemí. Praha začala potřebovat množství surovin, které se dobývaly nebo pěstovaly v okolí města. Tou dobou se začaly formovat vazby, které trvají dodnes. S rostoucím fenoménem trampingu začaly střední Čechy představovat i rekreační oblast pro obyvatele Prahy. Po první světové válce získala oblast i obytnou funkci pro Prahu. Lidé začali vyhledávat bydlení nedaleko Prahy ve venkovské krajině. Tento trend začal nabývat v 90. letech minulého století a trvá do současnosti, kdy lidé začali v souvislosti s demokratizací společnosti měnit své návyky a vyhledávají bydlení v pražské suburbii. V ní se současně začaly – s přílivem zahraničních investic – budovat filiálky zahraničních společností, které představují nabídku pracovních příležitostí. To s sebou přineslo vlnu nově přistěhovaných do této oblasti (z celých středních Čech, republiky i ze zahraničí). Započal se i proces, kdy rezidenti z Prahy začali vyjíždět do jejího zázemí za prací. S rostoucím množstvím pracovních příležitostí – zejména v terciéru – a restrukturalizací průmyslu v některých středočeských městech započala do Prahy znatelná dojíždka za prací (popř. vzděláním). Praha má tak dnes silné vazby se svým okolím především z hlediska hospodářství, pracovní síly a dopravních možností.

7.5 Predikce

Odhad budoucího vývoje populace kraje nejprůkazněji dokumentují data vztahující se k nejnovější evidenci obyvatelstva. Od posledního sčítání obyvatelstva v roce 2011 do začátku roku 2016 činil nárůst obyvatelstva Středočeského kraje 2,9 %. K největšímu nárůstu došlo v nížinatých mikroregionech sousedících přímo s Prahou – v ORP Černošice, Český Brod, Lysá nad Labem a Říčany. Ve zmíněném prostoru se realizovaly v posledních letech mnohé investiční záměry spojené s výstavou objektů výrobních, obchodních, logistických a dalších společností, jež tak nabídly řadu pracovních příležitostí. Region v okolí Prahy tak představuje silnou cílovou oblast migrace obyvatelstva z jiných částí středních Čech, z celé republiky i ze zahraničí – za prací i díky možnostem bydlení. Roste tak význam této části středních Čech jako suburbie Prahy s převažující funkcí k bydlení pro zaměstnané v Praze a jejím okolí. Nejen ve vyjmenovaných mikroregionech probíhá intenzivní výstavba bytových domů a objektů individuálního bydlení, což s sebou přináší populační nárůst. Pro potřeby nových, ale i stávajících rezidentů se zlepšuje dopravní infrastruktura a systém veřejné dopravy. Do budoucna lze očekávat stávající trend, který se může územně měnit v závislosti na rozhodnutích místních samospráv. Lze očekávat rozvoj oblasti na sever od Prahy v souvislosti s dokončením dálničního obchvatu naší metropole a případným vybudováním letiště u Vodochod.

8. ZÁVĚR

Při formování osídlení krajiny působila od počátku řada determinujících faktorů. Ty zapříčinily to, že i v rámci regionu (např. Středočeského kraje o velikosti Kosova) můžeme pozorovat řadu prostorových disparit. Analýza problematiky populačního vývoje v regionu představuje jednu z řady odvětví, pomocí níž lze charakterizovat vývoj oblasti. Pro svoji komplexnost a zakomponování otázek z řady odvětví má silnou vypovídací hodnotu. Dotýká se množství věd – např. demografie, sociologie, ekonomiky, dále problematiky historického vývoje území, politologie či řady přírodních a sociálních oborů.

Od doby formování české státnosti do epochy dynamických změn spojených s industrializací v průběhu 19. století převládal na rozmístění populace soubor převážně fyzikogeografických faktorů – např. klima, nadmořská výška, hydrologické podmínky, bonita půd či ložiska nerostných surovin. Od doby nástupu průmyslové revoluce v českých zemích do posledních dvou desetiletí, během nichž se společnost v českých zemích etablovala v demokratické zřízení, začaly nahrazovat tyto primární determinanty pro regionální diferenciaci determinanty hospodářské a sociální. Střední Čechy měly na svém území od středověku poměrně prostorově stabilizovaný sídelní systém s nivelizovanou hierarchickou strukturou. Ten se však v průběhu 19. století začal diametrálně přeměňovat. Nezanedbatelně se na polarizaci českých zemí (ale i samotných středních Čech) projevil např. vliv budování železniční sítě či vznik politických okresů. Jejich střediska a místa ležící přímo na železnici rostla tou dobou znatelně rychleji. V sídlech ležících na železnici se otevíraly provozovny nových oborů – především potravinářství, strojírenství a železářství. Továrny některých oborů byly lokalizovány na základě výskytu potřebných vstupů – především na základě ložisek nerostných surovin a vody. K výčtu nejvýznamnějších determinantů působících na vývoj populace sledovaného kraje je nutné dále připočítat politická rozhodnutí vedení státu, místních samospráv, zřízení (politiky) státu či centrálně plánované urbanizační procesy realizované v Československu za doby socialistického smýšlení státu. Jestliže se industriální období vyznačovalo viditelnými kvantitativními změnami v mikroregionální struktuře a v hierarchickém stupňování, v postindustriálním období dominují především hůře definovatelné změny kvantitativní.

Porovnání populačních vývojových tendencí středních Čech v kontextu všech českých zemí a vzájemná komparace s trendy na mikroregionální úrovni v rámci kraje se staly primárními kroky pro analytickou část práce. Ta posloužila jako vysvětlení geneze současné

polarizace rozmístění populace na území sledovaného kraje – z pohledu mikroregionů Středočeského kraje, ale i na úrovni vzorku sedmdesáti vybraných obcí. V práci byla představena podrobnější analýza třech vybraných faktorů, které se – dle očekávání – podílely na vývoji hierarchické struktury obcí kraje. Jednalo se o jejich výchozí hierarchické postavení, proces růstu města v souvislosti s napojením na železnici a vliv administrativní funkce sídla v systému na populační růst. Po zohlednění těchto faktorů mohlo dojít k analýze vývojových trendů v rámci mikroregionálního porovnání. V navazující syntéze byly jednotlivé regiony rozděleny do vývojových kategorií, jež vycházely z teorie „jádro – periferie“. Z tohoto pohledu se ve středních Čechách začaly v polovině 19. století vytvářet nové průmyslové oblasti – první ve vnitrozemí českých zemí, které se formovaly na základě místních nalezišť nerostných suroviny potřebných pro rozvíjející se železářství (Kladensko, Hořovicko). Naproti tomu se začal prohlubovat proces hospodářského a populačního úpadku periferií sledovaného kraje. Později se zformovaly průmyslové oblasti ležící na vybudovaných železnicích a současně při vodních tocích (Kolín, Kralupy nad Vltavou, Neratovice). Výrazně negativních změn v hierarchickém postavení zaznamenaly sídla v oblastech, v nichž se přestala těžit významná nerostná surovina (Kutnohorsko, Příbramsko). Dále města, která nezachytila rostoucí industrializaci, přestala být významným administrativním centrem či je minula významná železniční trať.

Klíčovým úkolem práce se stalo potvrzení či vyvrácení stanovených vstupních hypotéz. Ty vzešly z obecných trendů podložených literaturou zabývající se danou problematikou. V reflexi na úvodní hypotézy lze konstatovat následující:

I. První hypotéza zdůrazňuje práci s důvěryhodnými daty. Potvrdilo se, že největšího populačního rozmachu dosáhly v době industrializace oblasti kraje, které se na základě určujícího determinantu či determinantů etablovaly jako rozvíjející se průmyslové oblasti. Nejrychleji se ve středních Čechách od poloviny 19. století rozvíjely oblasti s těžbou černého uhlí potřebného v dopravě a průmyslu, při výrobě energie a v železářství. Tento trend kopíroval proces odehrávající se v tzv. starých průmyslových oblastech Evropy – především ve střední Anglii. Vedle toho se ve středních Čechách rozrůstala sídla s rozvíjícím se průmyslem ležící na páteřních železnicích monarchie. Správná důležitost při rozvíjení se středočeských sídel měla v té době menší význam. Příčiny můžeme vidět ve dvou skutečnostech: kraj obklopuje Prahu, jež mnohé administrativní funkce přebírá i pro střední Čechy, které nemají přirozené centrum. Dále musíme vzít v potaz existující strukturu

historicky významných správních center (královských měst), která dlouhou dobu těžila ze svého postavení. V době socialismu nejvíce populačně rostla města se státem preferovaným těžkým průmyslem.

II. Druhá hypotéza počítá s dynamickou koncentrací obyvatelstva v době industriální společnosti, což se potvrdilo. Ve středních Čechách se zformovaly po roce 1850 první „vnitrozemské“ průmyslové oblasti v českých zemích. V mnohých částech kraje (bývalé okresy Kladno, Mělník, Mladá Boleslav, Praha – východ či Praha – západ) nastal – především v éře socialismu – značný proces urbanizace. To v souvislosti s rozrůstajícími se průmyslovými závody, jež potřebovaly dostatek pracovní síly, pro kterou byla stavěna v zázemí kombinátů panelová sídliště. Současně se započal ve druhé polovině 19. století dít proces depopulace venkovských oblastí kraje. Lidé od těchto let začali měnit své chování a začali mj. využívat výhod „urbanizovaných oblastí“ s možnostmi pracovních příležitostí, kvalitnějšího bydlení a rozrůstajícího se společenského života.

III. Následující hypotéza s předchozí souvisí a byla správně odhadnuta. Kraj se v době počáteční industrializace českých zemí stal jedním z průmyslových jader monarchie. V některých oborech v rámci Rakouska – Uherska dominoval. Jeho postavení jako průmyslového centra pokračovalo i v nově vzniklém Československu, i když se musela hledat nová odbytiště díky zprětrhání vazeb se zbytkem monarchie. Skladba průmyslových oborů středních Čech (hornictví, hutnictví, chemický průmysl) zapříčinila další rozvoj místních industriálních závodů po roce 1948. S tím došlo i k populačnímu růstu průmyslových oblastí kraje. Po roce 1989 se průmyslová skladba středních Čech restrukturalizovala. Význam hutnictví v kraji se minimalizoval, těžba černého uhlí ustala a naopak rostl význam některých strojírenských podniků. V Praze a jejím okolí od té doby rostou aktivity spojené se službami a logistikou, kde našli uplatnění rekválifikovaní pracující z regionu, ale i ti, kteří se do regionu přistěhovali z důvodu hledání pracovního uplatnění. Střední Čechy si tak nadále drží postavení průmyslové základny republiky, což se odráží i na neustále rostoucí populaci kraje z důvodu migrace.

IV. Čtvrtá hypotéza počítá s tím, že výhodná poloha kraje v centru Čech zapříčinila, že touto oblastí prochází všechny významné železniční tratě (později silniční tahy) směřující do Prahy. To očekávaně způsobilo průmyslový, resp. populační růst sídel na železnici v době postupující industrializace. S rozvojem automobilové dopravy i oblastí podél dálničních tahů sledovaného kraje. Podél nich se vystavěly z logistických důvodů průmyslové komplexy, které nabízely pracovní uplatnění. V polovině 19. století to představovala např.

nejrentabilnější trať monarchie tzv. uhelná dráha z Kladenska do Kralup nad Vltavou, která znamenala významný železniční uzel středních Čech a populačně po roce 1850 rostla. Naopak v té době stagnovala – byť historicky a správně významná – města, která důležité železnice minuly a jejich funkci přebírala města ležící na významné železniční trati. Hypotéza se tak na příkladu středních Čech potvrdila.

V. Zmíněná hypotéza předpokládá, že rostoucí průmyslová výroba na území středních Čech – coby jádrové oblasti – potřebovala, ale i dnes potřebuje, pracovní sílu. Důsledkem toho byl populační růst dnes tradičních průmyslových oblastí. V současnosti je poptávka po pracovní síle umocněna rostoucími potřebami terciárního sektoru v Praze a jejím zázemí. V rámci sledovaného kraje to platí především pro území bývalých okresů Praha – východ a Praha – západ, jejichž ekonomika se přibližuje Praze. Zjištěné skutečnosti dokládají pravdivost této hypotézy. V současné době populace Středočeského kraje roste (díky migraci) a nejdynamičtěji se tak děje právě v mikroregionech, které dříve tvořily území okresů Praha – východ a Praha – západ.

VI. Praha – dle očekávání – přebrala řadu funkcí pro střední Čechy, byť na jejich území administrativně neleží. Kraj nemá jiné přirozené centrum. Největšími městy kraje jsou Kladno a Mladá Boleslav. Každý region středních Čech se ve všech historických dobách nevyvíjel identicky, existují regionální rozdíly. Na území sledovaného kraje lze vymezit značnou diferenciaci v socioekonomických charakteristikách jeho mikroregionů. Koncentrační procesy se v době industrializace odehrávaly v kraji na Kladensku a v těsném okolí Prahy. Dnes tento proces pokračuje především v prstenci obklopující hlavní město. Periferní oblasti kraje se začaly formovat v poslední třetině 19. století a do dnešní doby se tento proces prohlubuje. Stávají se tak odpočinkovou oblastí pro Prahu a okolí s řadou objektů individuální rekreace.

Ze sumarizující rekapitulace hypotéz lze vyvodit, že větší část tezí lze potvrdit. Hlavní přínos práce spočívá v nastínění příčin regionálních odlišností sídelního systému Středočeského kraje a v objasnění jejich příčin. Dílčí kapitoly práce lze využít ve výuce regionálního dějepisu, regionálního zeměpisu – v učivu o průmyslu České republiky (8. třídy) nebo v socioekonomické části učiva zeměpisu 9. tříd základních škol. Zde se žáci mohou seznámit s regionálními otázkami k dané problematice nebo s meziregionální komparací při využití analýz, které již v tomto formátu vznikly pro kraj Vysočina (viz Nováček 2004), Královehradecký kraj (viz Malý 2015), Plzeňský kraj (viz Pařil 2015) a Jihočeský kraj (viz Klučka 2016).

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ:

AUERHAN, J. (1934): Vliv železnice na hustotu a vzrůst obyvatelstva okresních měst a ostatních obcí v Čechách v letech 1869 až 1930. Statistický obzor: revue pro statistickou teorii a praxi, č. 15, s. 186-191.

BELL, D. (1973): The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. 1.vydání. Basic Books, New York, 507 s.

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011): Teorie regionálního rozvoje. Nástin, kritika, implikace. 2. vydání. Nakladatelství Karolinum, Praha, 342 s.

ČERNÝ, B., EINHORN, E., FEYFAR, Z. (1970): Střední Čechy. 1. vydání. Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha, 334 s.

DOKOUPIL, L. (2015): Z díla historického demografa. 1. vydání. Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava, 657 s.

DOKOUPIL, L., FIALOVÁ, L., MAUR, E., NESLÁDKOVÁ, L. (1999): Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století. 1. vydání. Sociologický ústav AV ČR v Praze, Praha, 148 s.

DOLEŽAL, J., DOLEŽAL, I. (1981): Střední Čechy. 1. vydání. Nakladatelství Olympia, Praha, 245 s.

FRIEDMANN, J. (1967): Regional Planning and Nation-Building: An Agenda for International Research. 1. vydání. University of Chicago Press Journals, Chicago, 119 s.

GELLNER, E. (2003): Nacionalismus. 1. vydání. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 133 s.

HAMPL, M. (1989): Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů. 1. vydání. Academia, nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 76 s.

HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext. 1. vydání. Nakladatelství DemoArt a Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha, 147 s.

HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. 1. vydání. Nakladatelství DemoArt a Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha, 395 s.

HAMPL, M. a kol. (2001): Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecné teorie. 1. vydání. Nakladatelství DemoArt a Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha, 328 s.

HAMPL, M., KÜHNL, K., GARDAVSKÝ, V. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. 1. vydání. Univerzita Karlova, Praha, 255 s.

- HARTSHORNE, R. (1939): The nature of geography: a critical survey of current thought in the light of the past. 1. vydání. Association of American Geographers, Lancaster (PA), 482 s.
- HLAVAČKA, M. (1990): Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce. 1. vydání. Academia – nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 180 s.
- HLAVAČKA, M. (2006): Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862 – 1913. 1. vydání. Nakladatelství Libri, Praha, 207 s.
- HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. (2007): Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost. 2. vydání. Nakladatelství Lidových novin, Praha, 570 s.
- HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa. 1. vydání. Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka, Praha, 352 s.
- HRNČIAROVÁ, T., MACKOVČIN, P., ZVARA, I. a kol. (2009): Atlas krajiny České republiky. 1. vydání. Ministerstvo životního prostředí České republiky, Praha, 331 s.
- CHRISTALLER, W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. 1. vydání. Fischer, Jena, 331 s.
- JAKUBEC, I., JINDRA, Z. a kol. (2007): Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie. 1. vydání. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, 471 s.
- JINDRA, Z., JAKUBEC, I. a kol. (2015): Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie. 1. vydání. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, 524 s.
- KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z., VODÁKOVÁ, A. (2009): Demografie (nejen) pro demografy. 3. vydání. Sociologické nakladatelství Slon, Praha, 241 s.
- KÁRNÍKOVÁ, L. (1958): Rozpravy Československé akademie věd, Úloha uhlí v průmyslovém rozvoji Čech do poloviny 19. století. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 78 s.
- KÁRNÍKOVÁ, L. (1960): Vývoj uhelného průmyslu v českých zemích do roku 1880. 1. vydání. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 388 s.
- KÁRNÍKOVÁ, L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 – 1914. 1. vydání. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 404 s.
- KÁRNÝ, M., PĚNIČKA, A. (1959): Sto let kladenských železáren. 1. vydání. Práce, Praha, 604 s.
- KLUČKA, Š. (2016): Regionální diferenciace populačního vývoje v Jihočeském kraji: historickogeografická analýza. Diplomová práce. Katedra geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice, 101 s.

- KOL. AUTORŮ (1978a): Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970. Díl I, svazek 1. 1. vydání. Federální statistický úřad, Praha, 678 s.
- KOL. AUTORŮ (1978b): Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970. Díl II, svazek 1. 1. vydání. Federální statistický úřad, Praha, 633 s.
- KOL. AUTORŮ (1989). Okolí Prahy: východ. Turistický průvodce ČSFR. 1. vydání. Olympia, Praha, 445 s.
- KOL. AUTORŮ (1990): Okolí Prahy: západ. Turistický průvodce ČSFR. 1. vydání. Olympia, Praha, 396 s.
- KOL. AUTORŮ (1993): Obce Středočeského kraje s více než 1.000 obyvateli. 1. vydání. Krajská statistická správa pro kraj Středočeský, Praha, 222 s.
- KOL. AUTORŮ (1995): Železnice Čech, Morava a Slezska. 1. vydání. České dráhy a Vydavatelství a nakladatelství NN (III), Praha, 147 s.
- KOL. AUTORŮ (1996): Dějiny obyvatelstva českých zemí. 1. vydání. Mladá fronta, Praha, 399 s.
- KOL. AUTORŮ (2000): Okres Kladno na prahu nového milénia aneb Kladensko a Slánsko v roce 2000. 1. vydání. Vydavatelství Gelton, Nové Strašecí, 208 s.
- KOL. AUTORŮ (2001): Vývoj obyvatelstva v okresech a městech Středočeského kraje za období 1960 – 2000. 1. vydání. Český statistický úřad – Krajská reprezentace pro Středočeský kraj, Praha, 170 s.
- KOL. AUTORŮ (2002): Vývoj základních demografických ukazatelů ve vybraných městech České republiky (1919 – 2000). 1. vydání. Český statistický úřad – referát demografie Olomouc, Olomouc, 177 s.
- KOL. AUTORŮ (2005a): Česká republika. Portréty krajů. 1. vydání. Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky a Katedra geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Praha, 136 s.
- KOL. AUTORŮ (2005b): Turistický lexikon Česko. 1. vydání. SHOCart, Vizovice, 684 s.
- KOL. AUTORŮ (2006a): Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005. I. díl. 1. vydání. Český statistický úřad, Praha, 759 s.
- KOL. AUTORŮ (2006b): Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005. II. díl. Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1869 – 2005. 1. vydání. Český statistický úřad, Praha, 623 s.
- KOL. AUTORŮ (2007a): Atlas podnebí Česka. 1. vydání. Český hydrometeorologický ústav a Univerzita Palackého v Olomouci, Praha a Olomouc, 255 s.

- KOL. AUTORŮ (2007b): Tematický atlas Středočeského kraje. 2. vydání. Kartografie Praha, Praha, 32 s.
- KOL. AUTORŮ (2008): Vývoj bytové výstavby ve Středočeském kraji v letech 1998 až 2007. 1. vydání. Český statistický úřad, Středočeský kraj, Praha, 171 s.
- KOL. AUTORŮ (2010): Vývoj lidských zdrojů ve Středočeském kraji v letech 2000 až 2009 (vybrané kapitoly). 1. vydání. Český statistický úřad, Středočeský kraj, Praha, 99 s.
- KOL. AUTORŮ (2012): Středočeský kraj – „Příjemné místo k žití“. 1. vydání. Středočeský kraj, Praha, 28 s.
- KOL. AUTORŮ (2013): Statistický lexikon obcí České republiky 2013. 1. vydání. Český statistický úřad, Praha, 856 s.
- KOL. AUTORŮ (2015): Demografický vývoj Středočeského kraje 1960 až 2012. 1. vydání. Český statistický úřad, Praha, 96 s.
- KRAJNÍK, S., POSPÍŠIL, Z. (1985): Kladensko. 1. vydání. Středočeské nakladatelství a knihkupectví v Praze, Praha, 232 s.
- KUNA, M. a kol. (2015): Archeologický atlas Čech. 2. vydání. Nakladatelství Academia, Praha, 517 s.
- LÖSCH, A. (1944): Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. 2. vydání. Fischer, Jena, 380 s.
- LOŽEK, V., CÍLEK, V., KUBÍKOVÁ, J. a kol. (2003): Střední Čechy. Příroda, člověk, krajina. 1. vydání. Středočeský kraj, Praha, 127 s.
- LOŽEK, V., KUBÍKOVÁ, J., SPRYŇAR, P. a kol. (2005): Chráněná území ČR – svazek XIII. Střední Čechy. 1. vydání. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR a EkoCentrum Brno, Praha, 902 s.
- MARADA, M. a kol. (2010): Doprava a geografická organizace společnosti v Česku. 1. vydání. Česká geografická společnost, Praha, 165 s.
- MATES, P., WOKOUN, R. (2001): Malá encyklopedie regionalistiky a veřejné správy. 1. vydání. Prospektrum, Praha, 196 s.
- MAYOVÁ, A. (1997): Horní město Kladno. 1. vydání. Cech příbramských horníků a hutníků, Příbram, 232 s.
- MIKULÍK, O., VOŽENÍLEK, V., VAISHAR, A. a kol. (2008): Studium rozvoje regionu založené na vizualizaci geoinformačních databází. 1. vydání. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 181 s.
- MLEZIVA, Š., KUČA, K. (2006): Historický lexikon městysů a měst. 1. vydání. Baset, Praha, 935 s.

NOVÁČEK, A. (2004): Historickogeografické aspekty perifernosti a mikroregionální diferenciacce kraje Vysočina z pohledu populačního vývoje. Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha, 122 s.

NOVÁČEK, A. (2006): Analýza vlivu vybraných faktorů na vývoj sídelního systému Vysočiny od roku 1869. In: Schebesta, R.: Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl společenských věd. Svazek XV. Muzeum Vysočiny a Státní okresní archiv Jihlava, Jihlava, s. 91-105.

PAŘIL, A. (2015): Regionální diferenciacce populačního vývoje v Plzeňském kraji: historicko-geografická analýza. Diplomová práce. Katedra geografie Pedagogické fakulty JČU v Českých Budějovicích, České Budějovice, 114 s.

PAVLÍK, Z. a kol. (1997): Populační vývoj České republiky 1996. 1. vydání. Nakladatelství DemoArt, Praha, 99 s.

PAVLÍK, Z. a kol. (2002): Populační vývoj České republiky 1990-2002. 1. vydání. Nakladatelství DemoArt, Praha, 98 s.

PURŠ, J. (1960): Průmyslová revoluce v českých zemích. 1. vydání. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 164 s.

ROSTOW, W., W. (1990): The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto. 3. vydání. Cambridge, Cambridge University Press, 272 s.

ROUBÍČEK, V. (1997): Úvod do demografie. 1. vydání. Codex Bohemia, Praha, 349 s.

ŘEHOŘOVÁ, P. (2010): Geografie České republiky. 1. vydání. Technická univerzita v Liberci, Liberec, 190 s.

ŘEZNÍČKOVÁ, D. a kol. (2012): Praha a její okolí: region známý neznámý. 1. vydání. Nakladatelství P3K, Praha, 60 s.

SEMOTANOVÁ, E. (1998): Historická geografie českých zemí. 1. vydání. Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha, 293 s.

SEMOTANOVÁ, E., CAJTHAML, J. a kol. (2016): Akademický atlas českých dějin. 2. vydání. Nakladatelství Academia, Praha, 559 s.

SKOKAN, L. (2012): Historickogeografický úvod do regionální geografie. 1. vydání. Přírodovědecká fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem, 155 s.

SRB, V. (2004): 1000 let obyvatelstva českých zemí. 1. vydání. Nakladatelství Karolinum, Praha, 275 s.

ŠIMON, M., MIKEŠOVÁ, R. (2014): Population Development and Policy in Shrinking Regions: the Case of Central Europe. 1. vydání. Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague, 132 s.

ŠUBRTOVÁ, A. (1989): Dějiny populačního myšlení a populačních teorií. 1. vydání. Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha, 691 s.

THÜNEN, J. H. von (1966): Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. 4. vydání. Fischer, Stuttgart, 678 s.

TOFFLER, A. (1980): Die Zukunftschance: Von der Industriegesellschaft zu einer humaneren Zivilisation. 1. vydání. München, Bertelsmann, 509 s.

TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J. a kol. (2008): Ekonomická a sociální geografie. 1. vydání. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň, 411 s.

VYSTOUPIL, J., TARABOVÁ, Z. (2004): Základy demografie. 1. vydání. Masarykova univerzita, Brno, 150 s.

WEBER, A. (1909): Über den Standort der Industrien. 1. vydání. Mohr, Tübingen, 246 s.

- *INTERNETOVÉ ZDROJE:*

- ČSÚ (2015): Statistický lexikon obcí 2013,
<https://www.czso.cz/csu/czso/statisticky-lexikon-obci-2013-a8m6eyff20>
(27. 8. 2015).
- ČSÚ (2016a): Administrativní členění okresů,
https://www.czso.cz/csu/xs/administrativni_cleneni_okresu (26. 3. 2016).
- ČSÚ (2016b): Statistická ročenka Středočeského kraje 2014,
<https://www.czso.cz/csu/czso/26-spravni-obvody-obce3307> (2. 2. 2016).
- ČSÚ (2017a): Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005,
<https://www.czso.cz/documents/10180/20538302/13n106cd1.pdf/cf538eaa-7f70-49f6-8e76-dc88932650ef?version=1.0> (19. 3. 2017).
- ČSÚ (2017b): Počet obyvatel ve správních obvodech obcí s rozšířenou působností k 1.lednu.2016,
<https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich> (21. 4. 2017).
- ČSÚ (2017c): Retrospektivní přehled o počtu obyvatel v letech 1869 – 2011 v krajích, okresech a správních obvodech obcí s rozšířenou působností,
<https://www.czso.cz/documents/10180/20567175/41161302a.pdf/37ea9b69-ff28-4f78-94fb-6871dbeeca1c?version=1.0> (19. 3. 2017).
- ČSÚ (2017d): Statistická ročenka Středočeského kraje – 2015,
<https://www.czso.cz/csu/czso/26-spravni-obvody-obce-t9c7mw4wnj> (2. 4. 2017).
- ČSÚ (2017e): Statistický lexikon obcí 2013,
https://www.czso.cz/documents/10180/25385875/19911587+4116130501_77.pdf/dce8342-d94f-4a01-b401-a8f7d883714d?version=1.0 (19. 3. 2017).
- IC Brandýs nad Labem – Stará Boleslav (2017): Historie,
<http://www.infocentrum-brandysko.cz/cs/historie/> (9. 4. 2017).
- Integrovaný portál MPSV (2016): Statistiky nezaměstnanosti,
<https://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes> (2. 2. 2016).
- Královské město Slaný (2017): Stručná historie města Slaný,
<http://www.meuslany.cz/cs/o-meste-slanem-a-okoli/historie/strucna-historie/>
(9. 4. 2017).
- Kralupy nad Vltavou (2017): Historie,
<https://www.mestokralupy.cz/mesto/historie/> (14. 4. 2017).
- Město Příbram (2017): Historie,
<http://pribram.eu/mesto-pribram/o-meste/historie.html> (9. 4. 2017).

- MIC Kolín (2017): Dějiny města,
<http://www.infocentrum-kolin.cz/historie> (9. 4. 2017).
- Městský informační portál Kutné Hory (2017): Historie města,
<http://destinace.kutnahora.cz/d/historie-mesta> (9. 4. 2017).
- Městys Načeradec (2017): Historie obce,
<http://www.naceradec.cz/index.php?odkaz=page/historie/naceradec.php> (8. 4. 2017).
- Oficiální stránky města Benešov (2017): Historie města Benešov,
http://www.benesov-city.cz/vismo/zobraz_dok.asp?id_ktg=1132 (9. 4. 2017).
- Oficiální stránky města Beroun (2017): Historie královského města Berouna,
<http://www.mesto-beroun.cz/turista/historie-a-soucasnost/historie/> (9. 4. 2017).
- Oficiální web města Mělník (2017): Historie města Mělníka,
<http://www.melnik.cz/historie-mesta-melnika/ds-1070> (9. 4. 2017).
- Oficiální web města Neratovice (2017): Historie a současnost města,
<http://www.neratovice.cz/historie-a-soucasnost-mesta/d-292810> (9. 4. 2017).
- Rakovník – královské město (2017): Krátký pohled do historie,
<http://www.mesto-rakovnik.cz/mesto-a-okoli/historie-mesta/> (9. 4. 2017).
- Statutární město Mladá Boleslav (2017): Historie města automobilů,
<http://www.mb-net.cz/dejiny%2Dmesta%2Dautomobilu/ms-724/p1=724> (8. 4. 2007).
- Středočeský kraj (2015): Informace o Středočeském kraji,
<http://www.kr-stredocesky.cz/kraj> (14. 8. 2015).
- Turistické informační centrum Nymburk (2017): Historie a současnost města,
<http://www.mesto-nymburk.cz/infocentrum/index.php?stranka=historie> (9. 4. 2017).

SEZNAM TABULEK:

Tabulka č. 1 – Administrativní členění Středočeského kraje

Tabulka č. 2 – Vývoj hustoty zalidnění v mikroregionech Středočeského kraje v industriálním období (mezi roky 1869 až 1991)

Tabulka č. 3 – Rozdělení obcí do kategorií dle roku napojení k železniční síti

Tabulka č. 4 – Vývoj počtu obyvatel v obcích uvedených kategorií ve vztahu k postavení vůči železniční síti

Tabulka č. 5 – Vývoj počtu obyvatel ve sledovaných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1869 až 1950

Tabulka č. 6 – Vývoj počtu obyvatel ve sledovaných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1950 až 1961

Tabulka č. 7 – Vývoj počtu obyvatel ve sledovaných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1961 až 2001

Tabulka č. 8 – Vývoj počtu obyvatel ve sledovaných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 2001 až 2011

Tabulka č. 9 – Vývoj relativní hustoty zalidnění Středočeského kraje v postindustriálním období

Tabulka č. 10 – Relativní změny počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje v letech 1869 až 2011

Tabulka č. 11 – Vývoj počtu obyvatel ve 13 největších městech Středočeského kraje mezi roky 1869 až 2011

Tabulka č. 12 – Index vývoje počtu obyvatel v 13 největších městech Středočeského kraje mezi roky 1869 až 2011

Tabulka č. 13 – Počet obyvatel ve větších obcích na Kladensku na přelomu 19. a 20. století

Tabulka č. 14 – Vývoj hustoty zalidnění v mikroregionech sledovaného kraje vztažený k průměru kraje

Tabulka č. 15 – Hierarchické postavení mikroregionů Středočeského kraje z pohledu změn relativní hustoty zalidnění

Tabulka č. 16 – Růst větších měst středních Čech

Tabulka č. 17 – Obyvatelstvo středočeské průmyslové oblasti

Tabulka č. 18 – Srovnání polarizace mikroregionů Středočeského kraje s kraji České republiky

Tabulka č. 19 – Typologie mikroregionů Středočeského kraje dle vývoje rozmístění obyvatelstva v letech 1869 až 2011

Tabulka č. 20 – Vývoj hustoty zalidnění mikroregionů (ORP) Středočeského kraje

Tabulka č. 21 – Zastoupení mikroregionů vybraných krajů v kategoriích dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva v letech 1869 až 2011

SEZNAM GRAFŮ:

- Graf č. 1 – Vývoj počtu obyvatel v letech 1869 až 1930 ve vybraných obcích Středočeského kraje podle postavení v rámci železniční sítě
- Graf č. 2 – Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1869 až 1950
- Graf č. 3 – Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1950 až 1961
- Graf č. 4 – Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 1961 až 2001
- Graf č. 5 – Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve vztahu k jejich administrativnímu postavení v letech 2001 až 2011
- Graf č. 6 – Podíl počtu obyvatel sledovaných obcí na celkové populaci Středočeského kraje mezi roky 1869 a 2011
- Graf č. 7 – Index vývoje počtu obyvatel ve 13 největších městech Středočeského kraje mezi roky 1869 až 2011

SEZNAM MAP:

Mapa č. 1 – Vybraný vzorek obcí Středočeského kraje

Mapa č. 2 – Vývoj relativní hustoty zalidnění Středočeského kraje v postindustriálním období

Mapa č. 3 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1869 až 1890

Mapa č. 4 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1890 až 1910

Mapa č. 5 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1910 až 1930

Mapa č. 6 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1930 až 1950

Mapa č. 7 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1950 až 1970

Mapa č. 8 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1970 až 1991

Mapa č. 9 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1991 až 2011

Mapa č. 10 – Relativní index změny vývoje počtu obyvatel mikroregionů Středočeského kraje v letech 1869 až 2011

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK:

ČSSR –	Československá socialistická republika
ČSÚ –	Český statistický úřad
IC –	Informační centrum
MIC –	Městské informační centrum
MPSV –	ministerstvo práce a sociálních věcí
ORP –	obec s rozšířenou působností
OÚ –	obecní úřad
SS –	Schutzstaffel (česky ochranný oddíl, ozbrojená organizace Národně socialistické německé dělnické strany)

PŘÍLOHY:

Příloha č. 1 – Tabulka vývoje počtu obyvatel v mikroregionech Středočeského kraje v letech 1869 až 2011 (1. část)

Mikroregion	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
<i>Benešov</i>	115 753	116 485	115 439	113 862	112 366	110 248	107 076
Benešov	53 986	54 864	55 522	55 685	54 827	53 658	54 579
Vlašim	36 918	37 938	37 177	36 357	36 351	35 684	32 954
Votice	24 849	23 683	22 740	21 820	21 188	20 906	19 543
<i>Beroun</i>	67 316	69 388	71 321	79 735	85 324	83 992	87 895
Beroun	36 495	38 608	41 005	48 096	52 560	52 105	56 071
Hořovice	30 821	30 780	30 316	31 639	32 764	31 887	31 824
<i>Kladno</i>	84 808	100 112	116 635	137 042	153 716	150 077	154 276
Kladno	46 857	57 666	71 322	89 099	103 923	101 103	104 940
Slaný	37 951	42 446	45 313	47 943	49 793	48 974	49 336
<i>Kolín</i>	81 292	92 320	98 165	101 725	106 050	104 221	108 342
Český Brod	14 839	16 988	17 705	18 013	18 819	18 162	20 714
Kolín	66 453	75 332	80 460	83 712	87 231	86 059	87 628
<i>Kutná Hora</i>	102 566	105 674	106 542	107 990	106 403	103 304	98 817
Čáslav	32 854	35 866	37 057	37 386	37 050	36 555	36 086
Kutná Hora	69 712	69 808	69 485	70 604	69 353	66 749	62 731
<i>Mělník</i>	62 294	68 401	70 939	75 381	80 348	81 817	89 660
Kralupy nad Vltavou	12 986	15 584	16 452	19 403	21 744	21 940	24 468
Mělník	39 193	41 292	42 502	42 965	44 050	44 823	46 896
Neratovice	10 115	11 525	11 985	13 013	14 554	15 054	18 296
<i>Mladá Boleslav</i>	90 208	98 338	101 990	107 171	115 983	115 767	120 755
Mladá Boleslav	70 526	77 871	81 921	87 486	95 964	96 167	101 231
Mnichovo Hradiště	19 682	20 467	20 069	19 685	20 019	19 600	19 524
<i>Nymburk</i>	73 045	84 366	87 276	88 580	93 878	97 244	101 913
Český Brod	2 397	2 657	2 721	2 560	2 673	2 614	2 708
Lysá nad Labem	9 561	10 787	11 097	11 306	11 941	13 790	17 494
Nymburk	32 056	37 609	39 433	39 861	42 733	44 106	44 745
Poděbrady	29 031	33 313	34 025	34 853	36 531	36 734	36 966
<i>Praha – východ</i>	68 371	73 228	75 167	77 023	83 285	83 670	98 625
Brandýs nad Labem – Stará Boleslav	36 664	40 359	42 056	43 696	49 053	48 643	58 869
Říčany	31 707	32 869	33 111	33 327	34 232	35 027	39 756
<i>Praha – západ</i>	45 535	48 754	51 849	55 441	58 947	59 542	73 557
Černošice	45 535	48 754	51 849	55 441	58 947	59 542	73 557
<i>Příbram</i>	123 512	129 420	133 433	131 954	126 206	116 867	109 864
Dobříš	18 348	19 147	19 604	19 255	19 539	18 612	18 671
Příbram	69 043	74 101	78 440	78 598	74 600	67 354	62 664
Sedlčany	36 121	36 172	35 389	34 101	32 067	30 901	28 529
<i>Rakovník</i>	63 925	67 148	66 111	67 506	70 806	71 353	74 055
Rakovník	63 925	67 148	66 111	67 506	70 806	71 353	74 055
Středočeský kraj	978 625	1 053 634	1 094 867	1 143 410	1 193 312	1 178 102	1 224 835

Zdroj: ČSÚ (2017).

Příloha č. 2 – Tabulka vývoje počtu obyvatel v mikroregionech Středočeského kraje v letech 1869 až 2011 (2. část)

Mikroregion	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
<i>Benešov</i>	93 904	96 145	92 470	94 126	91 619	90 625	95 459
Benešov	49 426	50 842	49 507	51 958	51 893	52 647	57 655
Vlašim	29 387	30 090	28 505	28 507	27 075	26 008	25 482
Votice	15 091	15 213	14 458	13 661	12 651	11 970	12 322
<i>Beroun</i>	79 519	81 550	80 025	79 077	75 859	75 684	86 160
Beroun	50 812	52 521	51 943	51 395	49 187	49 145	57 228
Hořovice	28 707	29 029	28 082	27 682	26 672	26 539	28 932
<i>Kladno</i>	138 515	148 196	152 224	155 792	150 625	151 360	158 799
Kladno	98 205	107 110	113 184	117 442	114 174	114 640	120 058
Slaný	40 310	41 086	39 040	38 350	36 451	36 720	38 741
<i>Kolín</i>	96 215	98 985	97 073	97 233	91 637	89 379	96 001
Český Brod	17 516	17 539	16 609	16 158	15 322	14 945	17 187
Kolín	78 699	81 446	80 464	81 075	76 315	74 434	78 814
<i>Kutná Hora</i>	82 634	83 427	79 858	78 333	75 250	73 628	73 404
Čáslav	29 170	29 883	28 087	26 141	24 803	24 377	24 682
Kutná Hora	53 464	53 544	51 771	52 192	50 447	49 251	48 722
<i>Mělník</i>	80 358	85 827	90 593	98 191	94 241	94 635	104 659
Kralupy nad Vltavou	22 831	24 260	26 961	28 512	27 097	26 863	31 187
Mělník	38 600	39 822	41 351	42 517	40 397	40 202	43 092
Neratovice	18 927	21 745	22 281	27 162	26 747	27 570	30 380
<i>Mladá Boleslav</i>	99 791	105 893	105 299	112 978	110 664	113 241	123 659
Mladá Boleslav	84 210	89 439	89 712	97 304	95 461	98 030	107 552
Mnichovo Hradiště	15 581	16 454	15 587	15 674	15 203	15 211	16 137
<i>Nymburk</i>	92 654	92 380	88 270	84 484	79 626	81 152	92 768
Lysá nad Labem	17 919	16 828	16 323	14 184	13 097	15 889	23 555
Nymburk	39 609	40 416	38 762	38 382	37 062	36 414	38 841
Poděbrady	35 126	35 136	33 185	31 918	29 467	28 849	30 372
<i>Praha – východ</i>	98 403	104 479	102 934	104 796	101 923	105 541	157 146
Brandýs nad Labem – Stará Boleslav	58 527	63 611	64 800	65 848	64 318	65 434	97 039
Říčany	39 876	40 868	38 134	38 948	37 605	40 107	60 107
<i>Praha – západ</i>	74 199	80 572	77 747	77 428	74 265	82 404	131 231
Černošice	74 199	80 572	77 747	77 428	74 265	82 404	131 231
<i>Příbram</i>	89 310	104 930	106 730	111 949	112 007	110 685	112 816
Dobříš	16 336	17 001	17 980	18 498	18 276	18 648	21 360
Příbram	50 333	65 110	66 564	70 481	70 808	69 763	69 405
Sedlčany	22 641	22 819	22 186	22 970	22 923	22 274	22 051
<i>Rakovník</i>	58 094	57 844	54 437	55 110	53 545	52 487	54 993
Rakovník	58 094	57 844	54 437	55 110	53 545	52 487	54 993
Středočeský kraj	1 085 603	1 142 244	1 129 546	1 151 265	1 112 882	1 122 473	1 289 211

Zdroj: ČSÚ (2017).

Příloha č. 3 – Tabulka dynamiky vývoje obyvatelstva v mikroregionech Středočeského kraje v letech 1869 až 2011

Mikroregion	RIZ (1869 – 1890)	RIZ (1890 – 1910)	RIZ (1910 – 1930)	RIZ (1930 – 1950)	RIZ (1950 – 1970)	RIZ (1970 – 1991)	RIZ (1991 – 2011)
<i>Benešov</i>							
Benešov	0,96	0,87	0,97	1,02	0,96	1,06	0,96
Vlašim	0,94	0,86	0,88	1,01	0,93	0,96	0,81
Votice	0,85	0,82	0,90	0,87	0,92	0,89	0,84
<i>Beroun</i>							
Beroun	1,04	1,13	1,04	1,02	0,98	0,96	1,00
Hořovice	0,91	0,95	0,95	1,02	0,94	0,97	0,93
<i>Kladno</i>							
Kladno	1,41	1,29	0,98	1,06	1,11	1,02	0,91
Slaný	1,11	0,97	0,97	0,92	0,93	0,95	0,92
<i>Kolín</i>							
Český Brod	1,10	0,76	0,98	1,13	0,91	0,94	0,97
Kolín	1,12	0,96	0,98	1,01	0,98	0,96	0,89
<i>Kutná Hora</i>							
Čáslav	1,05	0,88	0,95	0,91	0,93	0,90	0,86
Kutná Hora	0,93	0,88	0,88	0,96	0,93	0,99	0,83
<i>Mělník</i>							
Kralupy nad Vltavou	1,18	1,17	1,10	1,05	1,13	1,02	0,99
Mělník	1,01	0,92	1,04	0,93	1,03	0,99	0,92
Neratovice	1,10	1,07	1,22	1,17	1,13	1,22	0,98
<i>Mladá Boleslav</i>							
Mladá Boleslav	1,08	1,03	1,03	0,94	1,02	1,08	0,97
Mnichovo Hradiště	0,95	0,88	0,95	0,90	0,96	0,99	0,92
<i>Nymburk</i>							
Lysá nad Labem	1,08	0,95	1,43	1,16	0,88	0,81	1,55
Nymburk	1,09	1,00	1,02	1,00	0,94	0,97	0,90
Poděbrady	1,09	0,95	0,99	1,07	0,91	0,90	0,89
<i>Praha – východ</i>							
Brandýs – St. Boleslav	1,07	1,03	1,17	1,12	1,06	1,01	1,30
Říčany	0,97	0,91	1,13	1,13	0,92	1,00	1,38
<i>Praha – západ</i>							
Černošice	1,06	1,00	1,22	1,14	1,01	0,97	1,53
<i>Příbram</i>							
Dobříš	0,99	0,88	0,93	0,99	1,06	1,03	1,01
Příbram	1,06	0,84	0,82	0,91	1,27	1,08	0,85
Sedlčany	0,91	0,80	0,87	0,90	0,94	1,05	0,83
<i>Rakovník</i>							
Rakovník	0,96	0,95	1,02	0,89	0,90	1,00	0,89
Středočeský kraj	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), Sčítání lidu, domů a bytů 2011, vlastní šetření (2017).

pozn.: RIZ jednotlivých mikroregionů vztažen k průměru kraje (hodnota 1,00)

Příloha č. 4 – Počet obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve zvoleném období* (1. část)

Mikroregion	1869	1880	1910	1930	1950	1970	1991	2011
<i>Benešov</i>	5 345	6 240	8 857	9 820	10 387	10 769	15 892	16 264
Bystřice	6 132	5 828	5 596	5 613	4 751	4 237	3 803	4 276
Čechtice	2 951	3 043	2 811	2 417	1 960	1 667	1 434	1 406
Divišov	3 278	3 199	2 673	2 096	1 685	1 549	1 325	1 540
Načeradec	4 246	4 342	3 705	3 137	2 229	1 658	1 154	1 003
Neveklov	4 031	4 180	3 778	3 389	2 426	2 383	2 289	2 541
Sedlec – Prčice	6 536	6 606	5 326	4 749	3 866	3 569	3 202	2 904
Vlašim	4 040	4 547	5 115	5 464	7 444	10 515	12 809	11 723
Votice	4 816	4 424	4 124	3 860	3 191	4 047	4 514	4 552
<i>Beroun</i>	5 136	6 331	11 906	13 917	13 802	17 805	18 005	18 819
Hořovice	3 704	4 089	4 829	4 818	4 472	5 675	6 395	6 951
Hostomice	3 175	3 236	2 841	2 463	2 079	1 906	1 556	1 701
<i>Kladno</i>	16 421	23 863	49 668	51 249	50 470	63 076	71 753	68 103
Buštěhrad	3 055	2 911	3 981	3 210	2 897	2 714	2 263	2 884
Libušín	501	855	4 682	4 106	4 025	3 015	2 330	2 878
Slaný	8 917	9 835	12 197	12 792	11 823	13 160	15 285	15 274
Unhošť	2 184	2 095	2 724	2 886	3 181	3 531	3 521	4 247
Velvary	2 822	3 146	3 210	3 140	2 749	3 040	2 848	2 993
Zlonice	2 010	2 376	3 157	3 263	2 541	2 370	1 964	2 149
<i>Kolín</i>	10 239	12 538	18 138	20 568	22 528	28 538	31 595	30 922
Český Brod	3 722	4 472	5 568	6 807	6 884	6 642	7 031	6 915
Kostelec n. Č. lesy	3 451	3 694	3 377	3 379	3 500	3 294	3 187	3 682
Kouřim	2 780	3 174	2 976	2 683	2 400	1 998	1 799	1 893
Pečky	1 929	2 539	4 644	4 761	3 805	4 188	4 428	4 477
Zásmuky	3 175	3 366	3 316	3 073	2 281	2 125	1 814	1 813
Žiželice	3 031	3 318	3 070	2 660	2 036	1 774	1 367	1 580
<i>Kutná Hora</i>	16 565	16 799	20 362	18 706	15 893	17 943	21 561	20 497
Čáslav	6 312	7 178	9 318	10 635	9 407	10 317	10 107	10 129
Uhlířské Janovice	3 270	3 301	3 162	2 943	2 487	2 689	2 956	3 046
Vrdy	2 115	2 797	3 341	3 291	2 532	2 585	2 821	2 884
Zbraslavice	3 478	3 223	2 762	2 591	1 892	1 815	1 497	1 377
Zruč nad Sázavou	1 496	1 501	1 524	1 422	4 191	4 433	5 264	4 842
<i>Mělník</i>	7 112	7 656	9 806	12 089	11 914	15 487	19 625	19 599
Kostelec nad Labem	2 078	2 709	3 398	3 575	3 460	3 409	2 888	3 616
Kralupy nad Vltavou	3 317	5 200	9 549	10 960	10 558	14 898	17 934	18 472
Mšeno	3 321	3 173	2 862	2 801	2 049	1 763	1 434	1 544
Neratovice	1 517	1 789	2 698	4 183	5 267	8 982	15 685	16 426
<i>Mladá Boleslav</i>	11 003	12 249	20 640	24 488	23 204	31 085	43 859	44 303
Bakov nad Jizerou	3 233	3 611	4 719	5 603	4 733	4 792	4 369	4 978
Bělá pod Bezdězem	4 274	4 214	5 381	5 662	4 334	4 842	4 736	4 890
Benátky n. Jizerou	3 734	4 625	5 072	5 301	5 278	5 931	6 614	7 357
Dobrovice	3 054	3 607	4 712	4 572	3 521	3 222	2 936	3 265
Dolní Bousov	3 167	3 285	2 806	2 913	2 374	2 526	2 207	2 541
Kněžmost	2 925	2 889	2 601	2 513	1 849	1 711	1 461	1 873
Kosmonosy	2 758	2 810	4 211	4 660	3 992	3 224	3 557	5 159
Mnichovo Hradiště	5 493	6 042	6 372	6 424	5 733	6 920	8 435	8 245

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), Český statistický úřad, vlastní šetření (2017).

* obce, jež minimálně dvakrát při sčítání obyvatelstva překročily hranici 3 000 obyvatel

Příloha č. 4 – Počet obyvatel ve vybraných obcích Středočeského kraje ve zvoleném období* (2. část)

Mikroregion	1869	1880	1910	1930	1950	1970	1991	2011
<i>Nymburk</i>	3 475	5 858	10 886	12 538	11 914	13 263	15 142	14 796
Lysá nad Labem	4 177	4 749	5 376	7 863	7 907	9 811	8 450	8 803
Městec Králové	2 628	2 908	3 002	3 444	3 098	2 925	3 022	2 829
Poděbrady	4 976	5 736	7 165	8 967	12 414	13 353	13 213	14 133
Sadská	3 121	3 244	3 096	3 238	3 099	2 904	3 104	3 260
<i>Praha – východ</i>								
Brandýs – St.	7 291	7 945	10 681	11 609	12 243	13 993	15 644	17 537
Boleslav	2 247	2 515	3 752	5 411	7 342	9 395	10 295	11 866
Čelákovice	1 412	1 605	1 442	1 170	1 098	3 242	4 226	5 651
Odolena Voda	2 948	3 102	4 181	7 900	9 215	9 330	10 650	14 003
Říčany	818	981	1 820	4 346	4 693	4 892	4 604	6 112
Úvaly								
<i>Praha – západ</i>								
Černošice	616	598	1 010	2 809	4 188	4 608	4 351	6 849
Hostivice	1 661	2 009	2 564	4 248	4 113	4 157	4 021	8 224
Jílové u Prahy	2 801	2 693	2 301	2 494	2 532	2 853	3 285	4 367
Libčice nad Vltavou	556	1 211	2 396	2 992	3 162	3 267	2 999	3 255
Mníšek pod Brdy	1 799	1 853	1 590	1 640	1 861	3 712	3 957	4 632
Roztoky	1 148	1 213	1 941	4 769	5 272	6 146	5 756	8 140
Rudná	1 014	1 175	2 904	3 129	3 153	3 090	2 838	4 882
Řevnice	675	741	1 235	2 939	3 111	3 428	2 966	3 217
<i>Příbram</i>	14 051	16 952	20 826	15 464	13 614	29 993	36 898	33 084
Březnice	3 354	3 534	3 058	2 926	2 836	3 196	3 614	3 586
Dobříš	2 960	3 247	3 665	3 622	4 070	6 401	7 848	8 672
Rožmitál pod	5 082	5 276	4 892	4 145	3 608	4 019	4 476	4 367
Třemšínem	4 428	4 492	4 351	4 108	3 713	5 462	7 959	7 497
Sedlčany								
<i>Rakovník</i>	4 274	5 245	8 394	11 078	11 619	13 103	17 425	16 585
Nové Strašecí	3 169	2 998	3 352	3 302	2 895	3 294	4 996	5 278
Výběr obcí celkem	285 213	319 704	414 293	446 843	436 292	518 983	587 356	611 726
Podíl obcí na populaci kraje (%)	29,14	29,20	34,72	36,48	40,19	45,95	52,78	47,45
Středočeský kraj	978 625	1 094 852	1 193 283	1 224 820	1 085 603	1 129 546	1 112 882	1 289 211

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 (2006a), Český statistický úřad, vlastní šetření (2017).

* obce, jež minimálně dvakrát při sčítání obyvatelstva překročily hranici 3 000 obyvatel